

การศึกษานิติวิเคราะห์กับงานทนายความเชิงแนวคิด
ตามแนวทางปรัชญาธรรมราชทนายสงฆ์ไทย

ประทีป นิตะโร (แปล)

โดยนักหนังสือพิมพ์และนักเขียนอิสระจากคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สำนักงานพิมพ์และจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์กฎหมายธรรมสาร
กรุงเทพฯ ๒๕๖๖

การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อม
ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย

พระชัย ชุตินฺธโร (พลเยี่ยม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อม
ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย

พระชัย ชุตินุโร (พลเยี่ยม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

AN ANALYTICAL STUDY OF ENVIRONMENTAL PROTECTION ROLE
ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY
OF THAI BUDDHIST MONKS

PHRA CHAI CHUTINTAROO (POLYIEM)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHSIM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2560 (2017)

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญา
เถรวาทของพระสงฆ์ไทย
ชื่อนักศึกษา : พระชัย ชุตินธโร (พลเยี่ยม)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระมหาประภาส ปรีชาโน, ดร.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวุฑฺฒิ, ผศ.ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน, ดร.)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(พระมหาประภาส ปรีชาโน, ดร.)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.)

..... กรรมการ
(พระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร, ดร.)

..... กรรมการ
(ผศ.ดร.สุชาติ บุษย์ชฎานนท์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : An Analytical study of Thai Buddhist Monks Roles in Environmental Protection According to the Theravada Buddhist Philosophy
Student's Name : Phra Chai Chutintaroo (Polyiem)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Phramaha Prapas Parichano, Dr.
Co-Advisor : Phramaha Sakol Subharameti, Dr.

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University
in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P.S. Nānavuddho
..... Dean of Graduate School
(Phramaha Boonsri Nānavuddho, Asst.Prof.Dr.)

Thesis Committee

P.B. Puñnamano
..... Chairman
(Phramaha Boonthai Puññamano, Dr.)

P.M. Prapas
..... Advisor
(Phramaha Prapas Parichano, Dr.)

P. Sakol
..... Co-Advisor
(Phramaha Sakol Subharameti, Dr.)

Phrakruaplād Rangsan Kunasalo
..... Member
(Phrakruaplād Rangsan Kunasalo, Dr.)

Suchat
..... Member
(Asst.Prof.Dr. Suchat Butjayanon)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย
ชื่อนักศึกษา	: พระชัย ชุตินฺธโร (พลเยี่ยม)
สาขา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: พระมหาประภาส ปรีชาโน ดร.
ปีการศึกษา	: ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดประสงค์ ดังต่อไปนี้ ๑) เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาบทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย และ ๓) เพื่อวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย โดยศึกษาจากเอกสารปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า

บทบาทพระสงฆ์ถือว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน ชีวิตของพุทธศาสนิกชนผูกพันกับพระสงฆ์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง พระสงฆ์จึงมีบทบาทด้านต่างๆ เพื่อเกื้อกูลต่อชุมชน ดังนี้ ๑) บทบาทด้านการศึกษา ๒) บทบาทด้านการเผยแผ่ ๓) บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ ๔) บทบาทด้านการพัฒนาจิตใจ ๕) บทบาทด้านสืบสานวัฒนธรรม และ ๖) บทบาทด้านส่งเสริมและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

บทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไทยนั้น พบว่า ดำเนินการอนุรักษ์ใน ๒ ลักษณะ คือ การอนุรักษ์โดยตรง ได้แก่ การไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ อากาศ ฯลฯ ซึ่งมีบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามพรากของเขียวหรือต้นไม้ ห้ามบ้วนน้ำลายลงในน้ำ ห้ามขุดดิน เป็นต้น และการอนุรักษ์โดยอ้อม ได้แก่ การอยู่ตามธรรมชาติแบบพึ่งพาอาศัย โดยอาศัยธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ฯลฯ เป็นสถานที่สัปปายะในการปฏิบัติธรรม

ผลการวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย พบว่าการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไทยนั้น ยึดหลักการใช้สอยอย่างประหยัดไม่ฟุ่มเฟือย โดยเน้นการทำลายน้อยที่สุด แต่ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพื่อขจัดปัญหาเกี่ยวกับน้ำเน่าเสีย ปัญหามลพิษทางอากาศ และปัญหาเกี่ยวกับการทำลายทรัพยากรป่าไม้ของสิ่งแวดล้อมให้หมดไป ถ้าสิ่งแวดล้อมอยู่ในความสมดุล ความบริสุทธิ์ใสตามธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดก็จะเกื้อกูลและก่อประโยชน์ร่วมกัน

Thesis Title : A Analytical Study of Environmental Protection Role According to Theravada Buddhist Philosophy of Thai Buddhist Monks

Student's Name : Phra Chai Chutintaroo (Polyiem)

Department : Buddhism and Philosophy

Advisor : Phramaha Prapas Parichano, Dr.

Academic Year : B.E. 2560 (2017)

ABSTRACT

The objectives of this thesis were: 1) to study the role of Buddhist monks, 2) to study the role of environmental protection of Thai monks according to Theravada Buddhist philosophy, and 3) to analyze the role of environmental protection of Thai monks according to Theravada Buddhist philosophy. The data were mainly collected from the Tipitaka, books, magazines, documents, commentaries and related research works.

The results of the research were found that:

The role of monks is considered as the center of Buddhist mind. The life of Buddhists is bound to the monks in some way. Monks have different roles. 1) Educational role 2) Role of propagation 3) Role in social work 4) Role in mental development 5) Role in cultural heritage and 6) Role in promoting and preserving the environment.

The role of conservationists in the conservation of the environment is to conserve the environment, such as forests, rivers, air, etc., which prescribe conservation of greenery or trees. Do not put the stripes into the water, do not dig the soil, etc., and indirect conservation, including natural dependency. By nature, such as forests, etc., is a place to practice meditation.

To analyze the role of environmental protection in the Buddhist philosophy of Theravada Buddhist monks in Thailand. The principle of economical use is not superfluous. With minimal emphasis on destruction but most beneficial. To eliminate the problem of rotten water, air pollution and the problems of forest resource destruction of the environment. If the environment is in balance. Natural brightness all human beings and all living things will support and contribute together.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หัตถบาทการรักษาสีงแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย” สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีก็เพราะได้รับความเมตตาจาก พระมหาประภาส ปรีชาโน, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ที่ท่านได้เมตตาตรวจข้อบกพร่องต่างๆ พร้อมแนะนำแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ประธานสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา คณาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาทุกท่าน รวมถึงคณาจารย์เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ที่เมตตาแนะนำให้ความรู้ ให้กำลังใจ ตลอดจนตรวจแก้ไขรูปแบบวิทยานิพนธ์จนเสร็จลงด้วยดี

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ดทุกท่าน และขอขอบพระคุณเพื่อนพระนักศึกษา และนักศึกษากทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจ จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

คุณประโยชน์พร้อมด้วยคุณงามความดีแห่งวิทยานิพนธ์นี้ ขอนอบน้อมไว้เพื่อบูชาคุณพระรัตนตรัยอันมี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระคุณของบิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทั้งหมด ญาติมิตรทุกท่านที่คอยห่วงใยให้การสนับสนุนเป็นกำลังใจเสมอมา และทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องในงานวิจัยในครั้งนี้

พระชัย ชุตินุโร (พลเยี่ยม)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๘
บทที่ ๒ บทบาทของพระสงฆ์ตามแนวพุทธปรัชญาของเถรวาท	๙
๒.๑ ความหมายของคำว่าบทบาท	๙
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์	๑๒
๒.๓ บทบาทพระสงฆ์กับงานด้านการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย	๑๕
๒.๔ บทบาทด้านการปกครอง	๑๖
๒.๕ บทบาทด้านการศาสนศึกษา	๑๗
๒.๖ บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์	๑๘
๒.๗ บทบาทด้านการเผยแผ่	๑๙
๒.๘ บทบาทด้านการสาธารณูปการ	๒๑
๒.๙ บทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์	๒๒
๒.๑๐ บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้	๒๓
บทที่ ๓ บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ของพระสงฆ์ไทย	๓๐
๓.๑ ความหมายของคำว่าสิ่งแวดล้อม	๓๐
๓.๒ ลักษณะและประเภทของสิ่งแวดล้อม	๓๒
๓.๓ ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อสิ่งมีชีวิต	๓๖
๓.๔ ปัญหาสิ่งแวดล้อม	๓๖
๓.๕ แนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา	๔๓

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
๓.๖ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไทย	๔๗
๓.๗ ความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๕๒
๓.๘ หลักธรรมในพุทธศาสนาที่ใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๕๖
๓.๙ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไทยตามหลักไตรสิกขา	๕๘
๓.๑๐ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักอริยสัจ	๖๓
๓.๑๑ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักธรรมนิยาม	๗๐
๓.๑๒ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ	๗๔
บทที่ ๔ วิเคราะห์บทบาทการรักษาสีงแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ของพระสงฆ์ไทย	๗๗
๔.๑ บทบาทของพระสงฆ์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๗
๔.๒ บทบาทการรักษาสีงแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย	๘๑
๔.๓ วิเคราะห์บทบาทการรักษาสีงแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของ พระสงฆ์ไทย	๘๗
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๙๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๙๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	๙๔
บรรณานุกรม	๙๕
ประวัติผู้วิจัย	๑๐๐

สารบัญคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

คำย่อ	คำเต็ม
วิ.มหา.	= วินัยปิฎก ภิกขุวิภังค
วิ.ม.	= วินัยปิฎก มหาวิภังค

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	คำเต็ม
ที.สี.	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขณธวคค
ที.ปา.	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคค
ที.ม.	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวิภังค
ม.มู.	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก
ม.ม.	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก
ส.ส.	= สุตตันตปิฎก สญฺตตนิกาย สคาถวคค
อง.สจตตก.	= สุตตันตปิฎก องคฺตตตริณิกาย สจตตกนิปาต
ขุ.สุ.	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิปาต
ขุ.ชา.	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก
ขุ.สุ.	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิปาต
ขุ.จู.	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนินทเทส

การอ้างอิง

ชื่อย่อพระไตรปิฎกมี ๓ ตอน คือ พระไตรปิฎกในวิทยานิพนธ์นี้ใช้การอ้างอิงแบบ ๓ ตอน เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ขุ.ธ. เล่ม ๒๕ ข้อ ๔๗ หน้า ๕๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปท เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๔๗ หน้า ๕๗ เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันนี้เราจะเห็นว่าปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหาขยะล้นเมือง นับเป็นปัญหาที่สำคัญของประเทศ ยิ่งในเขตเมืองหลวงที่มีประชาชนอยู่กันหนาแน่นยิ่งมีปัญหามาก สถานที่ท่องเที่ยวก็เต็มไปด้วยเศษขยะ ประชาชนขาดระเบียบวินัย ขาดจิตสำนึกที่ดี ไม่มีความรับผิดชอบร่วมกันถ้าพระสงฆ์นำสิกขาบทเหล่านี้มาใช้อบรมสั่งสอนประชาชนให้มองเห็นโทษภัยของการขาดระเบียบวินัยว่าได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของมนุษย์และส่งผลเสียหายต่อสังคมโลกแล้ว ก็จะเป็นการช่วยให้การรักษาพระวินัยของพระสงฆ์มีประโยชน์แก่สังคมโดยแท้และไม่ขัดต่อการรักษาพระวินัยด้วย จากการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้พบว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมาโดยตลอด จะเห็นได้จากพระองค์ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ สถานที่แสดงธรรมล้วนอยู่ในป่า สถานที่พำนักของพระพุทธเจ้าและพระสาวก คือ ป่า ภูเขา โคนไม้ ถ้ำ ซอกเขา ป่าช้า ลอมฟาง และยังมีข้อปฏิบัติสำหรับอยู่ป่าให้เหมาะสมอีกหลายข้อ เช่น ธุดงค์ที่ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถืออยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร เป็นต้น แต่ในปัจจุบันนี้สถานการณ์ของป่าไม้นั้นกำลังอยู่ในขั้นวิกฤตเพราะมีการทำลายป่ากันเป็นจำนวนมากทั้งนี้ก็เพราะมีสาเหตุมาจากความไม่รู้และความอยากหรือตัณหาของมนุษย์ที่ต้องการได้รับประโยชน์จากป่าด้วยการทำลายนำเอาต้นไม้มาทำประโยชน์เพื่อสนองความต้องการ (ตัณหา) ของตนในรูปแบบต่างๆ^๑

สิ่งแวดล้อมนั้น มิได้หมายความว่าเฉพาะสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังหมายถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคม อันรวมถึงกลุ่มบุคคล สถาบันสังคม แบบอย่างทางวัฒนธรรมและกระบวนการทางวัฒนธรรม ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมทางสังคมนี้ มีนัยสำคัญ เช่น ๑) เป็นแหล่งพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ช่วยทำให้ชีวิตอยู่รอด ถ้าปราศจากกลุ่มคน มนุษย์ไม่สามารถเกิดมา มีชีวิตอยู่รอดได้ ๒) ช่วยกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกันได้อย่างเหมาะสม สถาบันสังคมแต่ละอย่างไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว สถาบันเศรษฐกิจสถาบันศาสนา สถาบันการเมือง และสถาบันการศึกษา ต่างก็มีความสำคัญในแง่ที่เป็นตัวกำหนดรูปแบบ ความสัมพันธ์ระหว่าง สมาชิกในสถาบันเดียวกันและต่างสถาบัน กล่าวคือ แต่ละสถาบันก็มีระเบียบ กำหนดบทบาทและสถานภาพของบุคคล แตกต่างกันไป ขณะเดียวกันก็มีการแนะนำบทบาทที่ถูกต้อง ให้แก่สมาชิกในแต่ละสถานภาพด้วย เช่น กำหนดบทบาทของครูกับนักเรียน ผู้กำกับ ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เป็นต้น ๓) ช่วยกำหนดวิถีชีวิต ค่านิยมและทัศนคติต่างๆ วัฒนธรรมในฐานะที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างหนึ่ง มีบทบาทสำคัญยิ่งในการกำหนดวางรูปแบบวิถีชีวิต รวมทั้งค่านิยมและทัศนคติ วัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งสะสมมานาน เป็นที่ยอมรับร่วมกันระหว่างสมาชิก ดังนั้น ยังมีอิทธิพลต่อบุคคลเป็นอย่างมาก ความสำคัญของวัฒนธรรม

^๑พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, *พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖.

นี้ อาจเห็นได้ในบทบาทที่วัฒนธรรมมีต่อสังคมและชีวิตในด้านอื่นๆ อีก เช่น เป็นสัญลักษณ์ประจำชาติ ควบคุมความประพฤติของสมาชิก ทำให้สมาชิกเป็นปึกแผ่น ช่วยหล่อหลอมอุปนิสัยใจคอของบุคคล และช่วยสนองตอบความต้องการในขั้นสูงขึ้นไปอีกทางจิตวิญญาณและทางอุดมคติในบรรดาสิ่งแวดล้อมทางสังคม^๒

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิดในโลก โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้นั้นถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อทุกชีวิต โดยเฉพาะมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เพราะทุกชีวิตล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากธรรมชาติ คือ ป่าและอาศัยป่าในการพัฒนาการเรียนรู้ รวมถึงการสร้างสรรคสิ่งต่างๆ ให้เกิดเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของแต่ละสังคมนอกจากนั้น มนุษย์และสัตว์ต่างก็อาศัยประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิตและการสืบพันธุ์ ดังนั้น เราจะพบว่า มนุษย์และสัตว์ต่างมีความสัมพันธ์กับป่าอย่างใกล้ชิด นักอนุรักษ์ “สิ่งแวดล้อม” คือ สิ่งที่มีอยู่รอบๆ ตัวเราทั้งส่วนที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา ดิน น้ำ อากาศ ทรัพยากรต่างๆ และส่วนที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ศิลปกรรมขนบธรรมเนียมประเพณี สวนสาธารณะ เป็นต้น มนุษย์เราก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมด้วยและมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อย่างใกล้ชิด จนไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์มีกำเนิดอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมทุกชนิดก็มีผลโดยตรงและโดยอ้อมในการที่จะกำหนดให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

ในฐานะที่พระสงฆ์ไทยเป็นองค์กรทางพุทธศาสนาก็มีพัฒนาการทั้งด้านความเป็นมาและการขยายองค์กรที่ต้องมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสภาพแวดล้อมที่ไม่แตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิตหรือองค์กรหรือสังคมอื่นๆ ดังจะพบว่าการแสวงหาโมกขธรรม คือ การหลุดพ้นขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นก็ทรงเริ่มต้นที่การมุ่งตรงสู่ป่าเพื่ออาศัยความสงบจากป่านั้นในการพัฒนาจิต หรือแม้กระทั่งการตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระพุทธองค์ก็มีขึ้นภายใต้ต้นไม้ในป่า^๓ และเมื่อตรัสรู้แล้วการแสดงธรรมครั้งแรกเพื่อประกาศพระสัทธรรมก็ทรงแสดง ณ ท่ามกลางแห่งป่า คือ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน^๔ แม้แต่วัดหรืออารามเป็นที่พักอาศัยของพระสงฆ์ทั้งหลายก็ล้วนแต่อยู่ในป่าโดยเฉพาะการกำหนดเขตในการทำกิจของสงฆ์ก็ต้องกำหนดเอาชายป่าเป็นสำคัญ ทั้งนี้ก็เพราะการอยู่ในป่านั้นย่อมถือว่าเป็นวัตรที่ดีในการพัฒนาจิตใจตนเองตามหลักของการธุดงค์วัตร^๕ ดังนั้น เราจึงจะพบว่า พระพุทธศาสนามีความผูกพันกับป่าเป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้พุทธศาสนิกชนได้มีความรักและรู้จักบุญคุณของป่า^๖ ซึ่งหลักคำสอนดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในหลักโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่าด้วยการปฏิบัติตนของพระภิกษุผู้เป็นศาสนทายาทของพระพุทธศาสนาว่าจะต้อง

^๒ ประเวศ วะสี, พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอ-ชาวบ้าน, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑๑.

^๓ วิ.ม. ๔/๑/๓.

^๔ วิ.ม. ๔/๑๒-๑๓/๓๓.

^๕ ชุ.สุ. ๔๗/๓๐๐-๓๐๑.

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ), “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า” เสขิยธรรม, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๙ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕) : ๑๘.

ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้ผ่องแผ้วและทำยสุกัทรงเน้นย้าว่าจะต้องยินดีในเสนาสนะอันสงัด^๗ คือ มุ่งให้พระเข้าไปสู่ป่าเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม^๘

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นองค์กรหนึ่งที่สำคัญมากที่มีบทบาทในการแก้ปัญหาและการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม และอยู่คู่กับผืนแผ่นดินไทยสืบจนถึงอนุชนรุ่นหลังต่อไปในภายภาคหน้า

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาบทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย โดยมีขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

๑.๓.๑ ศึกษาบทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

๑.๓.๒ ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทจากเอกสาร คือ หนังสือทั่วไป วิทยานิพนธ์ วารสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นศึกษาทางด้านเอกสาร (Documentary Research) มีลำดับและขั้นตอนในการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นศึกษารวบรวมข้อมูลในส่วนที่ว่าบทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย จากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์ วิเสส เอกสารและงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาหรือประเด็นที่ต้องการทราบ

๑.๔.๒ ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากตำรา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย และรวบรวมแนวคิดจากการวิเคราะห์ตีความของนักปราชญ์ต่างๆ

^๗ที่.ม. ๑๐/๙๐/๑๒๐.

^๘พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), พระกับป่ามีปัญหาอะไร, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้ว-การพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๕-๗.

๑.๔.๓ นำข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ประเภทและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย มาศึกษาและวิเคราะห์ตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้

๑.๔.๔ ศึกษาวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้เกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย และนำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารทั่วไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือคนไทยกับป่า ได้ชี้ให้เห็นถึงความลึกซึ้งของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่ได้ทรงตรัสถึงความงามของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ คุณค่าของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อมนุษย์ ทั้งคุณค่าทางกายภาพทางจิตใจและคุณค่าทำให้มองเห็นเป็นความจริง มนุษย์ควรมีความกตัญญูตวกตเวทีต่อสิ่งแวดล้อมและมีแนวทางจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง ระดับจิตที่มีความสุขกับสิ่งแวดล้อม และการเข้าใจคุณค่าสำคัญของสิ่งแวดล้อม^๙

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เขียนถึงแนวทางในการจัดการป่าไม้ของพระสงฆ์ตามแนวทางแห่งพระวินัย โดยสนับสนุนให้รัฐได้ให้พระสงฆ์อยู่อาศัยอยู่ในป่าและในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติควรส่งเสริมให้นำเอาวิถีทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางของชาติในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม^{๑๐}

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือธรรมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแสดงแนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยการเอาแนวคิดที่เกี่ยวกับเรื่องชาติมาเชื่อมโยงความรักของมนุษย์ที่มีต่อสรรพสัตว์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา และส่งเสริมหลักธรรมในเรื่องของความรักความเมตตามาใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม^{๑๑}

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม ได้เน้นให้ถึงความสำคัญของศาสนธรรมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมความสำคัญของสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของพระพุทธเจ้าและกล่าวถึงความสัมพันธ์อย่างซาบซึ้งของพระพุทธเจ้าที่มีต่อสิ่งแวดล้อม ได้กล่าวถึงความสำคัญในการจัดการป่าไม้และการจัดการเรื่องน้ำของพระพุทธเจ้าและพระสาวก ระบุถึงสถานที่สิ่งแวดล้อมอันเป็นธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกพักอาศัยความรักของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพืชและสรรพสัตว์พุทธบัญญัติเกี่ยวกับพืชและสัตว์ การจัดการเกี่ยวกับที่พักอาศัยที่มุ่งความกลมกลืนกับธรรมชาติ หลักการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย กล่าวถึงการจัดการวัดในสมัยพุทธกาล ได้เน้นถึงการนำเอาหลักพุทธธรรมกับสิ่งแวดล้อมมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน โดยได้

^๙พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **คนไทยกับป่า**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๙๔.

^{๑๐}พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), **พระกับป่ามีปัญหอะไร**, (กรุงเทพมหานคร : ในโครงการนาพิทักษ์, ๒๕๓๕), หน้า ๗๓.

^{๑๑}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ธรรมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๖๒.

ชี้ให้เห็นถึงการจัดการวัดสวนโมกขพลารามและการปฏิบัติตัวของหลวงพ่อบุญรอด ซึ่งได้เน้นถึงบทบาทของพระสงฆ์ กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในมิติพระพุทธศาสนาโดยอาศัยองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา คือ ศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนวัตถุและศาสนพิธี เข้าช่วยแก้ไขปัญหา โดยเน้นให้ศาสนบุคคล มุ่งพัฒนาตนให้เข้าถึงธรรมและอยู่กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ศาสนธรรมก็เป็นเครื่องมือให้เห็นถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อชีวิตและปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมด้วยความรักความเมตตา มีความกตัญญู กตเวทิต์^{๑๒}

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์และคณะ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องพุทธเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติซึ่งได้ศึกษาถึงความสำคัญของหลักธรรมที่นำมาช่วยในการแก้ไขสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดการป่าไม้ แหล่งน้ำ และการอนุรักษ์สัตว์ป่า เป็นต้น แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อให้บังเกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นไปได้เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์หรือเป็นไปได้เพื่อสิ่งแวดล้อมก็ได้ ขึ้นอยู่กับอำนาจและความปรารถนาของมนุษย์ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวมีความแตกต่างหรือเหมือนกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา^{๑๓}

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธศาสตร์กับการเยียวยาภัยธรรมชาติ เป็นหนังสือที่ได้แสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับการนำเอาพุทธศาสตร์ไปใช้ในการเยียวยาธรรมชาติ โดยมีกรเรียกร้องให้สงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการเยียวยาธรรมชาติตามหลักแห่งพระธรรมวินัย^{๑๔}

จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ ได้กล่าวไว้ในพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมทางสังคมว่าเป็นหลักการสำคัญอย่างหนึ่ง ทางสังคมวิทยา พุทธศาสนาสัมพันธ์กับนิเวศวิทยา ในด้านจริยธรรมต่อธรรมชาติ โดยสนับสนุน มิให้มีการทำลายธรรมชาติ และให้พยายามรักษาสภาพธรรมชาติไว้ให้มากที่สุด ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนา ถือว่า สิ่งที่ได้จากธรรมชาติ มีมากมายเกินกว่าจะประมาณค่าได้ ธรรมชาติให้ความสงบใจ และความรื่นรมย์แก่มนุษย์ การใช้ชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติ มีผลช่วยให้บุคคลมีแนวโน้มที่จะพัฒนาความรู้สึกให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ และรู้สึกรักธรรมชาติ ธรรมชาติทำให้บุคคลมีจิตใจบริสุทธิ์ และสะอาด และให้สิ่งจำเป็นแก่การดำรงชีวิตและนอกจากนี้ พุทธศาสนายังเน้นความสำคัญของบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งจะมีผลช่วยทำให้สิ่งแวดล้อมทางสังคมมีสภาพที่น่าอยู่ปราศจากมลพิษทางสังคม^{๑๕}

^{๑๒} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, อ่างแล้ว, หน้า ๕๙.

^{๑๓} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์และคณะ, พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๕๖.

^{๑๔} สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, พุทธศาสตร์กับการเยียวยาภัยธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๘๔.

^{๑๕} จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุตรไพศาล, ๒๕๕๐), หน้า ๕๐.

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สายใจ ปิ่นแก้ว ได้ทำการวิจัยเรื่อง “สิ่งแวดล้อมศึกษาเรื่องขยะและน้ำเสีย สำหรับนักศึกษา การศึกษานอกโรงเรียนสายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดเพชรบุรี” พบว่า การทดสอบ นัยสำคัญความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างครู กรรมการสถานศึกษา ผู้นำชุมชนและประชาคม หมู่บ้านในภาพรวมมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ในด้านการจัดกิจกรรม พัฒนาการอนุรักษ์ มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕^{๑๖}

ศิลป์ สีกวด ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน จังหวัดราชบุรี” พบว่า การมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของ โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน จังหวัดราชบุรี โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อพิจารณาเป็น รายด้าน พบว่า การมีส่วนร่วม ด้านการสร้างความตระหนักต่อปัญหา มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก และ มีอยู่ ๓ ด้านอยู่ในระดับปานกลาง ที่มีค่าเฉลี่ยเรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อยดังนี้ ด้านการ ประเมินผล ด้านการจัดกิจกรรมพัฒนาการอนุรักษ์ และด้านการแนะนำเผยแพร่ความรู้^{๑๗}

จิรศักดิ์ สีหวัฒน์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัด นครราชสีมา : ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสีมารักษ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา” พบว่า พระเทพ สีมารักษ์ได้นำเอาหลักธรรม “นิพทฤศล” อันกล่าวถึงการกระทำที่เกื้อกูล อำนวยความสุข ความ เจริญในการดำเนินชีวิตที่ทำแล้วได้กุศลมาอธิบายให้พระสงฆ์และประชาชนได้มีจิตสำนึกในการ ร่วมกันอนุรักษ์ป่า ซึ่งมี ๖ ประการด้วยกัน คือ อารามไป การปลูกสวนป่าให้ร่มรื่น เพื่อคนได้พักผ่อน วนโรปา การปลูกต้นไม้ชนิดต่างๆ เสด็จการกา การสร้างสะพาน ป้ายจะ การสร้างประปาหรือแหล่ง น้ำ อุทยานัญจะ การจัดทำน้ำดื่ม ชุดก่อสร้างถังเก็บน้ำไว้ให้บริการแก่คนทั่วไป อุปสยงการสร้างหรือ การให้ที่พักอาศัยและนำเอาหลักธรรมที่เกื้อกูลป่าและการอนุรักษ์ป่า คือ สังวรปธาน คือ การระวังป่า จะหมดไป ต้นไม้จะตาย ปธานปธาน การละเว้นจากการตัดไม้อย่างเด็ดขาด ภาวนาปธาน การให้ ความสนใจเพาะพันธุ์ไม้ต่างๆ และอารักขปธานการให้การดูแลรักษาป่าให้คงอยู่ตลอดไป ซึ่งผลงานวิจัยนี้เป็นผลงานที่มีความเกี่ยวข้องกับผลงานของผู้วิจัยในด้านที่ได้กล่าวถึงบทบาทการ อนุรักษ์ป่าโดยตรง ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำมาเป็นกรอบในการดำเนินการวิจัยในส่วนที่เกี่ยวข้องได้^{๑๘}

^{๑๖}สายใจ ปิ่นแก้ว, “สิ่งแวดล้อมศึกษาเรื่องขยะและน้ำเสียสำหรับนักศึกษาการศึกษานอก โรงเรียนสายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดเพชรบุรี”, **วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์ มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์), ๒๕๔๖, ๑๔๒ หน้า.

^{๑๗}ศิลป์ สีกวด, “การศึกษาการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน จังหวัดราชบุรี”, **วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง), ๒๕๕๐, ๑๔๐ หน้า.

^{๑๘}จิรศักดิ์ สีหวัฒน์, “บทบทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดนครราชสีมา : ศึกษา เฉพาะกรณีพระเทพสีมารักษ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๔, ๑๒๖ หน้า.

พระอุปกณ์ ชูเชื้อ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าด้วยคุณลักษณะทางพฤติกรรมภายนอกซึ่งพระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของประชาชนในการโน้มน้าวให้เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม^{๑๙}

พระกำไร แก้วเฮียง ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้” พบว่า ระบบความคิดของชุมชนในอดีตเกี่ยวกับการธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เป็นการปลูกฝังให้สมาชิกภายในชุมชนมีการเรียนรู้อย่างมีแบบแผน การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มีสาระสำคัญที่เน้นให้เกิดความสำคัญต่อคุณค่าของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติให้ผสมผสานกลมกลืนซึ่งกันและกัน^{๒๐}

นภดล เมธาวิทย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านยางโพน อำเภอมือง จังหวัดนครสวรรค์” พบว่า โครงการพัฒนาที่ดำเนินโดยพระสงฆ์ ส่วนใหญ่เกิดจากความคิดริเริ่มของพระสงฆ์เอง และบางโครงการเกิดจากแรงผลักดัน และสนับสนุนจากรัฐบาล พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาชุมชน เนื่องจากความเมตตาสงสารและต้องการช่วยเหลือชาวบ้านให้พ้นจากความทุกข์ยาก ซึ่งความต้องการนี้ก็ตรงกับความต้องการของชาวบ้านที่เห็นว่าพระสงฆ์ควรมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนโดยการก่อตั้งโครงการธรรมทูต และโครงการธรรมจาริก ซึ่งเป็นการส่งพระสงฆ์ออกไปเผยแผ่พระศาสนาในชนบทรวมทั้งให้ความรู้และคำแนะนำเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนไปพร้อมกัน การเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์ต้องพยายามประนีประนอม ความเชื่อทางศาสนากับเป้าหมายทางเศรษฐกิจ มีการนำพุทธธรรมมาเน้น หรือขยายความให้เกี่ยวข้องกับการพัฒนามากขึ้น^{๒๑}

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๖.๑ ทำให้ทราบบทบาทของพระสงฆ์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๖.๒ ทำให้ทราบบทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย
- ๑.๖.๓ ทำให้ทราบผลการวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย

^{๑๙} พระอุปกณ์ ชูเชื้อ, “บทบาทของพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, *วิทยานิพนธ์พัฒนาชนบทศึกษาศาสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๘, ๑๔๓ หน้า.

^{๒๐} พระกำไร แก้วเฮียง, “การสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๓, ๑๓๒ หน้า.

^{๒๑} นภดล เมธาวิทย์, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านยามโตน ตำบลนครสวรรค์ อำเภอมือง จังหวัดนครสวรรค์”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๒๑, ๑๓๐ หน้า.

๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

บทบาท หมายถึง การประพฤติปฏิบัติตนตามตำแหน่งหรือหน้าที่ที่ได้รับตามข้อตกลงหรือกฎเกณฑ์ของสถาบันหรือสังคมนั้นๆ ได้มอบหมายให้หรือได้รับ

บทบาทพระสงฆ์ หมายถึง การแสดงออกหรือการปฏิบัติหน้าที่ตามครรลองของความเป็นพระในด้านต่างๆ ซึ่งไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย เช่น การแสดงธรรม การปฏิบัติธรรม หรือการช่วยเหลือสังคมตามสมควรแก่เหตุและกาลเวลา เป็นต้น

พระสงฆ์ไทย หมายถึง ผู้ที่ได้รับการบรรพชาอุปสมบทตามขั้นตอนและวินัยกรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งถือว่าวินัยกรรมหรือขั้นตอนนั้นได้เป็นไปตามหลักของพระธรรมวินัย บทบาทพระสงฆ์ หมายถึง การแสดงออกหรือการปฏิบัติหน้าที่ตามครรลองของความเป็นพระในด้านต่างๆ ซึ่งไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย เช่น การแสดงธรรมการปฏิบัติธรรมหรือการช่วยเหลือสังคมตามแก่เหตุและกาลเวลา เป็นต้น

การอนุรักษ์ หมายถึง การดำเนินการเพื่อปกป้องรักษาสิ่งที่ดีถือว่าเป็นทรัพย์สินสมบัติของตนเองและสังคม เช่น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ล้อมรอบตัวมนุษย์ มีทั้งสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต ทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและสิ่งที่เป็นนามธรรม มีทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายปัจจัยอื่นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ เป็นวงจรหรือวัฏจักรที่เกี่ยวเนื่องกันทั้งระบบ

บทที่ ๒

บทบาทของพระสงฆ์ตามแนวพุทธปรัชญาของเถรวาท

การวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทยผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๒.๑ ความหมายของคำว่าบทบาท

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมาย บทบาท ไว้ว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การแสดงพฤติกรรมตามบทบาทหรือตำแหน่งหน้าที่^๑ บทบาทจึงถือเป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในหน่วยงานต่างๆ มีนักวิชาการได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับ บทบาทในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

ขนิษฐา วิเศษสาธิต กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การประกอบพฤติกรรมตามตำแหน่ง ความคาดหวัง หรือตามหน้าที่แสดงจริง^๒

ประภาพิศ สัญชาติเจตน์ กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่หรือการแสดงออกของคน ซึ่งคนอื่นคาดหวังหรือคาดหวังว่าเขาจะทำเมื่ออยู่ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง^๓

ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง พิจารณารอบทบาทนั้นมี ๒ นัย คือ ทางด้านโครงสร้างบทบาทเป็นตำแหน่งทางสังคม ที่มีชื่อเรียกต่างๆ กันแสดงบทบาทโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้นๆ ส่วนทางด้านแสดงบทบาท หรือการมีปฏิสัมพันธ์ (Social Structure) บทบาทเป็นผลต่อเนื่องที่เกิดจากแบบแผนการกระทำของบุคคลที่ได้เรียนรู้จากสถานการณ์ในสังคม^๔

ปราชญา กล้าผจญ ได้ให้ความหมายบทบาทไว้ว่า สิ่งที่บุคคลจะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับตำแหน่งหรือหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย เป็นการแสดงพฤติกรรมตามอำนาจหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย เป็นการแสดงพฤติกรรมตามอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้เหมาะสมสอดคล้องกับความคาดหวังของผู้ที่มอบหมายอำนาจนั้น^๕

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๒.

^๒ขนิษฐา วิเศษสาธิต, จิตวิทยาสังคมและมนุษย์สัมพันธ์, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๒๖), หน้า ๙.

^๓ประภาพิศ สัญชาติเจตน์, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๒๔), หน้า ๘๙.

^๔ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง, สถานภาพและบทบาท, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๘.

^๕ปราชญา กล้าผจญ, พฤติกรรมผู้นำทางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๐), หน้า ๓๔.

พระมหาสุภา อุฑโท ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ พฤติกรรมที่บุคคลแสดงออก หรือลงมือปฏิบัติตามคาดหวังของผู้อื่น ตามสถานภาพ และตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ในขณะนั้นๆ^๖

พชนี วรกวิน ได้กล่าวว่า บทบาท ก็คือ แบบแผนของพฤติกรรมซึ่งเป็นไปตามตำแหน่ง หรือสถานภาพของบุคคล อันเกิดจากความคาดหวังของบุคคลในสังคมนั้นๆ และบทบาทอาจเปลี่ยนไปได้ตามตำแหน่งที่เปลี่ยนไป^๗

ไพบูลย์ ช่างเรียน ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า บทบาท คือ การกระทำต่างๆ ตาม “บท” ที่กำหนดไว้ให้ผู้แสดงต้องทำ トラบไต่ที่ยังอยู่ใน “บท” นั้น เปรียบได้เหมือน “บท” ของตัวละครที่กำหนดให้ผู้แสดงในละครเรื่องนั้นๆ เป็นตัวอะไร มีบทบาทที่จะต้องแสดงอย่างไร^๘

วราคม ทีสุกะ กล่าวว่า บทบาท คือ สิ่งที่เราทำ หรือหน้าที่ที่เราต้องทำ เมื่อเราเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง สิ่งที่เราทำต้องมากับสิ่งที่เราเป็นสถานภาพ^๙

สงวนศรี สุทธิเลิศอรุณ ได้แบ่งลักษณะบทบาทออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๑) บทบาทที่กำหนด หมายถึง บทบาทที่สังคม กลุ่ม หรือองค์กรกำหนดไว้ว่าเป็นรูปแบบของพฤติกรรมประจำตำแหน่งต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม กลุ่มหรือองค์กรนั้นๆ

๒) บทบาทที่ผู้อื่นคาดหวัง หมายถึง บทบาทหรือรูปแบบของพฤติกรรมที่คนอื่น (ผู้เกี่ยวข้อง) คาดหวังว่าผู้อยู่ในตำแหน่งจะถือปฏิบัติ เช่น นักเรียนคาดหวังว่าครูจะช่วยอธิบายปัญหาข้อข้องใจเกี่ยวกับบทเรียนให้กับตน เป็นต้น บทบาทนี้มักจะสอดคล้องกับบทบาทที่กำหนด

๓) บทบาทตามความคิดของผู้อยู่ในตำแหน่ง หมายถึง รูปแบบของพฤติกรรมที่บุคคลผู้อยู่ในตำแหน่งคิด และเชื่อว่าเป็นบทบาทของตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่

๔) บทบาทที่ปฏิบัติจริง หมายถึง พฤติกรรมที่ผู้อยู่ในตำแหน่งได้ปฏิบัติ หรือแสดงออกมาให้เห็น ซึ่งมักเป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบทบาทตามความคิดของเจ้าตัวผู้อยู่ในตำแหน่ง

๕) บทบาทผู้อื่นรับรู้ หมายถึง รูปแบบพฤติกรรมที่ผู้อื่นได้รับทราบเกี่ยวกับการปฏิบัติบทบาทของผู้อื่นในตำแหน่ง^{๑๐}

สุชา จันท์เอม กล่าวว่า “บทบาทมีความหมายใกล้เคียงกับสถานภาพมากบทบาทเป็นสิ่งที่บุคคลในสถานภาพต่างๆ พึงกระทำนั้นคือเมื่อสังคมกำหนดสิทธิ และหน้าที่ให้สถานภาพใด อย่างไรแล้วบุคคลในสถานภาพนั้นๆ จะต้องประพฤติหรือปฏิบัติตามหน้าที่ที่กำหนดไว้”^{๑๑}

^๖พระมหาสุภา อุฑโท, “บทบาทพระสงฆ์ในทศวรรษหน้า (๒๕๔๑-๒๕๖๐)”, วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๑, หน้า ๙.

^๗พชนี วรกวิน, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๖), หน้า ๕๒.

^๘ไพบูลย์ ช่างเรียน, **สารานุกรมศัพท์ทางสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๒๙-๓๐.

^๙วราคม ทีสุกะ, **สังคมวิทยาสำหรับผู้เริ่มเรียน**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๙.

^{๑๐}สงวนศรี สุทธิเลิศอรุณ, **จิตวิทยาสังคมเพื่อการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : เกรียงศักดิ์การพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๑}สุชา จันท์เอม, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, ๒๕๒๐), หน้า ๔๖.

โสภา ชูพิกุลชัย ได้ให้ความหมายของ คำว่า บทบาท หมายถึง การแสดงออกหรือการทำหน้าที่ของบุคคลซึ่งสมาชิกคนอื่นของสังคมมุ่งหวังให้เขาทำ ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง โดยถือเอาฐานะและหน้าที่ทางสังคมของบุคคลนั้นเป็นมูลฐาน บทบาทที่ทำให้คนในสังคมสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของบุคคลอื่น รู้ว่าบุคคลอื่นต้องการอะไรจากตน ทำให้เกิดประโยชน์ในการทำงานร่วมกันเป็นทีม^{๑๒}

ทิตยา สุวรรณชัย ให้ความหมายว่า “บทบาทเป็นจุดของความคาดหวังตามกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพสังคม ดังนั้น บุคคลต่างๆ ในสังคมจะมีบทบาทเป็นกรอบและถูกคาดหวังว่าควรมีพฤติกรรมอย่างไร”^{๑๓}

งามพิศ สัตย์สงวน ให้ความหมายว่าบทบาท คือ พฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (Role Expectation) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่ม หรือสังคม เพื่อให้คู่สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้ เช่น ผู้มีตำแหน่งเป็นพ่อจะได้รับการคาดหวังจากสังคมให้แสดงบทบาทหรือหน้าที่ต่างๆ ของพ่อ เช่น เลี้ยงดูลูก ส่งเสียให้เล่าเรียน อบรมสั่งสอน ให้ความรักความเอ็นดูและอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน เช่น ครู อาจารย์ เสมียน ภารโรง ต่างก็มีบทบาทที่คาดหวังจะต้องทำในฐานะที่ครองตำแหน่งต่างๆ เหล่านั้น^{๑๔}

พระครูปริยัติกิตติธำรง (ทองขาว กิตติธโร) ให้ความหมายบทบาท ดังต่อไปนี้ บทบาทหมายถึง หน้าที่หรือสิ่งที่เราทำ ทั้งที่เป็น พระหรือฆราวาส เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางด้านพระพุทธศาสนา ด้านพุทธศาสตร์และสังคมเป็นอย่างดี ศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม^{๑๕}

ดังนั้น ความหมายของบทบาท คือ สถานภาพที่ถูกกำหนดขึ้นโดยสังคมของแต่ละสังคมและเกิดจากการตกลงของสังคมนั้นๆ และยังเป็นความคาดหวังหรือความคาดหวังต่อบทบาทนั้นๆ ของสังคม ในสังคมทุกสังคมจะกำหนดบทบาทหรือได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา จากสังคมหรือกลุ่มชนนั้นๆ บางครั้งเกิดขึ้นเองโดยปราศจากการกำหนด หรือปราศจากความคาดหมายจากสังคม เพราะเป็นบทบาทที่กระทำอย่างถูกต้องตามหลักมโนธรรม

สรุปว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่บุคคลแสดงออก หรือลงมือปฏิบัติตามสิทธิสถานภาพและตำแหน่ง ที่ตนที่ดำรงอยู่ในขณะนั้นๆ ตามที่สังคมกำหนดและความคาดหวังของผู้อื่น ซึ่งเป็นกลไก

^{๑๒}โสภา ชูพิกุลชัย, **จิตวิทยาสังคมประยุกต์**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๔๕.

^{๑๓}ทิตยา สุวรรณชัย, **พัฒนาการ : ความคาดหวังบทบาทของพัฒนากร คณะกรรมการหมู่บ้านและเจ้าหน้าที่ระดับตำบล : ส่วนท้องถิ่น สังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๔๓.

^{๑๔}งามพิศ สัตย์สงวน, **หลักมานุษยวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรามการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๙๖-๙๗.

^{๑๕}พระครูปริยัติกิตติธำรง (ทองขาว กิตติธโร), “บทบาทพุทธศาสน์บัณฑิตสังคมพึงประสงค์”, **พุทธจักร**, ปีที่ ๖๔ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๕๓) : ๓๑.

ในการปะทะสังสรรค์และสร้างความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคมเป็นการกระทำตามหน้าที่ ตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู ดังนั้น การแสดงบทบาทของบุคคลต้องคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ เช่น สถานภาพ ตำแหน่งทางสังคม ความรู้ ความสามารถความเชื่อ อุปนิสัย ทัศนคติ เป็นต้น

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์

๒.๒.๑ ความหมายของคำว่าพระสงฆ์

คำว่า สงฆ์หรือสังฆะ เป็นถ้อยคำที่พระอรหันตภิกษุอธิบายความหมายไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาว่า หมายถึง รวมกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยคุณสมบัติร่วม คือ ทิฐฐิ (ทรรศนะ สัทธิ ทฤษฏี) ที่เรียกว่า ทิฐฐิสามัญญตา และศีล (บทบัญญัติอันเป็นกฎเกณฑ์เดียวกันหรือจิตสำนึกร่วมกัน) ที่เรียกว่า สีลสามัญญตา^{๑๖} กล่าวคือ การอยู่ร่วมกัน ความคิดเห็นและกฎเกณฑ์ที่เท่าเทียมกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่มีความแปลกแยกแตกต่างเป็นสังคมหรือชุมชนอารยะ มีอิสระอย่างแท้จริง และเป็นแม่พิมพ์หรือต้นแบบของสังคมในอุดมคติ^{๑๗} เป็นชุมชนของผู้ดำเนินชีวิตอันประเสริฐ คือ พระสงฆ์สาวก (สาวกสังฆะ) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึง สังคมหรือชุมชนของพระอริยสงฆ์ ๔ ประการ^{๑๘} ได้แก่

๑) พระโสดาบัน คือ เป็นพระอริยสงฆ์ผู้มีศีลสมบูรณ์ มีสมาธิและปัญญาพอประมาณ ละกิเลส (สังโยชน์ ๑๐) อย่างหยาบได้ ๓ ประการ คือ

๑.๑) สักกายทิฐฐิ คือ ความเห็นว่า เป็นตัวตนเรา เขา อหังการ มหังการ

๑.๒) วิจิจจนา คือ ความลังเล สงสัย เคลือบแคลงในพระพุทเจ้า พระธรรม

พระสงฆ์ เป็นต้น

๑.๓) สีลัพตปรามาส คือ การยึดถือและการปฏิบัติตามศีลพรต ด้วยเห็นว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นอกเหนือจากทางแห่งสังฆธรรม

๒) พระสกทาคามี คือ เป็นพระอริยสงฆ์ผู้มีศีลบริบูรณ์มีสมาธิและปัญญาพอประมาณ สามารถบรรเทาภิเลส ๓ ประการ ที่พระโสดาบันละได้แล้ว

๓) พระอนาคามี คือ เป็นพระอริยสงฆ์ผู้มีศีลสมาธิบริบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณ ละกิเลส (สังโยชน์ ๑๐) ได้เพิ่มอีก ๒ ประการ คือ

๓.๑) กามราคะ คือ ความกำหนัดในกาม ติดใจในกามคุณ

๓.๒) ปฏิกะ คือ ความกระทบกระทั่งในใจ หงุดหงิดขัดเคือง งุ่นง่านใจ

๔) พระอรหันต์ คือ เป็นพระอริยสงฆ์ผู้มี ศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ ละกิเลส (สังโยชน์ ๑๐) ได้ทั้งหมด คือ ละกิเลสขั้นละเอียดได้อีก ๕ ข้อต่อมา คือ

^{๑๖}วิ.มทา. ๔/๓๔/๔๓-๔๔.

^{๑๗}พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๔๐๐.

^{๑๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๔-๒๘๘.

๔.๑) ฐปราคะ คือ ความตั้งใจในรูปขั้นประณีต เช่น ตั้งใจในรสแห่งความสุข ความสงบของสมาธิขั้นรูปฌาน

๔.๒) อรูปราคะ คือ ความตั้งใจในอรูปธรรม เช่น ตั้งใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน ปรารภในอรูปภพ

๔.๓) มานะ คือ ความถือตัวสำคัญตนว่าดีแล้ว หรือเท่าเทียมผู้อื่น

๔.๔) อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน ว้าวุ่น สับสน จิตใจไม่สงบ

๔.๕) อวิชชา คือ ความไม่รู้เท่าทันสภาวะแห่งเหตุผล ไม่รู้ورىสัง นอกจากนี้ ยังมีข้อความในบทสังฆคุณที่ว่า “ยทิท จตตาริ ปริสยุคานิ อญฺฐ ปุริริสปุคฺคฺลา, เอสฺเส ภควโต ฯลฯ”^{๑๙} ยืนยันว่า พระورىสงฆ์ทั้ง ๔ ประเภท ดังกล่าวมาเท่านั้น คือ พระสงฆ์ที่จะนับได้ว่าเป็นผู้มีทิวฐิติและศีลที่เสมอเหมือนเท่าเทียมกันอย่างแท้จริง โดยมีคุณสมบัติ คือ การบรรลุธรรมในขั้นที่สามารถละกิเลสหรือสังโยชน์ได้เป็นเกณฑ์ชี้วัด และกำหนดว่าพระโสดาปัตติผล พระโสดาบัน ซึ่งเป็นพระورىบุคคลคู่ที่

๑) เป็นผู้มีทิวฐิติและศีลเสมอกัน เช่นเดียวกับพระสกทาคามีผล พระสกทาคามีพระورىบุคคลคู่ที่

๒) พระอนาคามีผล พระอนาคามี พระورىบุคคลคู่ที่

๓) พระอรหัตตผล พระอรหันต์ พระورىบุคคล คู่ที่ ๔ ก็เป็นผู้มีทิวฐิติและศีลเสมอกัน เหมือนเท่าเทียมกันจึงสามารถอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนอิสระปราศจากการครอบงำของระบบโครงสร้างสังคมโลกีย์ อันเป็นเงื่อนไขภายนอก และอกุศลธรรมภายในจิต ความคิดและวิถีชีวิตอันเป็นเงื่อนไขหรือเหตุปัจจัยภายใน พระสงฆ์ที่ยังไม่สามารถละกิเลสขั้นใดได้เลยนั้น เรียกว่า สมมติสงฆ์ คือ พระสงฆ์ที่ได้สถานภาพจากมติที่เป็นเอกฉันท์ของคณะสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ในขณะที่พิธีบวชเสร็จสิ้นลงแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์มีสองประเภท คือ พระورىสงฆ์และพระสมมติสงฆ์

สรุปว่า สงฆ์หรือสังฆะ นี้ เป็นถ้อยคำที่พระอรธรรคทวารจารย์อธิบายความหมายไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาทว่า หมายถึง รวมกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยคุณสมบัติร่วม คือ ทิวฐิติ (ทรงระณะ สัทธิ ทฤษฎี) ที่เรียกว่า ทิวฐิตินามัญญตา และศีล

ในสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระสงฆ์มีบทบาทในสังคมเกือบทุกด้าน เพราะวิถีชีวิตของสังคมไทยนั้นไม่เคยห่างไกลพระพุทธศาสนา การศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับงานด้านบทบาทของพระสงฆ์ ซึ่งพอจะสรุปได้ถึงบทบาทของพระสงฆ์ ซึ่งสอดคล้องกับกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้าน ก่อนจะได้กล่าวถึงบทบาทด้านการเผยแผ่นั้น ผู้วิจัยจะได้สรุปงานกิจการคณะสงฆ์ไว้โดยภาพรวม ดังต่อไปนี้

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวว่า การปกครองคณะสงฆ์หรือสถาบันสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าจะทรงดูแลด้วยพระองค์เองทรงอยู่ในฐานะประมุข และทรงให้ความสำคัญเสมอภาคในการบัญญัติสิกขาบทต่างๆ พระองค์จะทรงทำท่ามกลางสงฆ์สังฆกรรมต่างๆ ที่กระทำได้ รับเสียงเอกฉันท์จากคณะสงฆ์จึงจะสามารถดำเนินต่อไป ทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปอย่างรวดเร็ว สิ่งที่พระพุทธรองค์ทรงทิ้งไว้เป็นมรดกมาถึงปัจจุบัน ก็คือ พระธรรมวินัยซึ่งจะเป็นหลักในการที่

^{๑๙} ม.ม. ๑๒/๙๕/๖๗.

สถาบันสงฆ์จะใช้เป็นสื่อในการสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้กับชาวโลกต่อไป และจะเป็นสิ่งกำหนดบทบาทหรือจุดยืนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างสงฆ์กับสังคมชาวโลกในปัจจุบันและอนาคตอีกด้วย^{๒๐} เช่นเดียวกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ย่อมต้องมีความผู้นำหรือภาวะผู้นำในการบริหาร โดยบริหารตามหลักภาวะผู้นำนั้น มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำที่มีหน้าที่ในการดูแลปกครองคณะสงฆ์ แม้ว่าจะเกิดปัญหาจากภายในและภายนอกคณะสงฆ์ก็ตาม พระพุทธองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถบริหารกิจการคณะสงฆ์ ให้รอดพ้นจากภัยต่างๆ ได้ จนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน หลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปะ ผู้เป็นพระสาวกสำคัญยิ่งที่ได้รับการคัดเลือกจากคณะสงฆ์ให้เป็นประธานใหญ่ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตตบรรณในเขาเวภาระเขตกรุงราชคฤห์^{๒๑} หลังจากสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระมหาเถระไปประกาศพระพุทธศาสนา ๙ สายและประเทศไทยได้รับผลจากการเผยแผ่คราวนั้นด้วยทำให้พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานในดินแดนสุวรรณภูมิ อันเป็นที่ตั้งของประเทศไทย และอีกหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มาตั้งแต่ยุคกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีของไทย ก็ยังมีการใช้หลักภาวะผู้นำควบคู่กับหลักพุทธธรรมในการบริหารกิจการคณะสงฆ์มาโดยตลอดจนถึงในยุคปัจจุบันนี้

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) ได้กล่าวถึง การปรับระบบบริหารองค์การชาวพุทธไว้ในหนังสือเรื่องพระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์ว่า การบริหารองค์การชาวพุทธควรกระจายอำนาจให้มากขึ้นแม้แต่การปกครองคณะสงฆ์ก็ไม่จำเป็นต้องเลียนแบบระบบราชการที่ซักซ้าไม่ทันการ และคณะสงฆ์อาจจะคิดระบอบการปกครองให้มุ่งพัฒนาให้วัดแต่ละวัด ให้เข้มแข็งเป็นที่ของชุมชนอย่างแท้จริง จากนั้นวัดทั้งหลายก็ต้องสร้างเครือข่ายโยงใยร่วมกันทำงานทั่วประเทศ ทั้งพยายามลดขั้นตอนสายบังคับบัญชาที่ซ้ำซ้อนไม่ทันการณ์โดยปรับปรุงระบบพระสังฆาธิการหรือทำเอนจิเนียริงให้การบริหารกิจการคณะสงฆ์

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์เกี่ยวกับการศึกษาไว้ว่า “เดิมทีนั้นการศึกษาของไทยมีพระสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษาและอาศัยเป็นสถานศึกษา ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นแนวคิดการศึกษาแบบตะวันตก แบ่งออกเป็นจริยศึกษา พุทธศึกษา พลศึกษาและหัตถศึกษา จนกระทั่งถึงปัจจุบันในส่วนของจริยศึกษาที่ว่านั้น หลักสูตรก็เป็นไปเพื่อการท่องจำ ไม่ได้ฝึกให้ผู้เรียนได้รู้ และศึกษา เพื่อนำไปปฏิบัติ เพื่อขัดเกลาความประพฤติและจิตใจของตน”^{๒๒}

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต) ได้กล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์ไว้ว่า การที่พระสงฆ์มีบทบาทอย่างไรวางั้น คงอยู่ที่หลักการ อันมีอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว คือ ในฝ่ายตนเอง ก็มีหน้าที่ในการศึกษาปฏิบัติ คือ ศึกษาเพื่อให้ตนปฏิบัติได้ถูกต้อง และพร้อมทั้งสามารถแนะนำผู้อื่นได้ด้วย

^{๒๐} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๔), หน้า ๓๒.

^{๒๑} สง่า หล่อสำราญ, ตำนานพระพุทธสาวก, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^{๒๒} พุทธทาสภิกขุ, บทบาทพระสงฆ์ในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๑๗), หน้า ๕๖.

ในฝ่ายความสัมพันธ์กับสังคมของคฤหัสถ์ ก็มีหน้าที่ให้การศึกษา การเผยแผ่ และการสงเคราะห์ พร้อมกับการปฏิบัติหน้าที่ทางสมณเพศของตน รักษาเกียรติและความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์ไว้ด้วย^{๒๓}

ทินพันธ์ นาคะตะ ได้กล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์ไว้ว่า สำหรับหน้าที่หลักของพระภิกษุสงฆ์ก็คือ การศึกษาประพฤติปฏิบัติธรรม ส่วนหน้าที่ที่มีต่อสังคมก็นับว่ามีอยู่หลายประการ กล่าวคือนอกจากจะมีหน้าที่ดำเนินกิจกรรมบางอย่างของวัดแล้ว พระภิกษุสงฆ์ยังคงมีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนหลักธรรมให้แก่ประชาชน เพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติตามและอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ยิ่งไปกว่านั้นพระภิกษุสงฆ์ยังมีหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้แก่ชาวบ้านอีกด้วย พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้มีความรู้สูงกว่าชาวบ้าน เป็นผู้จัดการศึกษาและเป็นครู เด็กผู้ชายจะถูกส่งไปเป็นลูกศิษย์อยู่วัด หรือสามเณร เพื่อเรียนการอ่าน การเขียนและเรียนวิชาเลขคณิตอย่างง่าย รวมทั้งการอบรมทางศีลธรรมและหลักธรรมทางศาสนา ทำให้เด็กผู้ชายส่วนมากอ่านออกเขียนได้ และมีความรู้ในด้านจริยธรรมของสังคม^{๒๔}

คณินนิตย์ จันทบุตร ได้จำแนกบทบาทของพระสงฆ์ไว้ ๓ ประการ คือ

- ๑) การพัฒนาคุณภาพพลเมืองด้านคุณธรรมจริยธรรม
- ๒) การสงเคราะห์ประชาชน เช่น การให้ความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลแก่ประชาชนตามประเพณีเกี่ยวกับชีวิต งานประเพณีส่วนร่วมและงานเทศกาลต่างๆ
- ๓) การให้ความช่วยเหลือทางราชการ โดยเฉพาะการรักษาความปลอดภัยของชาติและกิจกรรมทางสังคมวิทยา เป็นต้น^{๒๕}

สนิท ศรีสำแดง ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาไว้ว่า พระเป็นผู้นำทางด้านวัตถุและจิตใจ บทบาทของพระในอดีตนั้นนอกจากเตรียมตัวให้พร้อม เพื่อสอนคนอื่นแล้วอาชีพของพระ คือ การศึกษานั้นเอง ที่เรียกกันว่า สิกขาชีพ^{๒๖}

๒.๓ บทบาทพระสงฆ์กับงานด้านการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

สังคมไทยในยุคปัจจุบันให้ความสำคัญและสนใจเกี่ยวกับเรื่องวัตถุเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลให้คนจำนวนมากเกิดความท้อแท้ในเรื่องของศีลธรรมและวัดวาอารามไม่สนใจที่จะอบรมขัดเกลาจิตใจของตนเองให้งดงามและสูงขึ้น ดังนั้น เพื่อจะทำให้ประชาชนหันมาให้ความสนใจศีลธรรม สนใจวัดวาอาราม พระสงฆ์จึงต้องปรับเปลี่ยนบทบาทของตน ในการเผยแผ่

^{๒๓} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), **บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗๔-๒๗๕.

^{๒๔} ทินพันธ์ นาคะตะ, **บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๙), หน้า ๕-๗.

^{๒๕} คณินนิตย์ จันทบุตร, **บทบาทพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒), หน้า ๕๖.

^{๒๖} สนิท ศรีสำแดง, **บทบาทพระสงฆ์ในอดีต**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๑๘๑.

พระพุทธศาสนา โดยพยายามฟื้นฟูบทบาท สถานภาพของตนในสังคมทั้งในด้านศีลธรรมจรรยาและบทบาทต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในท้องถิ่นชนบทห่างไกลที่พระสงฆ์ยังมีบทบาทเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในรูปของบทบาทการเป็นผู้นำการพัฒนาท้องถิ่นนอกจากการช่วยเหลือทางด้านจิตใจและศาสนพิธีแล้ว ยังมีความพยายามชักนำประชาชน ให้ร่วมกันพัฒนากิจกรรม ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนทางวัตถุ ด้านเกษตรกรรมการยกระดับรายได้ และสุขภาพอนามัย อันนำไปสู่การตั้งองค์กรรวม เช่น ธนาคาร ข้าว ธนาคารโคกระบือ กองทุนเวชภัณฑ์ สหกรณ์ร้านค้า เป็นต้น

อีกประการหนึ่ง การปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ถือว่า เป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน มีการบังคับบัญชาชั้นลงไปตามลำดับชั้น นับตั้งแต่ระดับมหาเถรสมาคมลงไปจนถึงเจ้าอาวาส อันเป็นการปกครองบังคับบัญชาตามเจตนารมณ์ ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕^{๒๗}

บทบาท คือ พฤติกรรมที่แสดงออกตามสถานของบุคคลในสังคม บทบาท เป็นแบบแผนความต้องการ เป้าประสงค์ ความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยมและการกระทำของสมาชิกที่ชุมชนคาดหวังว่า จะต้องเป็นตามลักษณะของตำแหน่งนั้นๆ หรืออาจกล่าวสั้นๆ ว่า บทบาท คือ สิทธิหน้าที่ในการกระทำของบุคคลหนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่นในสังคมตามสถานภาพของตนเอง

บทบาทการบริหารงาน คือ ผู้บริหารใช้ศาสตร์และศิลป์ในการดำเนินงานขององค์การให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยผ่านกระบวนการ การวางแผน การจัดองค์การ หรือการจัดหน่วยงานต่างๆ ภายในองค์กร การสรรหาบุคคลเข้าทำงาน การสั่งการ การประสานงาน การรายงานผลการปฏิบัติงาน การงบประมาณ เป็นต้น

บทบาทผู้บริหารงานกิจการคณะสงฆ์ คือ พระสังฆาธิการได้ดำเนินการบริหารกิจการของคณะสงฆ์ตามบทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการซึ่งมีอยู่ ๖ ด้าน คือ

- ๑) บทบาทด้านการปกครอง
- ๒) บทบาทด้านการศึกษา
- ๓) บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์
- ๔) บทบาทด้านการเผยแผ่
- ๕) บทบาทด้านการสาธารณูปการ
- ๖) บทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์^{๒๘}

๒.๔ บทบาทด้านการปกครอง

การปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ระบุให้สมเด็จพระสังฆราชในตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกเป็นพระประมุขสงฆ์ไทยและสงฆ์อื่น ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทางมหาเถรสมาคมตามอำนาจกฎหมายและ

^{๒๗} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๖.

^{๒๘} พระมหาสมทรง สิรินฺธโร, บทบาทของพระสงฆ์ไทยในอนาคต, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๗.

๒.๖ บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์

การศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษาหรือสถาบันการศึกษาอื่นนอกจากการสาธารณะศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาหรือกระบวนการสงเคราะห์ ปวงชนทั้งก่อนวัยเรียนและในวัยเรียนให้ได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องในเรื่องต่างๆ ตามสมควร การศึกษาสงเคราะห์นั้นเป็นการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนทั่วไป ปัจจุบันดำเนินการ ดังนี้

๑) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเผยแผ่พระพุทธศาสนานักเรียนส่วนใหญ่เป็นนักเรียนในโรงเรียนสามัญ แบ่งเป็นระดับชั้น คือ

ชั้นเตรียม รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๑-๓

ชั้นต้น รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๔-๖

ชั้นกลาง รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๑-๓

ชั้นสูง รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๔-๖

โดยหลักสูตรการสอนจะมี ๒ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ วิชาบังคับ ได้แก่ วิชาประวัติพระพุทธศาสนา วิชาธรรมะและ วิชาศาสนพิธี

ประเภทที่ ๒ วิชาเลือกแต่ละโรงเรียนจะเลือกตามความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นและความพร้อมของโรงเรียน

๒) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ภายในวัดเป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกอบรมปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม และประเพณีอันดีงาม ให้แก่เด็กตลอดจนเตรียมความพร้อมด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ส่งเสริมให้พระภิกษุได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมเพิ่มขึ้นและเป็นศูนย์ประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้าน

กล่าวได้ว่า บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุน จุนเจือหรือการช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจุนเจือการศึกษาอื่นนอกจากการศาสนศึกษาหรือสถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาเล่าเรียนคณะสงฆ์ได้กำหนดการศึกษาสงเคราะห์เป็นกิจการอันหนึ่งของคณะสงฆ์ การศึกษาสงเคราะห์นั้นว่าโดยลักษณะ ควรแยกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) การศึกษานอกเหนือจากการศาสนศึกษาที่พระสงฆ์ดำเนินการ เพื่อการสงเคราะห์ประชาชน หรือพระภิกษุสามเณร

๒) การสงเคราะห์เกื้อกูลแก่การศึกษา สถาบันการศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษา^{๓๐}

^{๓๐} พระครูใบฎีกาถาวร สุรปญโญ (เสนสอน), “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกบิล อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔, หน้า ๒๘-๓๐.

๒.๗ บทบาทด้านการเผยแผ่

การเผยแผ่พุทธศาสนาเป็นบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์การจักต้องกระทำโดยการจัดการเทศนา อบรม สั่งสอน ประชาชน ให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า การเผยแผ่ของพระสงฆ์ วัดและคณะสงฆ์ในปัจจุบัน มีทั้งแบบประเพณี แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน และแบบที่จัดเป็นคณะหรือหน่วยงานขึ้นดำเนินการ คือ

๑) การเผยแผ่ตามประเพณีคณะสงฆ์ และประเพณีไทย ได้แก่ การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนที่วัด ที่บ้าน ที่มีผู้อาราธนาและที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ ทั้งแบบเทศน์ธรรมดา คือ เทศน์รูปเดียว หรือเทศน์ปจฉาวิสัชนา ๒ รูปขึ้นไป

๒) การเผยแผ่แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน ได้แก่ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรม ในที่ประชุมที่วัด หรือที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ หรือ โดยทางวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ บันทึกลงแผ่นเสียง หรือแถบบันทึกเสียง ไปเผยแผ่ที่อื่นในโอกาสต่างๆ รวมทั้งการพิมพ์หนังสือเทศน์ หนังสือธรรมะออกเผยแผ่ หรือลงในหนังสือพิมพ์และเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ออกเผยแผ่

๓) การเผยแผ่แบบจัดเป็นคณะหรือหน่วยงานเผยแผ่หรือสถานศึกษาเป็นประจำหรือครั้งคราว หรือจัดเป็นกิจกรรมพิเศษ ในวัดหรือในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานอบรมประชาชนประจำตำบล หน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นต้น

การเผยแผ่ หมายถึง การทำให้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาขยายกว้างขวางออกไป ทำให้เป็นที่เผยแผ่หลายต่อสาธารณชนเป็นการสื่อสารเพื่อการพัฒนาบุคคลทางด้านจิตใจให้มีความเคารพเลื่อมใสยำเกรงต่อพระรัตนตรัยน้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่การปฏิบัติ นั้น สมดังพระดำริที่พระพุทธองค์ส่งพระอรหันต์สาวก ๖๐ รูป ออกไปเผยแผ่พุทธธรรมให้ชาวโลกรับรู้จึงได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จรธ ภิกขเว จาริก พุชนุหิตาย พุชนุสุขาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสสาน แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เหล่าทวยเทพและมนุษย์ และให้เกิดประโยชน์สูงสุด การที่พระองค์ประสงค์ว่า ๓ ประการ คือ

๑) ติฎฐธรรมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์โลกนี้ ประโยชน์ขั้นต้น
๒) สัมปรายิกกัตถะ คือ ประโยชน์เบื้องหน้าหรือภพหน้า หรือประโยชน์สูงขึ้นไป
๓) ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุด จุดหมายสูงสุด คือ นิพพาน วิธีที่พระสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะ ในปัจจุบัน ได้แก่

- ๓.๑) การเทศนา
- ๓.๒) ปาฐกถาธรรม
- ๓.๓) อภิปรายธรรม
- ๓.๔) สนทนาธรรม

๓.๕) การสอนสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

๓.๖) การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การทำให้พระพุทธศาสนาขยายวงกว้างออกไป ให้แพร่หลาย ได้แก่ การดำเนินการเพื่อให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเผยแพร่ออกไป ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดแก่ผู้ปฏิบัติเหล่านั้น เพราะพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกหัวใจสำคัญของการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก โดยให้เกิดประโยชน์สุข ตามที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ ๓ ประการ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาตินี้) สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติหน้า) และปรมาตถประโยชน์ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน) พระภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส และเจ้าคณะทุกชั้น มีหน้าที่จะต้องรับผิดชอบ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตามบทบัญญัติมาตรา ๓๗ (๓) แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๕^{๓๑)} ดังนี้

ตามบทบัญญัตินี้ ได้จำแนกการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส หรือผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสจะต้องปฏิบัติรับผิดชอบ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จะต้องจัดทำอันเป็นภารกิจประจำตลอดเวลาที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส หรือตำแหน่งที่สูงขึ้นไป แยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) เป็นฐานะในการจัดการศึกษา อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิต

๒) เป็นฐานะในการอบรม และสั่งสอนธรรมะแก่คฤหัสถ์

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ทั้งวัด และพระสงฆ์ได้ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มากเป็นพิเศษ ดังนั้น จะเห็นได้จากมีหน่วยพระธรรมทูต ธรรมจาริก ธรรมพัฒนา และหน่วยอบรมทางจิต มีทั้งหน่วยอบรม อ.ป.ต. (หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล) ทั้งนี้การเผยแผ่จะได้ผลก็ต่อเมื่อ

๑) พระสงฆ์จะต้องศึกษา ให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องพระธรรมวินัย และปฏิบัติตามอย่างจริงจัง สอนอย่างไร ปฏิบัติอย่างนั้น

๒) ไม่สอนให้คลาดเคลื่อนจากความจริง เพื่อประโยชน์ของตน

๓) ไม่ยึดติดในแง่ใดแง่หนึ่งของหลักธรรม

๔) ไม่เห็นแก่ความง่าย ดีความพระธรรมวินัยตามความชอบใจ หรือความต้องการของประชาชน

๕) ไม่สนองความต้องการของผู้มีอำนาจ

๖) ประสานความเข้าใจ ความเชื่อหรือลัทธิศาสนาอื่นๆ

สรุปว่า บทบาทด้านการเผยแผ่ คือ การทำให้พระพุทธศาสนาขยายวงกว้างออกไป ให้แพร่หลาย ได้แก่ การดำเนินการเพื่อให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเผยแพร่ออกไป ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้

^{๓๑)} กรมการศาสนา, **คู่มือพระสังฆาธิการ ว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

เกิดแก่ผู้ปฏิบัติเหล่านั้น เพราะพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกหัวใจสำคัญของการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก โดยให้เกิดประโยชน์สุข ตามที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ ๓ ประการ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาตินี้) สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติหน้า) และปรมัตถประโยชน์ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน) พระภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส และเจ้าคณะทุกชั้น มีหน้าที่จะต้องรับผิดชอบ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๘ บทบาทด้านการสาธารณูปการ

การสาธารณูปการ หมายถึง การช่วยเหลืออุดหนุนหรือเกื้อกูลคนส่วนมากหรือคนทั่วไปหรือกิจการเกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการวัดให้อยู่ในความเรียบร้อยเป็นงานเกี่ยวกับการพัฒนาอาคารสถานที่ และสิ่งแวดล้อมของวัด ได้แก่ การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ ศาสนวัตถุและศาสนสถานให้อยู่เรียบร้อยดีงาม ซึ่งได้แก่ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนโดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำในการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ ผู้นำทางศาสนาของชุมชน เป็นผู้ดูแลและรักษา และจัดการวัดของประชาชนถือเป็นการช่วยเหลือประชาชนและกิจการอื่นๆ ของวัดล้วนเป็นกิจการที่ให้การช่วยเหลืออุดหนุนหรือเกื้อกูลประชาชนผู้เป็นเจ้าของวัด หรือประชาชนทั่วไป จึงได้เรียกกิจการเกี่ยวกับการดูแลรักษาและการจัดการวัดว่าการสาธารณูปการในมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติมปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้บัญญัติให้เจ้าอาวาสมีหน้าที่ข้อแรกว่า บำรุงรักษาวัด จัดกิจกรรม และศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดีการสาธารณูปการ จึงเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสและเป็นกิจการของวัดและคณะสงฆ์ตามกฎหมาย อนึ่ง งานด้านสาธารณูปการเมื่อแยกเป็นข้อย่อยแล้วจะได้ ดังนี้

- ๑) ขออนุญาตรื้อถอนและก่อสร้างศาสนวัตถุใหม่
- ๒) ขอสถาปนาวัดตั้งวัด วัดพัฒนาตัวอย่าง
- ๓) ขอยกวัดร้างเป็นวัดมีภิกษุจำพรรษา
- ๔) ขอยกวัดเป็นพระอารามหลวง
- ๕) ขอยุบวัดรวบวัด
- ๖) วัดประอัคคิภย วินาศภย
- ๗) การประชุมตรวจการคณะสงฆ์
- ๘) การขอใช้ที่ดินทางราชการเพื่อสร้างวัด
- ๙) ระเบียบ กฎหมาย ที่เกี่ยวกับสาธารณูปการ
- ๑๐) ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา
- ๑๑) งานของบประมาณอุดหนุนการบูรณะวัด

การสาธารณูปการ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ กล่าวว่า เป็นคำนาม หมายถึง “การก่อสร้าง และการบูรณปฏิสังขรณ์” สำหรับสาธารณูปการ ที่จัดเป็นระเบียบ

การบริหารกิจการคณะสงฆ์ส่วนกลาง และระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง เรียกว่า “การสาธารณูปการ” นั้น^{๓๒} หมายถึง

- ๑) การก่อสร้าง และการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุ และศาสนสถาน
- ๒) กิจการอันเกี่ยวกับวัด คือ การสร้างวัด การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิก การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุจำพรรษา และการยก วัดราษฎร์เป็น พระอารามหลวง
- ๓) กิจการอื่นๆ ของวัด เช่น การจัดงานวัด การเรียไร
- ๔) การศาสนสมบัติของวัด

สรุปว่า บทบาทด้านการสาธารณูปการ การสาธารณูปการ หมายถึง การลงมือปฏิบัติงาน สาธารณูปการ ซึ่งมีวิธีปฏิบัติแตกต่างกันตามลักษณะงาน การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ได้แก่ การก่อสร้างศาสนวัตถุขึ้นมาใหม่ การซ่อมแซมของเก่า และการปรับปรุงตกแต่งศาสนวัตถุและศาสนสถานที่มีอยู่เดิม หรือที่เพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

๒.๙ บทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์

การสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ การจัดกิจการอันเป็น ประโยชน์ เป็นกิจกรรมที่วัดหรือพระภิกษุสงฆ์ดำเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณะประโยชน์ในด้าน สังคมสงเคราะห์ทั้งการสงเคราะห์บุคคลและสาธารณะสงเคราะห์โดยแยกลักษณะมี ๔ ประการ คือ

- ๑) การดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล ได้แก่ การที่วัดและคณะสงฆ์ดำเนินการเอง ซึ่งกิจอย่างใดอย่างหนึ่งมีวัตถุประสงค์ให้เป็นสาธารณะประโยชน์ เช่น กิจการหน่วยอบรมประจำ ตำบล ห้องสมุดเพื่อประชาชน จัดอบรมวิชาชีพให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น เป็นต้น
- ๒) การช่วยเหลือเกื้อกูลกิจการของผู้อื่นเพื่อสาธารณะประโยชน์ ได้แก่ การช่วยเหลือสนับสนุนส่งเสริมกิจการของรัฐหรือเอกชนให้เป็นไปเพื่อสาธารณะประโยชน์ เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตำบลและการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม
- ๓) การเกื้อกูลสาธารณะสมบัติ สถานที่อันเป็นสาธารณะสมบัติ ได้แก่ การสร้างถนน ขุดลอกคูคลอง ก่อสร้างโรงพยาบาลและปลูกต้นไม้ เป็นต้น
- ๔) การเกื้อกูลแก่ประชาชนหรือสรรพสัตว์ ได้แก่ การช่วยเหลือประชาชน เช่น จัดตั้งหน่วยอาสาสมัครบรรเทาสาธารณภัย ช่วยเหลือประชาชนทางด้านไฟไหม้และน้ำท่วม มอบ เครื่องอุปโภคบริโภคแก่ผู้ประสบภัย และสาธารณภัย ได้แก่ ความยากจน ความเจ็บไข้ เป็นต้น

สรุปว่า บทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง พระสงฆ์ดำเนินการช่วยเหลือ สังคมในด้านต่างๆ การจัดกิจการอันเป็นประโยชน์ เป็นกิจกรรมที่วัดหรือพระภิกษุสงฆ์ดำเนินกิจการ เพื่อให้เป็นสาธารณะประโยชน์ในด้านสังคมสงเคราะห์ทั้งการสงเคราะห์บุคคลและสาธารณะ สงเคราะห์โดยแยกลักษณะมี ๔ ประการ คือ

^{๓๒} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), การปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๔-๔๕.

- ๑) การดำเนินกิจเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล
- ๒) การช่วยเหลือเกื้อกูลกิจการของผู้อื่นเพื่อสาธารณะประโยชน์
- ๓) การเกื้อกูลสาธารณะสมบัติ
- ๔) การเกื้อกูลแก่ประชาชนหรือสรรพสัตว์^{๓๓}

สรุปว่า บทบาทของพระสงฆ์นั้นเป็นบทบาทที่แสดงให้เห็นถึงการช่วยเหลือสังคมอย่างแท้จริง ภายใต้กรอบระเบียบ วินัยที่เคร่งครัด การแสดงบทบาทของพระสงฆ์ย่อมแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ของสังคมนั้นๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระสงฆ์จะเลือกปฏิบัติตนให้อยู่ในด้านใด ซึ่งมีด้านชุมชน ด้านการศึกษา ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในแต่ละด้านก็มุ่งเน้นถึงการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้กับประชาชน เพื่อก่อให้เกิดการทำนุบำรุงพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบไป อันเป็นหน้าที่และบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์

๒.๑๐ บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้

แนวคิดเรื่องบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีหลายแนวทางในการส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สมัยพุทธกาลในชมพูทวีปมีพื้นที่ป่าปรากฏอยู่ทั่วไปตามแคว้นต่างๆ เป็นป่าที่สมบูรณ์อุดมไปด้วยสัตว์ป่าและพันธุ์ไม้บ้าง เป็นสวนป่าบ้าง เป็นป่าละเมาะบ้าง เป็นป่าที่มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิด มีเจ้าหน้าที่เฝ้ารักษาป่าด้วย บางแห่งเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า บางแห่งเขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่า บางแห่งเป็นพระราชอุทยาน ส่วนใหญ่แล้วเป็นป่าที่สร้างความชุ่มชื้นแก่ผู้มาพักอาศัย เหมาะแก่การพำนักอาศัยอยู่ของบรรพชิตทั่วไป ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวกจึงพักอาศัยอยู่ในป่ามาโดยตลอด พื้นที่ป่านั้นจึงมีความหมายตามไปด้วยทั้งด้านการอนุรักษ์สรรพชีวิตในผืนป่าแบบพึ่งพาอาศัยกัน ด้านการรักษาสิ่งแวดล้อมรวมทั้งเป็นที่แสดงธรรมประกาศศาสนาไปในตัว

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ว่า “ได้มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ซึ่งจากการศึกษาในพุทธประวัติและในพระไตรปิฎก จะเห็นได้ว่าที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ส่วนมากมักจะอยู่ในสภาพแวดล้อมของป่า เช่น ปาวาริกัมพวันเป็นสวนมะม่วงที่พ่อค้าผ้าถวายแด่พระพุทธองค์ เขตวันเป็นสวนมะม่วงที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายไว้ในพระศาสนาอยู่ในเมืองสาวัตถี เขาคิชฌกูฏ ซึ่งอยู่ในกรุงราชคฤห์ สวนกวางในกรุงสาวัตถี และเวฬุวันมหาวิหาร”^{๓๔}

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากร ป่าไม้ อาจแบ่งได้เป็น ๗ ประการ^{๓๕} คือ

- ๑) ศาสนบุคคลอันประกอบด้วยภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา พระภิกษุสามเณร ได้รับการยอมรับจากอุบาสกอุบาสิกาให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และเป็นแบบอย่างแห่งการปฏิบัติดี

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒-๖๓.

^{๓๔} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๑.

^{๓๕} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๗๐-๗๓.

ปฏิบัติชอบตามหลักพุทธธรรม พระภิกษุจะต้องศึกษาทำความเข้าใจถึงจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตบุคลร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติ แล้วเลือกสรรมาประยุกต์ปฏิบัติให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ปัจจุบัน

๒) พระภิกษุพึงอยู่เสนาสนะป่าในฐานะเสนาสนะอันสงบ เพื่อปฏิบัติตนให้รอดพ้นเป็นอิสรภาพจากอำนาจของกิเลสตัณหาโดยเด็ดขาดเป็นเป้าหมาย เมื่อตนเองได้ประสบสุขแท้ อันเกิดจากความสงบ ทั้งกายวิเวก จิตวิเวก อุปธิวิเวกแล้ว ก็นำเอาสันติมรรคนั้นออกอนุเคราะห์แก่พุทธศาสนิกหรือเพื่อนมนุษย์ผู้ใฝ่ธรรมทั้งหลาย พอบุคคลเหล่านั้นได้ยิน ได้ฟัง ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมแล้ว ได้ลิ้มรสพระธรรม ก็จะเกิดศรัทธาเลื่อมใสในธรรมะว่า เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติก็เท่ากับเป็นการดูแลรักษาธรรมะ

เมื่อประชาชนเกิดจิตสำนึกระลึกถึงคุณค่าของธรรมชาติที่มีต่อชีวิตของตนแล้ว พวกเขาก็จะมีเจตนาร่วมอันดีงาม ช่วยกันบำรุงรักษาด้วยกายวาจาใจ เราจึงพบว่าพระภิกษุที่สร้างวัดป่าเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมมักจะรักษาป่าบริเวณนั้นเอาไว้ได้อย่างสมบูรณ์ ป่าก็รอดพ้นจากการทำลายจิตใจของผู้ป่วยก็รอดพ้นจากการครอบงำของกิเลสตัณหาดำรงชีพอย่างมีความสุข

๓) วัดใกล้หมู่บ้านทั้งหลายควรสร้างวัดให้เป็นอาราม คือ สถานที่อันร่มรื่น สะอาด สะอาด ภายในบริเวณวัดควรวางแผนผังเสนาสนะที่พิกที่อาศัยให้เป็นระเบียบหมวดหมู่ ในการสร้างเสนาสนะควรปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าบัญญัติว่าด้วยเรื่องเสนาสนะเป็นหลัก ไม่ควรทำตามอำนาจกิเลสตัณหาของพระภิกษุเอง หรือของประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธา ต้องตระหนักไว้เสมอว่า กุฎิพระจะอยู่กับธรรมชาติทุกชนิดได้อย่างผสมผสานกลมกลืน ไม่เป็นอันตรายต่อธรรมชาติใดๆ ภายในบริเวณวัดหากมีที่ดินว่างเปล่าก็ควรสร้างสวนป่ากลางวัดขึ้น หรือสร้างสถานที่ฟังธรรมตามธรรมชาติ หรืออาจจะปลูกต้นไม้กระจายไปทั่ววัดเป็นการสร้างป่ากลางเมือง

๔) พระภิกษุผู้ทุ่มเทชีวิตเพื่อการอนุรักษ์ป่า โดยพยายามขัดขวางผู้ทำลายป่าทุกรูปแบบควรหันหน้าเข้าหากัน แล้วทบทวนว่าวิธีการดังกล่าวปฏิบัติแล้วได้ผลคุ้มค่าหรือไม่ เพียงใด ควรจะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในรูปแบบใดเพื่อความเหมาะสม เพื่อความอยู่รอดของสมณะเพศและป่า

๕) ศาสนพิธี แม้จะไม่ใช่เป็นแก่นของพุทธศาสนา แต่เป็นรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมระดับแก่นให้หน้าศึกษาติดตามยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์แก่อุทิศแก่ผู้เริ่มสนใจศาสนา เพิ่มพูนขวัญและกำลังใจแก่ผู้ที่ยังมีจิตใจไม่เข้มแข็งพอ

ศาสนพิธีที่ประชาชนมักจะนำมาประยุกต์ในการรักษาป่า ก็คือ การบวชต้นไม้ มองให้ลึกซึ้ง คือ การทำเครื่องหมายห้ามโดยตักเตือนว่า อย่าตัดต้นไม้ขึ้น เพราะมีสัญลักษณ์ คือ ฝ่าเหลืองพันอยู่ ชาวพุทธที่เคยชินอยู่กับแนวคิดที่ว่า บวชต้นไม้แล้ว ก็สามารเชื่อมโยงความคิดนี้มาสู่การอนุรักษ์ต้นไม้ว่า เมื่อต้นไม้บวชแล้วก็ไม่ควรไปตัดหรือทำลายจะเป็นบาป เป้าหมายของการบวชต้นไม้ คือ ต้นไม้จะไม่ถูกทำลาย

๖) วัดควรทำหน้าที่เป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารของชุมชนที่ตั้งอยู่รอบๆ วัด ข้อมูลข่าวสารเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะต่างๆ ควรจัดทำมาไว้ให้มากที่สุดตามเหตุปัจจัยและสติกำลังที่จะเอื้ออำนวย เพราะตามธรรมชาติของสังคมไทย วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางข้อมูลข่าวสารวิชาการ เผยแพร่ความรู้ในด้านต่างๆ ให้กับผู้อื่น และประชาชนส่วนใหญ่ให้การสนับสนุน เช่น โครงสร้างป่าชุมชน โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางเก็บกล้าไม้และเป็นแม่แบบแห่งการสร้างควมร่มรื่นโดยการปลูกต้นไม้

ชนิดต่างๆ ให้มากที่สุดเท่าที่สถานที่บริเวณวัดจะเอื้ออำนวยในวันสำคัญต่างๆ ของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะช่วงที่อยู่ในฤดูฝน เช่น วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา ควรเน้นกิจกรรมปลูกต้นไม้เพิ่มเติมและซ่อมแซมส่วนที่ขาดเป็นหลัก

๓) ปลูกฝังจิตสำนึกแห่งความรักธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชาชนทุกครั้งที่มีการแสดงธรรม ไม่ว่าจะปฐกถา เทศนาธรรม เสวนาธรรม หรือวิธีอื่นๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมและเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง เนื้อหาธรรมะที่จะต้องเน้นเป็นพิเศษและเผยแพร่ให้มากที่สุดก็คือ ชีวิตประวัติของพระพุทธเจ้าและอริยสาวกที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันบริสุทธิ์ตลอดชีวิต ซึ่งให้เห็นโทษของความเห็นแก่ตัวอันเป็นพลังผลักดันให้มนุษย์สร้างความหายนะให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างขาดความยั้งคิด โดยย่ำแล้วย่ำอีกว่า ป่าที่หมดไป ดินที่เสื่อมสภาพความอุดมสมบูรณ์และพังทลาย น้ำในแม่น้ำสายใหญ่ที่กำลังจะเหือดแห้งไปและเน่าสนิมมลพิษทางอากาศและอุณหภูมิที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกวัน ล้วนมีสาเหตุสำคัญมาจากความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ส่วนกลุ่ม ส่วนพรรคพวกของตัวเอง มนุษย์เช่นนี้เป็นมนุษย์สกปรก ดัง พุทธพจน์ที่มาในชคคิสาณสูตรตนิเทศว่า “อตตตถปถญา อสุจี มนุสสา” แปลว่า มนุษย์ทั้งหลายมีปัญหา มุ่งประโยชน์ตน ไม่สะอาด^{๓๖}

นอกจากนี้ ประสพสุข พันธุ์ประยูร ยังได้อธิบายถึงเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย มีข้อเสนอแนะ พระสงฆ์ทุกรูปที่เป็นภิกษุศึกษา มีความตั้งใจในบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และมีความคิดเห็นตรงกันว่า ถึงเวลาแล้วที่จะต้องเข้ามามีบทบาท ดังนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างจริงจังโดยไม่ผิดกฎหมาย สิ่งสมควรสนับสนุนและมีกิจกรรมเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เพื่อให้พระสงฆ์มีประสิทธิภาพในบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ ๔ ประการ^{๓๗} คือ

๑) ควรเพิ่มพูนความรู้ในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ให้กับพระสงฆ์ เพื่อให้มีการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ

๒) ควรให้กำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ เช่น ให้การยกย่องสนับสนุนประกาศเกียรติคุณ และถือว่าเป็นผู้นำที่ทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง

๓) ควรจัดให้มีกองทุน เพื่อเป็นปัจจัยในการปฏิบัติงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นการเฉพาะเพื่อพระสงฆ์จะได้ไม่ต้องลำบากในการระดมทุนจากแหล่งอื่นมาเป็นค่าใช้จ่ายในการนี้

๔) ควรเป็นวิธีการอนุรักษ์ที่ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง

นอกจากนี้ยังพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เท่าที่ประมาณได้มี ๑๐ ประการ คือ

๑) ศรัทธา คือ มีความเลื่อมใสในการปฏิบัติของพระสงฆ์ ทั้งนี้เนื่องจากพระสงฆ์มีวินัย และจรรยาวัตรอันเหมาะสม นำยึดถือเป็นเยี่ยงอย่าง

^{๓๖} พ.จ. ๓๐/๑๖๑/๔๙๙.

^{๓๗} ประสพสุข พันธุ์ประยูร, บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย, (เชียงใหม่ : ศูนย์วิชาการมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕), หน้า ๒-๔.

๒) บารมี คือ คุณลักษณะพิเศษส่วนตัวของพระสงฆ์ ซึ่งอาจเป็นอำนาจในตัวเองของพระสงฆ์ เช่น การมีวาจาศักดิ์สิทธิ์ ความเคร่งครัดในปฏิปทาสมณะสาธูป ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชาวบ้านยอมรับ และเชื่อฟังในคำสอน

๓) ปฏิปทา คือ พฤติกรรมที่พระสงฆ์แสดงให้ชาวบ้านเห็น เช่น ความตั้งใจจริง ความมักน้อยไม่เห็นแก่ได้ ความจริงใจ ความอดทน อดกลั้น ความเสียสละ ความสม่ำเสมอ ความเพียรพยายาม ความหวังดี

๔) สามัคคีธรรม คือ การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับกลุ่มชาวบ้านโดยมีความคิดเห็นตรงกัน มีความร่วมมือร่วมใจกัน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และมองเห็นอันตรายที่จะเกิดขึ้นหากไม่ร่วมมือกัน กับทั้งจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนด้วยความเต็มใจและเสียสละ

๕) กิจกรรมเกื้อกูล คือ พระสงฆ์หรือทางวัดจะต้องมีการสร้างโครงการหรือกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พระสงฆ์และวัดจะต้องเกื้อหนุนและเป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องตลอดไป

๖) หนุนจاریตประเพณี กล่าวคือ พระสงฆ์ได้นำเอาจารีตประเพณีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมต่างๆ ตลอดจนค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคมมาใช้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นการเกื้อกูลการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้เป็นอย่างดี

๗) มีกลุ่มอนุรักษ์ คือ พระสงฆ์ได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าขึ้นมาเพื่อช่วยกันดำเนินการโดยกลุ่มอนุรักษ์นี้เป็นชาวบ้านที่มีความเข้าใจและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า มีพลังความคิดและปัจจัยหลายๆ อย่างพร้อมเพรียง รวมทั้งมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์

๘) ดึงองค์กรมาช่วยเหลือ คือ การขอความร่วมมือจากองค์กรต่างๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนรวมทั้งองค์กรในต่างประเทศเข้ามาช่วยเหลือในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

๙) อิงหน่วยราชการ คือ การให้หน่วยทางราชการที่รับผิดชอบโดยตรง เช่น กรมป่าไม้ และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง กรมพัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน เจ้าหน้าที่ผู้ทำหน้าที่ปกครอง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส ตำรวจ เข้ามามีส่วนร่วม หรือมาเป็นเจ้าหน้าที่ที่ดำเนินการ

๑๐) วิธีการนอกแบบ พระสงฆ์แต่ละรูปมีวิธีการพิเศษเป็นส่วนตัวที่ไม่เหมือนกัน และต่างก็ได้นำเอาวิถีเฉพาะตัวมาใช้เป็นกลยุทธ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระสงฆ์บางรูปนำเอาพันธุ์ไม้แปลกๆ มาจากต่างถิ่นเข้ามาปลูกในป่า แล้วส่งเสริมให้ชาวบ้านช่วยกันปลูก บางรูปจัดพิธีปลูกป่าเนื่องในวันสำคัญของชาติและศาสนา เช่น ปลูกต้นไม้ในวันพีชมงคล วันฉัตรมงคล วันเข้าพรรษา วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระบรมราชินีนาถ บางรูปก็กำหนดบริเวณป่า อนุรักษ์เป็นที่สำหรับการเจริญทางวิปัสสนากรรมฐาน และบางรูปก็จัดให้ชาวบ้านไปทัศนศึกษาออกสถานที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการจัดการดำเนินการเรื่องป่าชุมชนซึ่งบังเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพ

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ดีนั้น จะต้องมีการทำนุบำรุงรักษาสภาพธรรมชาติดั้งเดิมเอาไว้เพื่อใช้เป็นแหล่งข้อมูลสำหรับเปรียบเทียบกับโครงการพัฒนาต่างๆ มิฉะนั้นจะไม่สามารถทราบผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของระบบธรรมชาติ ไม่สามารถหลีกเลี่ยงความเสียหายที่กำลังจะตามมา และไม่สามารถตัดสินใจดำเนินการอย่างถูกต้อง จะเห็นได้ว่า พระสงฆ์ได้อาศัยหลักธรรมคำสอนทางศาสนา เพื่อนำมาใช้เรียกกำลังศรัทธาของชาวบ้าน นอกจากนี้ท่านยังมีตำแหน่งเป็นผู้นำ

ทางด้านจิตใจ ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อของชาวบ้านด้วย พระสงฆ์จึงได้ประยุกต์หลักธรรมทางศาสนาและระเบียบประเพณีทางสังคมมาเป็นสิ่งช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาหมู่บ้านให้บรรลุผลตามเป้าหมาย

บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ป่าไม้ นั้น พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้ผืนป่ากลับมามีความอุดมสมบูรณ์ได้ หลังจากที่ป่าได้ถูกทำลายมากกว่าทศวรรษ โดยไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาอย่าง ที่ควรจะเป็นไป การทำลายป่า นั้น ถือว่า เป็นการทำลายชีวิตสัตว์ให้ลดจำนวนลง และเป็นการทำลายที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า จากการที่ผืนแผ่นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ในอดีต ย่อมชี้ให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศวิทยาและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อสัตว์มีป่าเป็นที่อยู่อาศัยย่อมทำให้เกิดการขยายเผ่าพันธุ์ได้ในยุคสมัยของการล่าอาณานิคมของมนุษย์

ซึ่งเป็นความต้องการขยับขยายอาณานิคมออกไป การล่าสัตว์ย่อมมีขึ้น เพราะมนุษย์มีความจำเป็นจะต้องล่าสัตว์มาเป็นอาหาร ซึ่งเป็นไปตามระบบห่วงโซ่และวัฏจักรของชีวิตสัตว์โลก ต่อมาเมื่อมีการล่าสัตว์ป่ามากขึ้น เพื่อทำเป็นอาหารและเพื่อการค้าขาย ทำให้มีการลักลอบค้าของป่าล่าสัตว์ป่าสงวนกันมากขึ้นนอกจากนี้ยังมีนายทุนที่บุกรุกป่าไม้ เพื่อหวังครอบครองทรัพยากรธรรมชาติ และตัดไม้ทำลายป่าเพื่อเป็นธุรกิจโดยไม่ได้คิดถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นตามมาอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์จากความไม่ปฏิบัติอย่างเข้มงวดของเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองนั้น จึงเป็นสาเหตุให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่าจากทุกพื้นที่ในโลก

ซึ่งนับวันยิ่งจะทวีความรุนแรง จนก่อให้เกิดปรากฏการณ์ต่างๆ เช่น ความแห้งแล้ง ฝนไม่ตกตามฤดูกาล เกิดแผ่นดินไหว น้ำท่วม คลื่นใต้ทะเล พายุแคทริน่า เป็นต้น ในพื้นที่ของประเทศไทยในปัจจุบันยังมีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าจากกลุ่มนายทุน อันจะเห็นได้จากพื้นที่ต่างๆ ในทุกภาคของประเทศไทย ร้อยละ ๙๐ มีการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อการเพาะปลูก จึงเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่งว่าในอนาคต หากไม่มีการร่วมมือและช่วยเหลือในการอนุรักษ์ป่าไม้ ย่อมจะไม่มีผืนป่าให้ลูกหลานได้เห็นอีกต่อไปบรรพบุรุษของมนุษย์เราได้ช่วยกันรักษาสภาพแวดล้อมช่วยกันรักษาความสมดุลรวมไปถึงสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยต่อการรักษาผืนป่าและสัตว์ป่าเอาไว้ เช่น แม่น้ำลำธาร ซึ่งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงผืนป่าให้คงความเขียวขจีและความอุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่าก็อาศัยลำธารที่ใสสะอาดบริสุทธิ์ในการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่อย่างปกติสุข และมนุษย์จะต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้เพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัยและดำรงชีวิตของตนเองให้อยู่รอดปลอดภัย การปลูกป่าถาวรหรือการอนุรักษ์ธรรมชาติตามแนวพระราชดำริ ย่อมเป็นส่วนสำคัญต่อการอนุรักษ์ผืนป่า แต่ถ้าหากการปลูกป่าขาดการดูแลอย่างต่อเนื่อง ย่อมอาจส่งผลที่จะทำให้ผืนป่าที่ถูกทำลายกลับมาคงความอุดมสมบูรณ์ได้

จากการพิจารณาการตัดไม้ทำลายป่าของประเทศเพื่อนบ้านแล้วย่อมส่งผลกระทบต่อประเทศไทยใกล้เคียงหลายด้าน อย่างกรณีการตัดไม้เพื่อการส่งออกของประเทศในแถบกลุ่มน้ำโขง เช่น ไทย ลาว จีน เวียดนาม เขมร เป็นต้น ย่อมมีผลกระทบต่อระบบนิเวศเป็นอย่างมาก อันเป็นสาเหตุให้เกิดการทรุดตัวของพื้นดินเป็นวงกว้าง ซึ่งเป็นสัญญาณเตือนภัยที่จะนำไปสู่ภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ พระพุทธเจ้ามีบทบาททรงยกย่องสรรเสริญป่าการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้โดยนัยต่างๆ เป็นอันมาก จะเห็นได้ ดังนี้

บทบาทของพระพุทธเจ้าที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จากการศึกษาถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธองค์ในพุทธประวัติแล้ว จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับธรรมชาติ

ในป่าตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพาน ดังนั้น เราจึงพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของ พระพุทธองค์ที่มีต่อการอนุรักษ์ป่า โดยการศึกษาจากพุทธประวัติ แม้ว่าความสัมพันธ์ที่พระองค์มีกับ ป่าและธรรมชาตินี้ จะนำไปเพื่อการแสวงหาโมกขธรรมก็ตาม แต่ความนิยมชมชอบในธรรมชาติป่านั้นก็ยากที่จะหาผู้ใดเทียบพระองค์ได้

จากการศึกษาในพุทธประวัติ จะเห็นได้ชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าจะเกี่ยวข้องกับต้นไม้ ป่าไม้มาตลอด กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทั้งประสูติและปรินิพพานใต้ต้นสาละ นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และการแสดงปฐมเทศนา ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในพุทธประวัติ ก็เกิดขึ้นที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งร่มรื่นด้วยต้นไม้

แม้แต่ยามปกติ ในพระชนม์ชีพของพระองค์ พระพุทธองค์ก็เสด็จจาริกไปในท้องถิ่นตามหัวเมืองต่างๆ อยู่ตลอดเวลา และในการจาริกนั้นพระองค์ก็ต้องทรงเดินทางผ่านป่าเป็นประจำ แล้วก็ชอบปลีกพระองค์ไปประทับอยู่ในป่าเป็นระยะๆ ชีวิตของพระองค์จึงอยู่ในป่ามากที่สุด เพราะฉะนั้น ชื่อป่าต่างๆ มีมากในพุทธประวัติ เช่น ป่ามหาวัน ป่าอัญชนวัน ป่าอัมพพาลวัน ป่ารักชิตวัน เป็นต้น ชื่อวัดต่างๆ ก็มีชื่อลงท้ายด้วย “วัน” ซึ่งแปลว่า “ป่า” เช่น วัดเชตวัน (วัดป่าเจ้าเจตหรือวัดสวนเจ้าเชต) วัดเวฬุวัน (วัดป่าไผ่) วัดปาวาริกัมพวัน วัดอัมพวัน ฯลฯ แสดงว่าวัดเหล่านั้นเป็น “ป่า” ทั้งนี้ เราจึงถือว่า ป่ามีส่วนสำคัญในชีวิตของพระพุทธเจ้าเอง และในประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา^{๓๘}

ในปาสราสีสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระองค์ทรงแสวงหาสถานที่สงบสงัดสำหรับเป็นที่บำเพ็ญเพียรเพื่อโพธิญาณ ซึ่งได้มีการปรารภถึงธรรมชาติว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐ คือ ความสงบซึ่งไม่มีทางอันยิ่งกว่าเมื่อจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์มีโคจรคามอยู่โดยรอบเราจึงคิดว่า “ภูมิประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร” เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า “ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร...”^{๓๙}

จะเห็นได้ว่า พุทธพจน์นี้ พระพุทธเจ้าเองก็ยินดีที่จะทรงแสวงหาสถานที่ที่ธรรมชาติแวดล้อมสวยงามรื่นรมย์ไปด้วยป่าไม้ ทรงเห็นธรรมชาติเป็นสิ่งที่งดงาม มีผลเกื้อกูลต่อความคิดจิตใจ และเป็นเครื่องช่วยในการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เข้าถึงธรรม

ในมหาสิหนาทสูตร ได้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ดังพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **คนไทยกับป่า**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๓๓.

^{๓๙} ม.ม. ๑๒/๒๗๒/๓๐๓-๓๐๔.

“บรรดาพรหมจารย์มีองค์ ๔ นั้น พรหมจรรย์ในการประพาศิสงฆ์ของเราดังนี้ คือ เรานั้น อาศัยชายป่าแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ เมื่อใดเราได้พบคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนหาบหญ้าคนหาฟืน หรือคนทำงานในป่า เมื่อนั้นเราเดินหนีจากป่าหนึ่งไปยังป่าอีกแห่งหนึ่ง จากป่าที่บแห่งหนึ่งไปยังป่าที่บอีกแห่งหนึ่ง จากที่ลุ่มแห่งหนึ่งไปยังที่ลุ่มอีกแห่งหนึ่ง จากที่ดินแห่งหนึ่งไปยังที่ดินอีกแห่งหนึ่ง ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะเราคิดว่า “คนเหล่านั้นอย่าได้พบเรา และเราก็อย่าได้พบคนเหล่านั้นเลย”^{๔๐}

สรุปว่า พระสงฆ์มีวิธีการดำรงชีวิตที่เกื้อกูลและสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ ทั้งด้านความเป็นอยู่ วินัยบัญญัติ และหลักคำสอน จึงสมควรที่พระสงฆ์จะต้องอยู่ป่า เพราะการอยู่ป่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน การที่พระสงฆ์เข้าไปอยู่อาศัยในธรรมชาติและป่าไม้ได้นั้น พระสงฆ์ต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติเหมาะสมกับการอยู่ป่า นั่นคือ ต้องมีความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างจริงจัง เพื่อความหมดไปของกิเลสทั้งหลาย เพื่อการบรรลุธรรมโดยไม่มีสิ่งใดแอบแฝง และมีความพอใจในเสนาสนะป่าอันสงบ

^{๔๐}ม.ม. ๑๒/๑๔๖/๑๖๐.

บทที่ ๓

บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย

๓.๑ ความหมายของคำว่าสิ่งแวดล้อม

ความหมายของสิ่งแวดล้อม เมื่อกล่าวถึง คำว่า “สิ่งแวดล้อม” คนส่วนใหญ่ มักจะคิดถึง ดิน น้ำ อากาศ ป่า และสัตว์ป่า ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความเคยชินเกี่ยวกับข่าวสารข้อมูลในเรื่องมลพิษ สิ่งแวดล้อม เช่น น้ำเสีย อากาศเสีย การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า และการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ ความเคยชินเกี่ยวกับข่าวและเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้ความเข้าใจในความหมายของสิ่งแวดล้อมแคบลงไป เพื่อที่จะขยายความให้กว้างขวางและชัดเจนยิ่งขึ้น จึงขอเสนอแนวคิดของนักวิชาการสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับความหมายของ คำว่า “สิ่งแวดล้อม” ในหลายมิติทั้งวงแคบและวงกว้าง ดังนี้

สิ่งแวดล้อม หมายถึง “สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา” ซึ่งเป็นคำนิยามที่สั้น ง่ายต่อการเข้าใจ แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดจะพบว่า สิ่งแวดล้อมในโลกนี้เป็นทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของ บ้านเรือน ถนน วัด แม่น้ำ ดิน ป่าไม้ ภูเขา ภูเขาไฟ ฯลฯ^๑

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เกิดขึ้นได้เองตามธรรมชาติและมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งสิ่งมีชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้นประกอบด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์^๒

สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นด้านกายภาพ ชีวภาพหรือสังคมที่อยู่รอบๆ ตัวเรา ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือธรรมชาติสร้างขึ้น^๓

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ และสังคม ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และมนุษย์ได้สร้างขึ้น^๔

จะสังเกตเห็นว่า สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวนั้น มีหลายสิ่งหลายอย่างมีทั้งใกล้ตัวเรา ทั้งแนวตั้งและแนวนอน เป็นทั้งทรัพยากรธรรมชาติและมลสาร เป็นทั้งคุณและโทษต่อมนุษย์หรือสิ่งแวดล้อมด้วยกันเอง ความหมายดังกล่าวนี้สอดคล้องกับความหมายใน พ.ร.บ. ส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕ ว่า “สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ และชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์ได้ทำขึ้น”

^๑ ฤทธิ์ วัฒนชัยยิ่งเจริญ, **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อมสิ่งมีชีวิตกับกระบวนการดำรงชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๑.

^๒ ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

^๓ จำลอง โพธิ์บุญ, **การบริหารโครงการสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : ทิพนตรการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

^๔ เกษม จันทรแก้ว, **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๔.

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น สิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่งที่ได้เห็นได้ด้วยตาและไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ จากคำจำกัดความดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อม คือ สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวเรา แต่ คำว่า “ตัวเรา” ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงตัวมนุษย์เราเท่านั้น โดยความเป็นจริงแล้ว ตัวเรานั้นเป็นอะไรก็ได้ที่ต้องการศึกษาให้เข้าใจ เช่น ตัวเราอาจจะเป็นคน ถ้ากล่าวถึงสิ่งแวดล้อมดิน หรืออาจจะเป็นน้ำ ถ้ากล่าวถึงสิ่งแวดล้อมน้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีข้อสงสัยว่า สิ่งที่อยู่รอบตัวเรามีจำกัดมากน้อยเพียงใด ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่าสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวเรา ไม่ได้มีขอบเขตจำกัด มันอาจอยู่ใกล้หรือไกลตัวเราก็ได้ จะมีบทบาทหรือมีส่วนได้ส่วนเสียต่อตัวเราอย่างไรนั้น มันก็ขึ้นอยู่กับลักษณะและพฤติกรรมของสิ่งนั้นๆ เช่น โศกนาฏกรรมตึกเวิร์ดเทรด ซึ่งตัวมันอยู่ถึงสหรัฐอเมริกา แต่มีผลถึงประเทศไทยได้ในเรื่องของเศรษฐกิจ เป็นต้น^๕

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่อยู่โดยรอบสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะมนุษย์ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตของมนุษย์และเป็นปัจจัยในการกำหนดวิธีการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม^๖

สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรม (จับต้องและมองเห็นได้) และนามธรรม (วัฒนธรรม แบบแผนประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันทั้งระบบแยกออก เป็นลักษณะกว้างๆ ได้ ๒ ส่วน คือ

๑) สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา ดิน น้ำ อากาศ ทรัพยากรทุกประเภท

๒) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ชุมชนเมือง สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ฯลฯ เป็นต้น^๗

สรุปว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่งที่ได้เห็นได้ด้วยตาเปล่าและไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาเปล่าทั้งสิ่งให้คุณและโทษทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบๆ ตัวเรานั้น เป็นสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้นไม่ว่าสิ่งเหล่านั้นจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองหรือที่มนุษย์สร้างขึ้น ไม่ว่าจะเห็นได้หรือไม่สามารถเห็นได้ หรือไม่ว่าจะใกล้หรือไกลตัวเราก็เป็นสิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายถึงว่า สิ่งแวดล้อมนั้นมีขอบเขตกว้างใหญ่ไพศาล ยากที่จะกำหนดลงไปได้ว่าบริเวณสิ่งแวดล้อมที่จะมาเกี่ยวข้องกับตัวเรากว้างหรือแคบเพียงใด ถ้าสิ่งเหล่านั้นมีผลมาเกี่ยวข้องกับทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อตัวเราแล้ว ก็อาจยอมรับได้ว่า “สิ่งเหล่านั้น คือ สิ่งแวดล้อม”

^๕ พระสงฆ์ เสริม แสงทอง, “แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักทางพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๑, หน้า ๙.

^๖ ราตรี ภารา, **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓.

^๗ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๕๒.

๓.๒ ลักษณะและประเภทของสิ่งแวดล้อม

การแบ่งประเภทของสิ่งแวดล้อม แบ่งตามลักษณะของการเกิดขึ้นได้ ๒ ประเภท^๑ คือ

๑) สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ (Natural Environment) ในความหมายของสิ่งแวดล้อมนั้น ได้เน้นให้เห็นถึงคำว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ” หมายถึง สิ่งใดที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ แร่ ป่าไม้ สัตว์ มนุษย์ อากาศ แสงแดด ฯลฯ ต่างก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติทั้งสิ้น ซึ่งบางชนิดอาจใช้เวลาเพียงชั่วโมงหรือวันหรือเดือน แต่บางชนิดอาจใช้เวลาเป็นสิบๆ ร้อยๆ ปี จึงจะเกิดขึ้นเป็นเช่นนั้นๆ ได้ และสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาตินั้น อาจมีสีสันแตกต่างกัน บางชนิดสีเขียว บางชนิดสีแดง บางชนิดสีดำ ฯลฯ เหล่านี้ เป็นต้น ที่สำคัญอย่างยิ่ง ก็คือ สิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาตินั้น ส่วนมากแล้วจะต้องมีสิ่งแวดล้อมอื่นมาประกอบเสมอ จะเกิดอย่างโดดเดี่ยวเดียวตายไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงมักพบว่า ถ้าสิ่งแวดล้อมหนึ่งถูกทำลายไป มักจะมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม หรืออาจมีผลกระทบต่ออาการกำเนิดตามธรรมชาติที่อาจจะมีปริมาณน้อยลงหรือสูญไป หรืออาจมีผลทำให้สิ่งแวดล้อมอื่นที่อยู่ใกล้เคียงและเกิดขึ้นก่อนหน้านั้นแล้ว ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้สิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติแต่ละสิ่งนั้น อาจอยู่รวมกลุ่มหรืออยู่โดดเดี่ยวก็ได้ โดยอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑.๑) สิ่งมีชีวิต (Biotic Environment) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ มีลักษณะและสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งมีชีวิต เช่น พืช สัตว์ และมนุษย์ เป็นต้น ทั้งพืช สัตว์ และมนุษย์นี้อาจมีขนาดเล็ก ใหญ่ สูง ต่ำ กว้าง ยาว เบา หนัก ดำ ขาว เขียว หรือ แดง ก็ได้ตามชนิดและกรรมพันธุ์ของสิ่งเหล่านั้น ที่จะควบคุมลักษณะของตนเองให้มีลักษณะเช่นนั้นตลอดไป อย่างไรก็ตาม ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่อยู่รอบๆ สิ่งนั้น ก็อาจมีผลทำให้ทั้งขนาด รูปร่าง และสีของสิ่งนั้นอาจเปลี่ยนแปลงได้ อาจจะมีใหญ่ขึ้นหรือเล็กลง ตามลักษณะของการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่อยู่รอบๆ สิ่งนั้น

๑.๒) สิ่งไม่มีชีวิต (Abiotic Environment) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติที่ไม่มีชีวิตอาจเห็นหรือไม่สามารถเห็นได้ เช่น ดิน น้ำ ก๊าซ อากาศ ควัน เมฆ รังสีความร้อน แสงสว่าง เสียง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้โดยธรรมชาติแล้วจะพบอยู่ประจำ อาจอยู่ในรูปของการรวมกลุ่มของตัวมันเอง หรือกระจายอยู่กับสิ่งแวดล้อมอื่นก็ได้ หรืออาจมีขนาด รูปร่าง สี และลักษณะอะไรก็ได้ตามสภาพของการเกิดและธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ^๒

๒) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวเรานั้น นอกจากจะมีโดยธรรมชาติแล้วอาจเกิดขึ้นโดยมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น เช่น เมืองบ้าน ถนน แก้ว ไม้ เรือ รถ เครื่องบิน วัตถุมีพิษ เสียง อารมณ์ เจตีย์ วัด วัฒนธรรม ศาสนา ประเพณี การศึกษา ฯลฯ เหล่านี้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ อาจจะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ หรืออาจเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อสนองความต้องการของตนเอง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

^๑ โกลด์ จิงเสถียรทรัพย์ และโกเมธ นาควรรณกิจ, **Healing Environment**, (นันทบุรี : สถาบันรับรองคุณภาพสถานพยาบาล (องค์การมหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

^๒ พระอธิการสุวิทย์ จกกรมโม (ปล้องไม้), “การศึกษาหลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๖, หน้า ๑๓-๑๔.

๒.๑) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นที่สามารถมองเห็นได้จำพวกวัสดุและสิ่งก่อสร้างต่างๆ เช่น บ้านเรือน ถนน เมืองสะพาน รถเครื่องบิน เรือ เจตีย์ วัด การเกษตร ฯลฯ เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกในการมีชีวิตอยู่ บางอย่างก็จำเป็น บางอย่างก็เป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือย อนึ่ง สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้อาจเก็บหรือรักษา หรือจัดวางไว้ที่ใดก็ได้ ตามความต้องการของมนุษย์ สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นนั้นไม่มีโอกาสที่จะกำหนดสถานที่อยู่ของตนเองได้อีกทั้งเป็นสิ่งที่ยากที่จะทำตนเองอยู่ในภาวะแวดล้อมตามที่ต้องการได้ แต่มักจะรบกวนสิ่งที่อยู่ ณ ที่นั้นแล้วหรืออาจจะถูกรบกวนโดยสิ่งอื่นๆ ที่อยู่รอบๆ ก็ได้

๒.๒) สิ่งแวดล้อมหรือนามธรรมสิ่งแวดล้อม (Environment or Abstract Environment) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยความตั้งใจและไม่ตั้งใจ หรือเป็นการสร้างเพื่อความเป็นระเบียบของการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ยกตัวอย่าง เช่น สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์มีในลักษณะมโนภาพ คือ วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ กฎเกณฑ์ รวมไปถึงการทะเลาะวิวาท การส่งเสียงคำทอ พฤติกรรมและการแสดงออกที่เป็นภัยต่อสังคม ทั้งเสียง ลักษณะท่าทางอันยียวน หรือการส่งเจตนาทางอารมณ์บางอย่างที่ไม่เป็นที่พึงพอใจต่อมนุษย์ผู้พบเห็น ดังนั้น พอจะกล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมที่เป็นมโนภาพนั้นไม่สามารถจะเห็นได้ แต่เป็นลักษณะทางพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกสู่สิ่งแวดล้อมอื่นๆ ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ทั้งดีทั้งร้าย และทั้งที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ผู้พบเห็น

ความหมายและความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติหมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและเอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในด้านต่างๆ เช่น ป่าไม้ให้ประโยชน์ในการนำมาทำที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม เชื้อเพลิง น้ำให้ประโยชน์ในการอุปโภค บริโภค การเกษตร สัตว์ป่าให้ประโยชน์ในแง่การพักผ่อน นันทนาการคุณค่าในการศึกษาหาความรู้ เป็นอาหาร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีธรรมชาตินี้ยังมีธรรมชาติอีกหลากหลายที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งหากมองว่าสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นก็นำมาจากวัตถุดิบหรือต้นทุนทางธรรมชาติ อาจให้ความหมายว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็คือกลุ่มเดียวกัน ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดถือเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งแวดล้อมที่ให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ก็คือทรัพยากรธรรมชาตินั่นเอง ซึ่งในทางปฏิบัตินั้นทรัพยากรธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อมมักเป็นที่เข้าใจว่าเป็นคำที่ใช้แทนกันได้ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมหมายรวมถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมใดๆ ก็ตามแม้จะไม่มีประโยชน์ต่อมนุษย์อดีตและปัจจุบัน ก็อาจเป็นประโยชน์ในอนาคตได้ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ดังนั้น ความหมายของคำที่ใช้ จึงขึ้นกับว่าผู้ใช้ต้องการเน้นหรือพิจารณาในแง่ใดของการกล่าวถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์เองก็เป็นทรัพยากรธรรมชาติชนิดหนึ่งเช่นกันและย่อมขาดการพึ่งพิงทรัพยากรชนิดอื่นไม่ได้ สภาวะธรรมชาตินี้จึงมีทรัพยากรหลายสิ่งอยู่ร่วมกันเสมอโดยต้องมี ชนิด ปริมาณ สัดส่วน การกระจาย ที่เหมาะสมมีการปรับปรุงซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอให้เข้าสู่ภาวะ สมดุลธรรมชาติ ทรัพยากรต่างๆ มีความสัมพันธ์ต่อกันและพึ่งพากันเสมอ เมื่อสิ่งหนึ่งถูกกระทบหรือทำลายจึงเชื่อมโยงถึงสิ่งที่อยู่รอบข้างด้วย มีนักวิชาการกล่าวไว้ถึงการขาดแคลนทรัพยากรว่า “แม้จะมีทรัพยากรธรรมชาติมากมายให้

ประชาชนได้ใช้้อย่างเพียงพอก็ตาม แต่ถ้าการใช้นั้นเป็นไปอย่างฟุ่มเฟือยไม่มีแผนการแล้ว สักวันหนึ่งในอนาคตจะเกิดปัญหาการขาดแคลนได้ เพราะทรัพยากรย่อยหรือลงมาจากสาเหตุของการใช้อย่างไม่ประหยัด ไม่ระมัดระวัง หรือไม่เป็นไปตามความจำเป็น หรืออาจมีปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ซึ่งอาจเป็นการลดการเพิ่มพูน มีบางสิ่งบางอย่างถูกทำลายจนสูญพันธุ์

หากจำแนกทรัพยากรหลักที่มนุษย์ได้นำมาใช้ประโยชน์เป็นประจำในชีวิตประจำวัน รวมถึงเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อโครงสร้างและหน้าที่ในระบบนิเวศ อาจจำแนกได้^{๑๐} ดังนี้

๑) ทรัพยากรน้ำ น้ำเป็นทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่หมดไปมีหมุนเวียนในวัฏจักรเป็นทรัพยากรที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งโดยตรงและทางอ้อม มนุษย์ใช้สอยน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน ชำระล้างสิ่งสกปรกต่างๆ ใช้เป็นส่วนประกอบในการผลิตอาหาร เป็นปัจจัยในขบวนการผลิตภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม นอกจากนี้ ความสำคัญของน้ำยังใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้า การคมนาคมขนส่ง การพักผ่อนหย่อนใจ การประมง เพื่อเป็นแหล่งอาหารเสริมของสัตว์และพืชน้ำ เป็นตัวรักษาความสมดุลทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นอุณหภูมิ ปริมาณน้ำฝน ก๊าซต่างๆ ในบรรยากาศ เป็นต้น

๒) ทรัพยากรดิน ดินเป็นทรัพยากรที่มนุษย์มีความคุ้นเคยมากที่สุด และมีความสำคัญต่อการดำรงชีพของมนุษย์ สิ่งมีชีวิตเกือบทุกชนิด จะพึ่งพาอาศัยดิน เพื่อความอยู่รอด ดังนั้น ดินจึงมีความสำคัญในด้านการเกษตรกรรม เป็นแหล่งเพาะปลูกเพื่อสร้างปัจจัยสี่ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยในการสร้างบ้านเรือน และสิ่งก่อสร้างต่างๆ เป็นแหล่งสะสมและอาศัยอยู่ของทรัพยากรอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แร่ธาตุ แหล่งน้ำ และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ สำหรับในประเทศไทยมีการใช้ประโยชน์ ที่ดินแตกต่างกันไปในภูมิภาคต่างๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสมรรถนะที่ดินเป็นสำคัญ

๓) ทรัพยากรป่าไม้ มีความสำคัญมากที่สุดที่ได้ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะประโยชน์ทางอ้อมนับว่าสำคัญมากในยุคปัจจุบัน เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้ได้ถูกทำลายลงไปมากจากการพัฒนาต่างๆ ในด้านประโยชน์ทางตรง มนุษย์ใช้ป่าไม้ในการผลิตปัจจัยสี่ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นนำไปสร้างที่อยู่อาศัย เป็นอาหาร ยารักษาโรคและเครื่องนุ่งห่ม ในส่วนประโยชน์ทางอ้อม ได้แก่ ช่วยเพิ่มความชุ่มชื้นในบรรยากาศ ทำให้ฝนตกเพิ่มขึ้น บรรเทาความรุนแรงของลมพายุ ป้องกันการพังทลายของดิน บรรเทาอุทกภัย เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

๔) ทรัพยากรสัตว์ป่า สัตว์ป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์นำมาใช้ประโยชน์มานานแล้วในอดีต แม้ว่ามนุษย์จะเจริญขึ้นและมีอาชีพใหม่ปรากฏขึ้นมา แต่ความสำคัญของสัตว์ป่าก็ได้ลดน้อยถอยลงไปแต่อย่างใด ความสำคัญของสัตว์ป่า ได้แก่ ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ ในส่วนต่างๆ ของสัตว์ป่ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน ด้านวิชาการสัตว์ป่านำมาทดลองด้านวิทยาศาสตร์ ค้นคว้าวิจัยนำผลงานมาประยุกต์ใช้กับมนุษย์ ด้านการรักษาความงาม ความเพลิดเพลิน คุณค่าทางด้านจิตใจ โดยสัตว์ป่าทำให้ธรรมชาติ ภูมิชีวิตชีวาขึ้น ส่งผลให้มนุษย์ได้ใช้ในการพักผ่อนหย่อนใจ จากความจำเจความเกลียดและ เบื่อหน่ายจากรูทีการงาน ทั้งยังมีคุณค่าทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จะเห็นได้จากหลายประเทศได้ให้ของขวัญแก่กันโดยใช้สัตว์ป่า

^{๑๐} รัตรี ภารา, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, อ้างแล้ว, หน้า ๓๕-๓๖.

๕) ทรัพยากรประมงในทางประมง ทรัพยากรด้านนี้ ความสำคัญต่อมนุษย์หลักๆ ได้แก่ การใช้ประโยชน์ในด้านเป็นอาหารทั้งโดยตรง หรือการแปรรูปจากสัตว์น้ำจืดและน้ำเค็ม ไม่ว่าจะเป็นกุ้ง หอย ปู ปลา สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก สัตว์เลื้อยคลาน นอกจากนี้ยังให้ประโยชน์ด้านค้าขาย จำหน่ายภายในและภายนอกประเทศ นำเงินตราเข้ามาพัฒนาประเทศ ทั้งยังมีคุณค่าใช้เป็นยาพื้นบ้าน เป็นเครื่องใช้ เครื่องประดับ ให้ความเพลิดเพลิน และความสวยงาม ซึ่งมีผลในด้านจิตใจของมนุษย์อีกด้วย

๖) ทรัพยากรพลังงาน พลังงานมีความสำคัญอย่างมากสำหรับมนุษย์ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม โดยทางตรงมนุษย์ได้พลังงานจากแสงแดด จากอาหารเพื่อสุขภาพและความแข็งแรงของร่างกาย อันหมายถึง กาดำรงชีพ การเจริญเติบโตของชีวิต ส่วนทางอ้อมมนุษย์ใช้พลังงานเป็นตัวแทนในการช่วยเหลือการทำงานต่างๆ เพื่อความเป็นอยู่สะดวกสบายเพิ่มขึ้น ประเทศไทยได้ใช้พลังงานในรูปแบบต่างๆ เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่เริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมา ส่วนใหญ่ใช้พลังงานในรูปของผลิตภัณฑ์ปิโตรเลียม รองลงมาเป็นพลังงานน้ำ ชานอ้อย ถ่านหิน และไม้ฟืนตามลำดับ

ทรัพยากรแร่ แร่เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นในด้านเศรษฐกิจและนิเวศวิทยา ซึ่งในเชิงเศรษฐกิจแล้วแร่เป็นวัตถุดิบและเชื้อเพลิงในอุตสาหกรรม เช่น เหล็ก อลูมิเนียม ถ่านหิน ลิกไนต์ ใช้ในการผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องจักร เครื่องยนต์ หรือสิ่งอำนวยความสะดวกสบายต่างๆ ในเชิงนิเวศวิทยา ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มแร่โลหะ เช่น โพแทส เกลือหิน ที่นำมาผลิต ปุ๋ย เพิ่มธาตุอาหารในพืช อันเป็นตัวสนับสนุนการเจริญเติบโต การขยายพันธุ์และการมีชีวิตอยู่ของผู้ผลิต

๗) ทรัพยากรมนุษย์ มนุษย์เป็นทรัพยากรประเภทที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและทดแทนใหม่ได้ สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมได้เช่นเดียวกับทรัพยากรอื่นๆ จึงถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีชีวิต อันเป็นสมบัติล้ำค่าของประเทศ เนื่องจากมีสมองและพัฒนาความคิดนำมาสามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทั้งในทางเสริมสร้างและทำลาย คุณค่าหรือความสำคัญของมนุษย์ ได้แก่ ความสามารถในการนำทรัพยากรอื่นๆ มาใช้อย่างชาญฉลาด การศึกษาดี มีวัฒนธรรมที่เหมาะสม สุขภาพร่างกายแข็งแรง ก็จะช่วยพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว^{๑๑}

ดังนั้น ลักษณะและประเภทสิ่งแวดล้อมแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural Environment) แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทย่อย คือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (หรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต) และสิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต ๒) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) แบ่งได้ ๒ ประเภทย่อย คือ สิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรม (Concrete Environment) และ สิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม (Abstract Environment)

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๖.

๓.๓ ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อสิ่งมีชีวิต

ไม่ว่าสิ่งแวดล้อมนั้นจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ก็ล้วนก่อให้เกิดประโยชน์และโทษต่อสิ่งมีชีวิตได้ทั้งสิ้น

๑) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต มีความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น เช่น น้ำ ใช้เพื่อการบริโภคและเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ อากาศใช้เพื่อการหายใจของมนุษย์และสัตว์ ดินเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตบนบก แสงแดดให้ความร้อนและช่วยในการสังเคราะห์แสงของพืช

๒) สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ จะช่วยปรับให้สิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของมันได้ เช่น ช่วยให้ปลาอาศัยอยู่ในน้ำที่ลึกมากๆ ได้ ช่วยให้ต้นกระบองเพชรดำรงชีวิตอยู่ในทะเลทรายได้

๓) สิ่งมีชีวิตจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อม เช่น มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่

๔) สิ่งแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น เช่น เมื่อสัตว์กินพืชมีจำนวนมากเกินไปพืชจะลดจำนวนลง อาหารและที่อยู่อาศัยจะขาดแคลนเกิดการแก่งแย่งกันสูงขึ้นทำให้สัตว์บางส่วนตายหรือลดจำนวนลงระบบนิเวศก็จะกลับเข้าสู่ภาวะสมดุลอีกครั้งหนึ่ง

๕. สิ่งแวดล้อมจะกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมในแง่ของการถ่ายทอดพลังงานระหว่างผู้ผลิต ผู้บริโภค ผู้ย่อยสลาย ในแง่ของการอยู่ร่วมกัน เกื้อกูลกันหรือเบียดเบียนกัน มนุษย์สามารถใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมได้มากมาย ในลักษณะที่แตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เช่น ใช้ประโยชน์จากดินเพื่อการเพาะปลูก ใช้ประโยชน์จากทุ่งหญ้าเพื่อการเลี้ยงสัตว์ ใช้ประโยชน์จากเหมืองแร่เพื่อการอุตสาหกรรม^{๑๒}

๓.๔ ปัญหาสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อม^{๑๓} หมายถึง ปัญหาความเสื่อมโทรมในเชิงคุณภาพและปริมาณของสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม อันมีสาเหตุมาจากการกระทำของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากการพัฒนาขอบเขตของปัญหาสิ่งแวดล้อมสามารถพิจารณาได้จากความรุนแรงของปัญหา มีถึง ๔ ระดับด้วยกัน คือ ระดับโลก ระดับภูมิภาค ระดับประเทศ และระดับท้องถิ่นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ปัญหาสิ่งแวดล้อมมีอยู่สองลักษณะด้วยกัน คือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในรูปของการร่อยหรอหมดไปและความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์ที่เรียกว่า ภาวะมลพิษในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องของผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นผลผลิตตามมาจากการที่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติต้องเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการ

^{๑๒} ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒.

^{๑๓} ยศวดี บุญยเกียรติ, เมืองกับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พี.เพรส, ๒๕๔๖), หน้า ๙๖.

กระทำของมนุษย์ เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาความสูญเสียคุณภาพของสิ่งแวดล้อมที่มีที่คาดว่าจะเลวร้ายลงทุกวัน มีดังนี้

๓.๔.๑ ปัญหาเกี่ยวกับดินเสื่อมโทรม

ประเทศไทยมีพื้นที่ทั้งหมด ๓๒๑ ล้านไร่ พื้นที่ทำการเกษตร ๑๕๐ ล้านไร่ ในจำนวนนี้มีพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องการใช้ดินไม่เหมาะสมตามสมรรถนะประมาณ ๓๐ ล้านไร่ มีการพังทลายของดินในพื้นที่เกษตรกรรม ๑๓๔ ล้านไร่ ปัญหาดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๑๗.๘ ล้านไร่ ปัญหาการสูญเสียและความเสื่อมโทรมของพื้นที่ชุ่มน้ำอันเป็นพื้นที่มีลักษณะเด่นทางนิเวศวิทยาของประเทศ การแพร่กระจายของสารพิษตกค้างในดิน การทรุดตัวของดินจากการสูบน้ำบาดาล ปัญหาเหล่านี้สืบเนื่องมาจากการใช้ที่ดินผิดประเภท เช่น การบุกรุกแผ้วถางป่า เพื่อทำไร่เลื่อนลอย การใช้สารเคมีทำให้มีพิษตกค้างและขาดความรู้และการวางแผนที่ดี และที่สำคัญ คือ ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์นั่นเอง^{๑๔}

๓.๔.๒ ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ

เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่กำลังมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ความต้องการน้ำเพื่อการอุปโภคและการผลิตทางเศรษฐกิจสาขาต่างๆ จึงแนวโน้มเพิ่มขึ้นมาก ในขณะที่จำนวนแหล่งมีปริมาณจำกัด เรามีพื้นที่ทำการเกษตรซึ่งได้รับประโยชน์จากการชลประทานประมาณ ๒๙ ล้านไร่ หรือร้อยละ ๒๒ ของพื้นที่ทำการเกษตร มีอ่างเก็บน้ำทั้งขนาดใหญ่และขนาดกลาง ๓๙๒ อ่าง กักเก็บน้ำได้ ๗๐,๐๐๐ ล้านลูกบาศก์เมตร แต่มีหมู่บ้านในชนบทขาดแคลนน้ำใช้ประมาณ ๒๘,๗๕๐ หมู่บ้าน^{๑๕}

ปัญหาเหล่านี้สืบเนื่องมาจากการพัฒนาและพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อแหล่งน้ำ เช่น การชลประทาน การสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ ล้วนเป็นการทำลายป่าไม้ สัตว์น้ำและสภาพภูมิอากาศ การขุดเจาะน้ำบาดาลก่อให้เกิดปัญหาของปริมาณน้ำใต้ดินลดลง เมื่อระดับน้ำใต้ดินลดลง ทำให้น้ำทะเลไหลเข้ามาแทนที่ พื้นที่การเกษตรเสียหาย และยังทำให้เกิดการทรุดตัวของดิน การระบายสิ่งโสโครกลงสู่มแม่น้ำจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอุตสาหกรรมการบริโภค (พ.ศ. ๒๕๓๙) ได้แก่ โรงงานน้ำตาล โรงงานแป้งมัน โรงฆ่าสัตว์ โรงงานเครื่องดื่ม อุตสาหกรรมเหล่านี้ปล่อยของเสียร้อยละ ๘๐ หรือ ๑,๖๐๐,๐๐๐ ตัน ลงสู่มแม่น้ำประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ ตันต่อปี ความสามารถในการกำจัดของเสียเพียง ๖๗๕,๐๐๐ ตันหรือร้อยละ ๔๒ เท่านั้น แต่ของเสียที่เกิดจากชุมชนยังไม่ได้รับการประเมินเมื่อแหล่งน้ำเสียย่อมส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัย การอุปโภคบริโภค การสาธารณสุข การประมง การกสิกรรม การเลี้ยงสัตว์ และการท่องเที่ยว

๓.๔.๓ ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ

มลพิษทางอากาศ ได้แก่ ฝุ่นละออง สารตะกั่ว ก๊าซคาร์บอนมอนนอกไซด์ ก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ ก๊าซไนโตรเจนไดออกไซด์ ความร้อนทางอากาศ เสียงและความสั่นสะเทือนที่เกิดจากการก่อสร้างและกิจการอุตสาหกรรม มีสาเหตุใหญ่ ๒ ประการ คือ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

๑) เกิดจากธรรมชาติ เช่น ภูเขาไฟระเบิด พายุ ลมใต้ฝุ่น

๒) เกิดจากสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเอง เช่น การเผาไหม้เชื้อเพลิงจากโรงงานอุตสาหกรรม โรงกลั่นน้ำมัน โรงไฟฟ้า โรงถลุงเหล็ก การเผาไหม้เชื้อเพลิงของยานยนต์ การหุงต้ม การเผาขยะมูลฝอย ฝุ่นละอองจากการก่อสร้าง สารกัมมันตรังสีจากโรงงานปรมาณู เมื่ออากาศเป็นพิษย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชีวิตอื่นๆ เช่น ทำให้อากาศมีดมัว ความร้อนบนผิวโลกเพิ่มขึ้น ก่อความสกปรกต่อเสื้อผ้า บ้านเรือน ทำให้โลหะผุเร็ว ทำอันตรายต่อชีวิตสัตว์และพืช ทำให้การเจริญเติบโตหยุดชะงัก ตลอดทั้งทำให้สูญเสียต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ^{๑๖}

๓.๔.๔ ปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้

ป่าไม้เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำลำธาร ที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และความหลากหลายทางชีวภาพต่างๆ ช่วยดูดซับสร้างความชุ่มชื้น ลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ช่วยป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน และรักษาความสมดุลทางธรรมชาติและระบบนิเวศอันมีคุณค่าและความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในช่วง ๓๕ ปีที่ผ่านมา ป่าในประเทศไทยถูกทำลายไปมากมาย ในปี ๒๕๓๙ ป่าไม้ในประเทศไทยเหลืออยู่เพียง ๘๐ ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ ๒๕ ของพื้นที่ประเทศและนับวันลดลงทุกปีซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง^{๑๗}

สาเหตุหลักก็มาจากการบุกรุกเข้าทำไร่เลื่อนลอย ไฟป่า การทำเขื่อน อ่างเก็บน้ำ การลักลอบตัดไม้ ปัจจุบันป่าไม้ในประเทศไทยถูกทำลายปีละ ๕ % ถ้าไม่รีบแก้ไข อีกประมาณ ๒๐ ปี ข้างหน้าป่าไม้ในเมืองไทยจะหมดไป เมื่อป่าถูกทำลาย สัตว์ป่าที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติอันหาความีได้ย่อมเดือดร้อน สัตว์ป่าบางชนิดกำลังสูญพันธุ์ บางชนิดก็สูญพันธุ์ไปแล้วและไม่สามารถหามาทดแทนได้ หากไม่มีป่าให้มันหลบภัยและอาศัยเลี้ยงชีวิตแล้ว ในที่สุดสัตว์ป่าก็จะหมดไป^{๑๘}

๓.๔.๕ สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมีสาเหตุเกิดจากการเพิ่มประชากรของมนุษย์ และจากธรรมชาติทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมไทยด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ รวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวเราเป็นสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้นทั้งสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ถ้าสิ่งแวดล้อมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางลบหรือถูกทำลาย และการเปลี่ยนแปลงนั้นสะสมตัวมากขึ้นจนธรรมชาติไม่สามารถที่จะปรับให้เข้าสู่สภาวะปกติหรือสภาวะสมดุลได้ทัน ผลที่เกิดขึ้นก็คือความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ซึ่งอาจจะมีผลต่อคุณภาพน้ำ คุณภาพอากาศ คุณภาพดิน การสูญเสียของพืชและสัตว์ การสูญเสียความงามตามธรรมชาติ ฯลฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบมาถึงมนุษย์ไม่ทางตรงก็ทางอ้อมได้ มีสาเหตุ ดังนี้

๑) การเพิ่มของประชากร (Population Growth) ปริมาณการเพิ่มของประชากรก็ยังอยู่ในอัตราทวีคูณ (Exponential Growth) เมื่อผู้คนมากขึ้นความต้องการบริโภคทรัพยากรก็เพิ่มมากขึ้นทุกทางไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัย พลังงาน

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^{๑๘} จีรากรณ์ เดชเสนี, มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๓๙.

๒) การขยายตัวทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี (Economic Growth & Technological Progress) ความเจริญทางเศรษฐกิจนั้นทำให้มาตรฐานในการดำรงชีวิตสูงตามไปด้วย มีการบริโภคทรัพยากรจนเกินกว่าความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิต มีความจำเป็นต้องใช้พลังงานมากขึ้นตามไปด้วย ในขณะที่เดียวกันความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีก็ช่วยเสริมให้วิธีการนำทรัพยากรมาใช้ได้ง่ายขึ้นและมากขึ้นและผลสืบเนื่องอันเกิดจากปัญหาสิ่งแวดล้อม คือ

๒.๑) ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ เนื่องจากการใช้ทรัพยากรกันอย่างไม่ประหยัด อาทิ ป่าไม้ถูกทำลาย ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ขาดแคลนน้ำ

๒.๒) ภาวะมลพิษ (Pollution) เช่น มลพิษในน้ำ ในอากาศและเสียง มลพิษในอาหาร สารเคมี อันเป็นผลมาจากการเร่งรัดทางด้านอุตสาหกรรมนั่นเอง^{๑๙}

การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของสภาพทางธรรมชาติ พื้นผิวโลกที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ อาจมีผลต่อเนื่องถึงการเกิดปัญหามลพิษต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติได้ ดังนี้

สาเหตุจากธรรมชาติ

การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของสภาพทางธรรมชาติพื้นผิวโลกที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ อาจมีผลต่อเนื่องถึงการเกิดปัญหามลพิษต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติได้ ดังนี้

ไฟป่า (Wildfire) เป็นตัวการในการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาลโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ทั้งที่เป็นต้นไม้เล็กและใหญ่สิ่งมีชีวิตรวมทั้งจุลินทรีย์ชนิดต่างๆ ที่ดำรงชีวิตอยู่ในป่า รวมถึงทรัพยากรที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ อินทรีย์วัตถุ และปุ๋ย เป็นต้น เมื่อทรัพยากรเหล่านี้ถูกทำลายจะเป็นสาเหตุให้ป่าไม้หยุดชะงักการเจริญเติบโต พื้นดินสูญเสียคุณสมบัติในการอุ้มน้ำ และป่าที่ถูกทำลายจะไม่สามารถรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมต่อไปได้ทำให้เกิดภัยที่ตัดตอนการวิวัฒนาการของต้นพืชและสัตว์ป่าได้ไฟป่าไม่เพียงก่อให้เกิดการสูญเสียทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าเท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดมลพิษทางอากาศจากเถ้าถ่าน ฝุ่นละออง และแก๊สพิษ ทำให้เกิดภาวะมลพิษทางอากาศ (Air Pollution) จนอาจส่งผลให้เกิดภาวะโรคต่างๆ ในมนุษย์

น้ำท่วม (Flood) เป็นภัยที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเกิดขึ้นได้จากสาเหตุหลายประการ เช่น ฝนตกหนัก น้ำในแม่น้ำลำคลองถูกหนุนสูงขึ้น โดยเมื่อน้ำขึ้นสูงพ้นเหนือแนวตลิ่งของลำน้ำจนปกคลุมพื้นแผ่นดินและหากการเคลื่อนที่ของกระแสน้ำมีความเชี่ยวกรากก็อาจจะทำให้เกิดแผ่นดินถล่มได้ นอกจากนี้การไหลของน้ำบริเวณผิวดินยังทำให้เกิดการพัดพาเอาผิวดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ไหลลงสู่ที่ต่ำ ทำให้ผิวดินขาดปุ๋ยธรรมชาติ และทำให้แหล่งน้ำในที่ต่ำกว่าเกิดการตื้นเขินได้ พื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมเป็นระยะเวลาอันนานจะมีสภาพที่ไม่เหมาะสมสำหรับการเจริญเติบโตของพืช จึงทำให้พื้นที่นั้นเสียสมดุลธรรมชาติได้ โดยในบางพื้นที่อาจเกิดหรือทำการเกษตรกรรมได้ ซึ่งดินที่เสียสภาพนี้จะอยู่ในสภาวะที่เรียกว่า มลพิษทางดิน (Soil Pollution) ส่วนปุ๋ยและสารฟิวดินที่เป็นทั้งสารอินทรีย์และอนินทรีย์ ซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำที่ต่ำกว่า และเมื่อน้ำในแหล่งน้ำลดลงสารต่างๆ เหล่านี้จะถูกขังอยู่ในแหล่งน้ำนั้นและก่อให้เกิดสภาพน้ำที่มีสารต่างๆ ปนอยู่สูงเป็นมลพิษทางน้ำ

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๑.

แผ่นดินไหว (Earthquake) เป็นภัยธรรมชาติที่เป็นสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติโดยหากเกิดแผ่นดินไหวที่เกินกว่า ๕ ริกเตอร์ขึ้นไปจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อสภาพแวดล้อมต่างๆ ตั้งแต่สิ่งก่อสร้างการพังทลายของแผ่นดินทำให้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพืชและสัตว์เปลี่ยนแปลงไปซึ่งจะส่งผลให้เกิดความสูญเสียของพืชพันธุ์สัตว์ป่า ตลอดจนจุลินทรีย์และสิ่งมีชีวิตที่มีขนาดเล็กชนิดต่างๆ ที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติได้

ภูเขาไฟระเบิด (Volcano) เป็นภัยธรรมชาติที่เป็นปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติอย่างมากเนื่องจากเมื่อเกิดการระเบิดของภูเขาไฟจะทำให้หินเหลวที่มีความร้อนสูงที่อยู่ใต้ผิวโลก เรียกว่า แมกมา (Magma) พุ่งออกมาสู่ผิวโลก เรียกว่า ลาวา (Lava) หินหลอมเหลวที่มีความร้อนสูงเหล่านี้จะไหลเข้าทำลายสิ่งแวดล้อมต่างๆ เปลี่ยนแปลงไป และต้องใช้เวลาอันยาวนานกว่าจะเกิดการแทนที่กลับมาเป็นระบบนิเวศที่สมดุลเช่นเดิมได้อีกครั้ง^{๒๐}

นอกจากนี้ไอรกหรือควันที่เกิดจากภูเขาไฟ จะมีกัมมะถันปนอยู่มาก ซึ่งจะก่อให้เกิดความเป็นพิษต่อสิ่งมีชีวิตอีกด้วย ซึ่งจะก่อให้เกิดความเป็นพิษต่อสิ่งมีชีวิตอีกด้วย หากเกิดการระเบิดของภูเขาไฟใต้น้ำจะก่อให้เกิดคลื่นขนาดใหญ่ในมหาสมุทร น้ำท่วมตามเกาะและเมืองชายฝั่งทะเลได้ ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นบ่อยครั้งตามหมู่เกาะฮาวาย คลื่นขนาดใหญ่นี้มีชื่อเรียกว่า สึนามิ (Tsunami) เกิดจากแผ่นดินไหว แผ่นดินถล่ม หรือภูเขาไฟระเบิดใต้พื้นมหาสมุทร

สาเหตุจากมนุษย์

ปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยส่วนใหญ่จะมีมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดขึ้นเนื่องจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ถูกวิธี ไม่เหมาะสม หรือไม่มีการควบคุม จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดผลเสียหายตามมาโดยหากพิจารณาถึงสาเหตุการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของมนุษย์จะสามารถแบ่งเป็นสาเหตุต่างๆ ได้ ดังนี้

การเพิ่มจำนวนของประชากร เนื่องจากประชากรทั่วโลกจะมีแนวโน้มเพิ่มสูงมากขึ้นในแต่ละปี ซึ่งการเพิ่มมากขึ้นของประชากรโลกก็จะนำมาซึ่งความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต จึงทำให้เกิดผลต่างๆ ตามมาอย่างมากมาย เช่น การเพิ่มพื้นที่ทำกินทางการเกษตร การบุกรุกทำลายป่า การตั้งโรงงานอุตสาหกรรม เพื่อเพิ่มกำลังการผลิตสินค้าต่างๆ เป็นต้น ความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากขึ้นเช่นนี้ จะส่งผลให้เกิดการบุกรุกทำลายสิ่งแวดล้อมจนนำไปสู่การเสียสมดุลทางธรรมชาติได้

การขยายตัวของชุมชนเมืองเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติต่างๆ เนื่องจากการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว โดยขาดการวางแผนผังการใช้พื้นที่ล่วงหน้าหรือไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้จะทำให้เกิดปัญหาขึ้นมากมาย เช่น ปัญหาการใช้ทรัพยากรประจำท้องถิ่น ปัญหาการควบคุมดูแลทรัพยากร และปัญหาการกำจัดของเสีย เป็นต้น นอกจากนี้หากการขยายตัวของชุมชนส่งผลให้เกิดการสร้างแหล่งอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้นก็จะยิ่งส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรเพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งหากมีการควบคุมดูแลที่ไม่เหมาะสมก็ย่อมจะก่อให้เกิดปัญหามลพิษต่อสิ่งแวดล้อมตามมาอย่างมาก

^{๒๐} ฤทธิ์ วัฒนชัยยิ่งเจริญ, ชีวิตกับสิ่งแวดล้อมสิ่งมีชีวิตกับกระบวนการดำรงชีวิต, อ่างแล้ว, หน้า ๙๑.

๓.๔.๖ ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อสังคมไทย

๑) ในแง่ของปัจเจกบุคคล ซึ่งส่งผลก่อให้เกิดโรคร้ายเบียดเบียน ก่อให้เกิดความรำคาญ สภาวะทางจิตเสื่อม ฯลฯ จนกลายเป็นภาวะปัญหาของสังคม

๒) ในแง่ของสังคม ชุมชนโดยรวมไม่เป็นที่สัปปายะในการอยู่อาศัย การดิ้นรนแสวงหาที่อยู่ใหม่จึงเกิดขึ้น การทำลายก็เพิ่มมากขึ้น จนกลายเป็นสภาวะลูกโซ่ สังคมจึงเสื่อมทรามขึ้น

๓) ในแง่ของการเมือง วิกฤติต่างๆ ย่อมมีผลในทางไม่ดี อาจเป็นช่องทางให้นักการเมืองและข้าราชการแสวงหาผลประโยชน์ หรือปัจจุบันทั่วโลกให้ความสำคัญกับเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมกันมากที่สุด ดังนั้น ประเทศใดเกิดภาวะวิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมย่อมตกอยู่ในสายตาของชาวโลก เป็นที่แสดงว่าผู้นำของประเทศขาดประสิทธิภาพ และขาดนโยบายในการบริหารที่ดี เป็นต้น

๔) ในแง่ของเศรษฐกิจ เมื่อเกิดวิกฤติต่างๆ ผลจากวิกฤตินั้นๆ ย่อมไม่เป็นที่ไว้วางใจของต่างชาติ การส่งออกระหว่างประเทศจึงชะงัก ผลกระทบต่างๆ จึงต้องหมุนเวียนภายในประเทศ ประชาชนจึงมีรายได้น้อยลง หรือไปหลงนโยบายมุขต่างๆ มากขึ้น ก็จึงเป็นสาเหตุการเกิดวิกฤติอื่นๆ ตามมา เช่น วิกฤติด้านสังคม ด้านการเมือง เป็นต้น^{๒๑}

ดังนั้น ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันแบ่งออก ๔ หมวดใหญ่ๆ คือ ปัญหาเกี่ยวกับดินเสื่อมโทรม ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ และปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ เป็นต้น ล้วนมีสาเหตุมาจากการเพิ่มประชากรมนุษย์ ผลกระทบข้างเคียง (Side Effect) ของการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ขนบธรรมเนียมประเพณี-วัฒนธรรม-ค่านิยม-ความเชื่อ และการยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันนั่นเอง จากปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ อันจะส่งผลกระทบต่อสังคมไทย คือ ความเป็นอยู่และชีวิตมนุษย์ในปัจจุบัน เช่น ซึ่งส่งผลก่อให้เกิดโรคร้ายเบียดเบียน ชุมชนโดยรวมไม่เป็นที่สัปปายะในการอยู่อาศัย วิกฤติต่างๆ ย่อมมีผลในทางไม่ดี อาจเป็นช่องทางให้นักการเมืองและข้าราชการแสวงหาผลประโยชน์ และเมื่อเกิดวิกฤติต่างๆ ผลจากวิกฤตินั้นๆ ย่อมไม่เป็นที่ไว้วางใจของต่างชาติ การส่งออกระหว่างประเทศจึงชะงัก ผลกระทบต่างๆ

สรุปว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง “สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา” รวมถึงสิ่งแวดล้อมในโลกนี้เป็นทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของ บ้านเรือน ถนน วัด แม่น้ำ ดิน ป่าไม้ กฎระเบียบ เป็นต้น มีลักษณะและประเภทสิ่งแวดล้อมแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural Environment) แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทย่อย คือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (หรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต) และสิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต ๒) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) แบ่งได้ ๒ ประเภทย่อย คือ ๑) สิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรม (Concrete Environment) และ ๒) สิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม (Abstract Environment) เมื่อมีสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นก็ย่อมต้องเจอปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ในปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยแบ่งออก ๔ หมวดใหญ่ ๆ คือ ปัญหาเกี่ยวกับดินเสื่อมโทรม ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ และปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ เป็นต้น ล้วนมีสาเหตุมาจากการเพิ่มจำนวนของประชากรมนุษย์ ผลกระทบข้างเคียง (Side Effect) ของการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ขนบธรรมเนียมประเพณี-วัฒนธรรม-ค่านิยม-ความเชื่อ และ

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

การยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันนั่นเอง จากปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ อันจะส่งผลกระทบต่อสังคมไทย คือ ความเป็นอยู่และชีวิตมนุษย์ในปัจจุบัน เช่น ซึ่งส่งผลก่อให้เกิดโรคร้ายเบียดเบียน เป็นต้น

๓.๕ แนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

หลักพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักคำสอน ที่สอนเน้นหนักในเรื่องของธรรมชาติทั้งในส่วนของธรรมชาติที่มีอยู่ภายใน และธรรมชาติที่มีอยู่ภายนอก โดยเฉพาะเรื่องของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งดูเหมือนพระพุทธศาสนานั้นมีบทบาทสำคัญ และเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ถึงหลักธรรมชาติ พระพุทธศาสนากับต้นไม้เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนานั้นถือได้ว่าเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นมาในท่ามกลางธรรมชาติและป่าไม้ ดังนั้น ต้นไม้จึงเป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเป็นอย่างมากและหากพิจารณาจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ก็จะพบว่า มีหลักคำสอนหลายเรื่อง ที่เน้นย้ำในเรื่องของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ ลำธาร ภูเขา และสิ่งแวดล้อมต่างๆ และได้นำหลักธรรมมาเป็นเรื่องประยุกต์ใช้ในการสอนทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำให้ผู้ฟังหรือสาวกได้เข้าใจในหลักคำสอน ซึ่งโดยมากเราจะพบการนำเอาต้นไม้การอนุรักษ์ทรัพยากร มาสอนบ้างนั้น จะปรากฏอยู่ในรูปของการอยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง นำต้นไม้มาเปรียบเทียบกับหลักธรรมโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะสอนให้ผู้คนเข้าใจในเรื่องที่จะสอนนั้น ซึ่งจากการศึกษามา พบว่า พระพุทธศาสนาได้เสนอหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ ป่าไม้ ลำธาร ภูเขา ดังนี้

ทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อธรรมชาติ พระพุทธศาสนาซึ่งอุบัติขึ้นมาเป็นเวลา ๒๕๖๐ กว่าปีมาแล้วนั้น ได้มองธรรมชาติในหลายแง่มุม ซึ่งล้วนแต่มีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างมีความสุขสงบ และในกรณีนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๒๒} ท่านได้ให้ความเห็นว่า พระพุทธศาสนา มองธรรมชาติว่า โดยสาระสำคัญแล้วมีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑) มองเห็นธรรมชาติเป็นเรื่องรื่นรมย์ น่าชื่นชมความงาม และมีความสุขกับธรรมชาติ

๒) เห็นพืชพันธุ์มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในธรรมชาติ เป็นเพื่อนร่วมกฎของธรรมชาติ อันเดียวกันกับตน จะต้องมีเมตตาไมตรีต่อกัน

๓) มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูล ต่อการพัฒนาของมนุษย์ท่าทีเหล่านี้จะทำให้พฤติกรรมต่อธรรมชาติแวดล้อม พลิกเปลี่ยนจากความเป็นปฏิปักษ์ที่จะพิชิต ข่มเหงรังแกเอาเปรียบธรรมชาติมาสู่ความเป็นมิตร ความเกื้อกูล และอยู่ร่วมกันด้วยดี

นอกจากนั้น พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านยังได้กล่าวเสริมถึงการมองธรรมชาติของพระพุทธศาสนาว่า หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาได้เน้นถึงการพึ่งพาอาศัยกัน สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลายความรู้สึกที่ดีงามอย่างหนึ่งได้แก่คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ซึ่งความกตัญญูนี้ไม่ใช่มีเฉพาะต่อมนุษย์

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙๑.

เนื่องจากพระพุทธศาสนามีพระภิกษุสงฆ์เป็นเสมือนผู้ถือประทีปส่องทางชีวิต ซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ทุกอย่าง และในทุกระยะแห่งชีวิตประชาชน พระภิกษุอาศัยความบริสุทธิ์และการประพฤติปฏิบัติที่ดีงามเป็นแบบอย่าง แล้วสั่งสอนประชาชนให้ละเว้นจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดีด้วยจิตเมตตา โดยชี้คุณโทษและประโยชน์แก่สังคม และแนะนำวิถีครองชีวิตให้ได้รับผลดีและความสุข ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระพุทธศาสนาได้ใช้วิธีการปลูกฝังจิตสำนึกให้เกิดขึ้น ตระหนักในคุณค่า ให้ซาบซึ้งในบาปบุญคุณโทษแห่งการกระทำที่ผิดและถูก ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยหลักของศีล เช่น ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ ไม่ให้ลักทรัพย์ ไม่ให้ผิดในกาม ไม่ให้พูดเท็จและไม่ให้ประมาท เป็นต้น เป็นการห้ามมิให้ทำลายและเบียดเบียนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งตัวมนุษย์ด้วย

ในการปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความมั่นคงของธรรมชาติแวดล้อม หลักธรรมของศาสนาสอนให้เห็นว่า มนุษย์กับธรรมชาติย่อมมีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง อาศัยซึ่งกันและกัน ไม่มีใครอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว ดังคำว่า “นำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” และในทางกลับกัน ป่าก็ต้องพึ่งเสือ เรือก็ต้องพึ่งน้ำ แสดงเป็นคำพูดว่า “เสือมีเพราะป่ารก ป่ารกเพราะเสื่อยัง ดินดีเพราะหญ้าบัง หญ้ายังเพราะดินดี” ดังนี้^{๒๕}

ในพระสูตรตันตปิฎกได้สอน เรื่องความกตัญญูกตเวทีทำให้คนไทยโบราณรู้สึกว่ ธรรมชาติแวดล้อมเป็นสิ่งมีบุญคุณต่อมนุษย์ จึงสอนกันสืบมาว่า เราอยู่กับต้นไม้ใด อย่าให้รกรากกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะมันมีบุญคุณต่อเรา โดยให้ร่มเงาแก่เรา ในวนโรปลุตพระองค์ตรัสว่าการปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธารเป็นบุญกุศล

เนื่องจากพระพุทธศาสนาสอนการอนุรักษ์ป่าไม้ ด้วยวิธีการปลูกฝังจิตสำนึกให้ตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของธรรมชาติแวดล้อม ด้วยหลักธรรมกตัญญูกตเวทีนี้เอง จึงเกิดมิตติในการสร้างพระพุทธรูป “ปางถวายเนตร” เพื่อเป็นการระลึกเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์ได้ประทับยืนเอาพระหัตถ์ขวาทาบบนพระพักต์ซ้าย อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นมหาโพธิ์ สัมพระเนตรเพ่งดูต้นมหาโพธิ์ โดยมีได้กระพริบเป็นเวลา ๗ วัน มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าทรงรำลึกถึงคุณของต้นมหาโพธิ์ที่ให้ร่มแก่พระองค์ จนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๖}

ในด้านจริยวัตรพระพุทธเจ้านอกจากทรงเป็นตัวอย่างในการเกี่ยวข้องกับป่าไม้ ต้นไม้ แล้วยังตรัสให้พระภิกษุสงฆ์ที่ถือธุดงค์ ปฏิบัติธรรมในป่าหรืออยู่ใต้โคนต้นไม้ เพื่อบำเพ็ญสมณธรรม และได้ตรัสยกย่องภิกษุเป็นตัวอย่าง คือ พระมหากัสสปเถระว่าทรงคุณธรรมเครื่องดำเนินชีวิตเสมอด้วยพระพุทธเจ้า คือ การปฏิบัติธุดงค์อยู่ป่าเป็นวัตร ต่อมาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย ก็ได้เกิดมิตติการสร้างวัดขึ้นในพระพุทธศาสนา ๒ ประเภท คือ

๑) อรัญญวาสี ประเภทวัดป่า พระสงฆ์ที่จำพรรษาในวัดประเภทนี้ เรียกว่า พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสี หรือพระธุดงค์พระวัดป่าเป็นธรรมเนียมมาจากครั้งพุทธกาล

^{๒๕} พุทธศาสนิกชน, พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลบอลคิมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๔.

^{๒๖} วิ.ม. ๔/๓๒/๓๐.

๒) ความวาสี ประเภทวัดบ้านที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านหรือในเมือง เรียกพระสงฆ์ที่อยู่อาศัยในวัดประเภทนี้ว่า พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี บางครั้งเรียกพระบ้าน เพราะอยู่ในบ้านในเมือง

ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คือ ป่าไม้ เป็นต้น พระภิกษุสงฆ์ทั้งสองฝ่ายควรทำหน้าที่ โดยปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างและสั่งสอนศีลธรรมให้ประชาชนมีจิตสำนึกในคุณค่าและความจำเป็นของสิ่งแวดล้อม ให้เกิดความรักในธรรมชาติและเกิดความภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของตน พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีนอกจากจะดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมในฐานะเป็นแบบอย่างแล้ว ยังสอนให้พุทธศาสนิกชนตระหนักในคุณค่าของการพัฒนาจิตใจโดยอาศัยธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม ด้วยการปฏิบัติธรรม คือ การบำเพ็ญสมาธิภาวนา เดินจงกรม (เดินแบบเจริญสติ) ไร่ไร่ไม้ เพราะในวัดป่าจะมีต้นไม้มาก บรรยากาศสงบร่มรื่นทำให้ผู้เข้าไปสัมผัสเกิดความรู้สึกร่มเย็นสบาย มีความสงบสงัดระงับความฟุ้งซ่าน ความวิตกกังวลได้อย่างรวดเร็ว ทำให้จิตสงบและร่างกายสดชื่น เพราะสัมผัสกับความสมดุลของธรรมชาติ

ดังนั้น พระพุทธศาสนาให้ทัศนะว่า สรรพสิ่งมีความเป็นอยู่ขึ้นแก่กันและกันตามที่ปรากฏในหลักปฏิจจนสมุปบาท เป็นการชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลกระบวนการเกิดขึ้นมีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อธรรมชาติ กล่าวคือ ปรากฏการณ์ทั้งหลายในธรรมชาติหรือกระบวนการทางธรรมชาตินั้น ไม่มีอะไรที่ขัดแย้งกัน จุดนี้เป็นจุดที่สำคัญและเหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริง เพราะนั่นหมายความว่า เราสามารถควบคุมสภาพการณ์ทางธรรมชาติได้ โดยการสร้างสภาพเหตุที่เหมาะสมกับสภาพผลทางธรรมชาติที่เรามุ่งหวัง และหลีกเลี่ยงการกระทำอันจะนำไปสู่ผลเสีย

พระพุทธศาสนากับสัตว์ พระพุทธศาสนาเคารพสิทธิของสัตว์ว่าเป็นสิ่งมีค่าในตัวเอง ดังในอังกุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ได้กล่าวถึงสัตว์และพืชชนิดต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก โดยได้กล่าวว่า มนุษย์เป็นเพียงสัตว์ชนิดหนึ่งในบรรดาสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ดังข้อความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า

“ท่านทั้งหลาย ย่อมรู้จักหญ้าและต้นไม้ แต่หญ้าและต้นไม้ก็ไม่ยอมรับว่าเป็นหญ้าและต้นไม้ หญ้าและต้นไม้เหล่านั้น มีสัญญาณสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันต่างๆ กันแต่นั้น ท่านทั้งหลายจงรู้จัก หนอน ตักแตน มดดำ และมดแดง สัตว์เหล่านั้น มีสัญญาณสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันต่างๆ กันท่านทั้งหลาย จงรู้จักสัตว์ ๔ เท้า ทั้งตัวเล็ก ตัวใหญ่ สัตว์เหล่านั้น มีสัญญาณสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันต่างๆ กันต่อแต่นั้น ท่านทั้งหลาย จงรู้จักปลาที่เกิดในน้ำ เทียวไปในน้ำ ปลาเหล่านั้น มีสัญญาณสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันต่างๆ กัน ถัดจากนั้น ท่านทั้งหลาย จงรู้จักนกที่บินไปในเวหา นกเหล่านั้น มีสัญญาณสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันต่างๆ กันเพศที่สำเร็จมาแต่ชาติเป็นอันมาก ไม่มีในมนุษย์ทั้งหลายเหมือนอย่างเพศมีสัญญาณที่สำเร็จมาแต่ชาติ เป็นอันมากในชาติเหล่านั้น”^{๒๗}

เมื่อเราพิจารณาอย่างรอบคอบแล้ว จะพบว่า มนุษย์ สัตว์ และธรรมชาติซึ่งล้วนแล้วแต่มีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่แตกต่างกันออกไปตามสภาพของตนๆ แต่จุดรวมในทางพระพุทธศาสนา ก็คือทั้งมนุษย์ สัตว์ และธรรมชาติ ต่างเป็นสิ่งที่มีชีวิตและมีอิสระในตัวเองที่ไม่ต้องการให้ใครล่วงเกินตน จากสิทธิส่วนนี้มนุษย์จึงไม่มีเหตุผลที่จะทำลายสัตว์และธรรมชาติ เพราะเหตุเพื่อสนองตอบความต้องการของมนุษย์เอง วิธีการนี้เองจะเป็นเหตุนำไปสู่วิถีทางแห่งการทำลายตัวมนุษย์เองในที่สุด

^{๒๗} วจ.สตุตตก. ๒๓/๑๑/๕๓.

มนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล รู้จักใช้ปัญญาในการตัดสินใจกระทำ เพราะสรรพสิ่งทั้งที่เห็นได้และไม่สามารถเห็นได้บนโลกนี้มีจำนวนมากมาย จำเป็นอยู่เองที่มนุษย์ต้องระวังการกระทำของมนุษย์เองเพื่อความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง มนุษย์ สัตว์และธรรมชาติ ดังข้อความในอังคุตตรนิกายไว้ว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ที่เกิดบนบกมีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่เกิดในน้ำมากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่กลับมาเกิดในมนุษย์มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่กลับมาเกิดในกำเนิดอื่นจากมนุษย์มากกว่าโดยแท้ เปรียบเหมือนในชมพูทวีปนี้มีสวนที่นำรีนรมย์ มีป่าที่นำรีนรมย์ มีภูมิประเทศที่นำรีนรมย์ มีสระโบกขรณีที่นำรีนรมย์ เพียงเล็กน้อย มีที่ดอน ที่ลุ่ม เป็นลำน้ำ เป็นที่ตั้งแห่งตอและหนาม มีภูเขากระระกะ เป็นส่วนมาก...”^{๒๘}

ข้อความที่พรรณนาถึงสุนทรียศาสตร์ในชาดกนี้ อันเป็นแนวคิดเรื่องโลกธรรมชาติในอุดมคติของพระพุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติที่สมบูรณ์ของมนุษยชาติ

อย่างไรก็ตาม สภาพชีวิตของสัตว์เป็นสภาวะที่ตกอยู่ในอบายภูมิ ตามชาดก พระพุทธเจ้าเคยเกิดครั้งแล้วครั้งเล่าเป็นสัตว์ชนิดต่างๆ เช่น ช้าง ลิง นก กระจ่าง ฯลฯ และในสังสารวัฏนั้น ไม่มีใครอ้างได้ว่า เขาไม่เคยเกิดเป็นสัตว์ ฉะนั้น เป็นที่ประจักษ์ว่า ในระบบนิเวศวิทยา มนุษย์เป็นผู้ด้อยเพราะละเมิดต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แท้ที่จริงแล้ว สัตว์ทั้งปวงเป็นพี่น้องกัน เป็นครอบครัวเดียวกัน มนุษย์ต่างแบ่งใช้ธรรมชาติและจิตวิญญาณเดียวกันด้วย

สมัยพุทธกาล สังคมอินเดียยังคงทำพิธีการฆ่าสัตว์บูชาอัญญาเพื่อแสดงความภักดีต่อเทพเจ้า พระพุทธองค์ได้ทรงตำหนิพิธีการนี้ คำสอนของพุทธองค์แสดงความเป็นมิตรและไม่ก้าวร้าวไม่เฉาะต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงสัตว์ทั้งปวงและพืชด้วย เมื่อพระพุทธองค์มีพระชนม์ชีพอยู่ ได้มีผู้ถวายพื้นที่ป่า ทำให้พื้นที่เหล่านั้นกลายเป็นเขตอนุรักษ์สัตว์ป่าไปด้วย เช่น ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เวฬุวนาราม เป็นต้น

๓.๖ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไทย

๓.๖.๑ ความหมายของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เกษม จันทรแก้ว ได้สรุปความหมายของการอนุรักษ์ว่า หมายถึง การใช้อย่างสมเหตุสมผลเพื่อการมีใช้ตลอดไป นอกจากจะใช้เพื่ออุปโภคบริโภคแล้ว ยังรวมถึงการเก็บเอาไว้ชมเชย ฟื้นฟู และพัฒนาให้ดีขึ้น^{๒๙}

นิวัติ เรืองพานิช ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ว่า หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และเป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องสูญเสียทรัพยากร

^{๒๘} พุ.ชา. ๒๗/๒๒/๓๖.

^{๒๙} เกษม จันทรแก้ว, วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

โดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์โดยทั่วถึงกัน^{๓๐}

ศิริพรต ผลสินธุ์ ได้กล่าวไว้ว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ให้มีการสิ้นเปลืองหรือสูญเสียน้อยที่สุด แต่ได้ประโยชน์และใช้ได้นานที่สุด โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะส่งเสริมให้เกิดสวัสดิภาพทางสังคม และคงไว้ซึ่งปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติ^{๓๑}

เรณู หอมหวาน ให้ความหมายของการอนุรักษ์ว่า หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่มหาชนมากที่สุดและเป็นระยะเวลานาน^{๓๒}

ทวี ทองสว่าง และทัศนีย์ ทองสว่าง ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Environment Conservation) ว่า หมายถึง การใช้สิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด ไม่ให้เกิดพิชภัยต่อสังคมส่วนรวม ดำรงไว้ซึ่งสภาพเดิมของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งหาทางกำจัดและป้องกันมลพิษสิ่งแวดล้อมมิให้เกิดขึ้นในสังคมส่วนรวมของมนุษย์^{๓๓}

สรุปว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด โดยใช้ให้น้อย เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยคำนึงถึงระยะเวลาในการใช้ให้ยาวนาน และก่อให้เกิดผลเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด รวมทั้งต้องมีการกระจายการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างทั่วถึง

๓.๖.๒ แนวคิดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระไตรปิฎก

สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเราประกอบด้วยสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต สิ่งมีชีวิตมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันและสัมพันธ์กับสิ่งที่ไม่มีชีวิต มีการใช้พลังงานและแลกเปลี่ยนสารอาหาร ซึ่งดำเนินไปภายใต้ความสมดุลของธรรมชาติ เรียกว่า ระบบนิเวศ แต่ถ้ระบบนิเวศขาดความสมดุลหรือถูกทำลายย่อมเกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของสรรพสิ่งในระบบ ทำให้มนุษย์เห็นความสำคัญของระบบนิเวศ และรู้จักการนำสิ่งแวดล้อมมาใช้ให้เกิดประโยชน์และช่วยแก้ไขปัญหา ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศเชิงพุทธได้เป็นอย่างดี

พระพุทธเจ้าได้ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศตั้งแต่พระพุทธเจ้ามีพระชนม์ชีพสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชนม์ชีพ พระพุทธองค์ทรงประสูติในราชตระกูล อินเดียโบราณ นักประพันธ์ชาวศรีลังกาได้พรรณนาถึงบรรยากาศอันแวดล้อมด้วยธรรมชาติ ณ สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้าไว้ว่า “ณ ลุมพินีวันอุทยานมีแมกไม้ที่ร่มรื่นสวยงามอยู่แห่งหนึ่ง เมื่อพระนางสิริมหามายาเทวี เสด็จผ่านไปก็พบต้นไม้ขึ้นเรียงรายอยู่หนาแน่นเป็นกลุ่มก้อน บนพุ่มไม้

^{๓๐} นีวัตติ เรื่องพานิช, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : รั้วเขียว, ๒๕๓๗), หน้า ๓๔.

^{๓๑} ศุภาพร ผิวงาม, “การจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี,” สารนิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๔๙, หน้า ๑๙๖.

^{๓๒} เรณู หอมหวาน, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๗), หน้า ๓.

^{๓๓} ทวี ทองสว่าง และทัศนีย์ ทองสว่าง, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๓), หน้า ๑.

แต่ละพุ่มปกคลุมด้วยดอกไม้งามตา ยิ่งนัก นกนานาพันธุ์เกาะอยู่ตามกิ่งไม้ ส่งเสียงร้องรับกันอย่างร่าเริง พระนางเสด็จถึงต้นสาละใหญ่ ซึ่งหนาแน่นด้วยกิ่งใบโตเตนอยู่ท่ามกลางแมกไม้ทั้งมวล แล้วทรงรู้สึกประชวรพระครรภ์ ประสูติโอรสตัว ๓ โคนมหาสาละนั้นนั่นเอง”

เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระราชกุมาร พระเจ้าสุทโธทนะทรงสร้างปราสาท ๓ ฤดู เพื่อให้แม่พระทัยว่าพระองค์ทรงมีชีวิต ความเป็นอยู่ที่พร้อมไปด้วยความสุข ทุกประการ แต่เจ้าชายสิทธัตถะทรงหันเหจากชีวิตในราชวังที่เปี่ยมไปด้วยความสุข ทรงมุ่งแสวงหาสัจชีวิตหรือสัจธรรมในสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ เช่น ราวป่า ถ้ำ ภูเขา แม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น และได้ทรงตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณภายใต้ต้นโพธิ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา จะเห็นได้ว่า ความสงบของธรรมชาติเป็นปัจจัยประการหนึ่งนำไปสู่การตรัสรู้ธรรมอันประเสริฐและสาร์ตณะแห่งการตรัสรู้ ก็คือ ธรรมชาติ พระพุทธองค์ทรงพอพระทัยในการประทับอยู่ตามราวป่าและภูเขา เป็นเวลา ๔๕ พรรษา

ส่วนในคัมภีร์มโนปุรณิได้แสดงสถานที่และปีที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาไว้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าใน ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้านั้น เกือบครึ่งหนึ่งเป็นการเสด็จจำพรรษา ณ ที่ป่าหรืออารามป่า ดังนี้

พรรษาที่ ๑ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี แคว้นมคธ

พรรษาที่ ๒-๔ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

พรรษาที่ ๕ ภูฏาคารศาลา (เรือนยอด) ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี แคว้นกาฬิ

พรรษาที่ ๖ ภูเขาฆุละ

พรรษาที่ ๗ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พรรษาที่ ๘ ป่าเกสกลา (ป่าไม้สีเขียว) สูงสุดมารคิระนคร แคว้นภัคคะ

พรรษาที่ ๙ กรุงโกสัมพี แคว้นโกศล

พรรษาที่ ๑๐ ป่าปาริเลยก ใกล้กรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ

พรรษาที่ ๑๑ ชนบทชื่อทักขิณาคริ เอกนาฬา แคว้นมคธ

พรรษาที่ ๑๒ กรุงวรัญชา

พรรษาที่ ๑๓ ภูเขาจาติยะ

พรรษาที่ ๑๔ เขตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล

พรรษาที่ ๑๕ กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ

พรรษาที่ ๑๖ กรุงอาฬวี แคว้นอาฬวี

พรรษาที่ ๑๗ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

พรรษาที่ ๑๘-๑๙ ภูเขาจาติยะ

พรรษาที่ ๒๐ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

พรรษาที่ ๒๑-๔๕ กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล (พระเขตวันมหาวิหารบ้าง บุพพาราม

บ้าง) จะเห็นได้ว่าพรรษาที่ ๑ และ ๒๐ เป็นการเสด็จจำพรรษา ณ ป่าไม้หรือสวนป่าแม้จะเป็นการระบุเมืองเอาไว้ เช่น ราชคฤห์ แต่สถานที่ประทับจำพรรษาจริงนั้น คือ สวนป่า เช่น สวนป่าไผ่ สวนป่ามะม่วง รอบๆ กรุงราชคฤห์ พรรษาที่ ๑๒ กรุงเวรัญชา แต่ประทับจำพรรษาที่โคนต้นไม้สะเดา สวนป่าเหล่านั้น ภายหลังก็ได้พัฒนาเป็นอารามและมหาวิหาร เช่น เขตวันมหาวิหารหรือเวฬุวันมหาวิหาร เป็นต้น พระพุทธเจ้าและพระสาวกจะพักในป่าต่างๆ แล้ว ภูเขา และถ้ำอีกหลายแห่งก็เคยเป็นที่พัก

ของพระพุทธองค์ ถ้าสุกรขาตา ภูเขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ ภูเขาสีคิลิ เมืองราชคฤห์ ภูเขอินทกภู เมืองราชคฤห์ หลังจากได้ตรัสรู้แล้วทรงใช้เวลาโปรดเวไนยสัตว์ ตามสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดมีวัดป่าขึ้นมากมาย อาทิ ป่าไผ่ของพระเจ้าพิมพิสารแห่งราชคฤห์ ป่าปาลิไลยก์ สวนป่ามทาววัน กรุงเวสาลี เขาคิชฌกูฏ และในการดับขันธปรินิพพานทรงเลือกเอาป่าสาละวัน เมืองกุสินารา เป็นสถานที่ช่วงสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ทรงมีความเมตตากรุณาอย่างยิ่งต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย คำสอนที่มีต่อพระสาวกนั้น รับสั่งให้ภิกษุทั้งหลาย ทำสมาธิตามรากไม้ โคนไม้ที่ว่าง เป็นต้น คำสอนนี้ดูเหมือนเป็นการกำหนดแนวทางการใช้ชีวิตตามแบบของชาวพุทธโดยแท้^{๓๔}

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามีความเกี่ยวพันกับธรรมชาติ โดยเฉพาะแม้แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงอาศัยสิ่งแวดล้อมที่เป็นป่าไม้ ในการพักอาศัยเพื่อการบำเพ็ญเพียร ในการปฏิบัติกิจทางการพัฒนาจิตใจ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓.๖.๓ แนวคิดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ) ได้ให้ความหมายของการจัดการระบบนิเวศว่า สำหรับพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นองค์กรทางศาสนาก็มีพัฒนาการทั้งด้านความเป็นมาและการขยายองค์กรที่ต้องมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับป่าที่ไม่แตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิต หรือองค์กรหรือสังคมอื่นๆ ดังจะพบว่า การแสวงหาโมกขธรรม คือ การหลุดพ้นขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นก็ทรงเริ่มต้นที่การมุ่งตรงสูงป่าเพื่ออาศัยความสงบจากป่านั้นในการพัฒนา จิต หรือแม้กระทั่งการตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธองค์ก็มีขึ้นภายใต้ต้นไม้ในป่า เพราะการอยู่ในป่านั้นย่อมถือว่าเป็นวัตรที่ดีในการพัฒนาจิตใจตนเองตามหลักของการธุดงค์วัตร ดังนั้น เราจึงจะพบว่าพระพุทธศาสนามีความผูกพันกับป่าเป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้พุทธศาสนิกชนได้มีความรักและรู้จักบุญคุณของป่า^{๓๕}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของการจัดการระบบนิเวศว่า คนไทยกับสัตว์ป่า ถ้าเราพัฒนาคนไม่สำเร็จ แม้ว่าคนนั้นจะเป็นสัตว์เมืองก็จริง ตัวอยู่ในเมืองแต่หัวใจเป็นสัตว์ป่า และจะเป็นสัตว์ป่าที่ร้ายกว่าสัตว์ป่าชนิดไหนๆ ทั้งหมด ดังจะเห็นได้ง่ายๆ ว่ากวางไม่หมดเพราะเสือกัด แต่กวางอาจจะหมดป่าเพราะคนล่า พระพุทธเจ้าไม่หนีปัญหาข้อความที่พระองค์ตรัสตอนหนึ่งว่า อห นาโคว สงคามะ เรานี้เหมือนช้างเข้าสู่สงคราม เมื่อเข้าสู่สงครามต้องเจอหอก ดาบ และแม้แต่ลูกศร ลูกธนูที่เขายังมา เราจะไปกลัวไร เราต้องสู้เหมือนช้างใหญ่เข้าสู่สงครามแล้ว ไม่มีความหวาดกลัว เพราะฉะนั้น ชาวพุทธนี้เป็นนักสู้ปัญหา ต้องใช้ปัญญาแก้ปัญหา เหตุเกิดที่ไหนต้องให้ระงับที่นั่น อันนี้เป็นคติอย่างหนึ่ง^{๓๖}

^{๓๔} สุริย์ มีผลกิจ-วิเชียร มีผลกิจ, **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : คอมพิวเตอร์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐-๒๕.

^{๓๕} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ), “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า”, **นิตยสาร เสขิยธรรม**, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๙ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕) : ๑๘.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **คนไทยกับสัตว์ป่า**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๔๙.

พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต) เล่าว่าพระภิกษุอีกรูปหนึ่ง มีนามว่า สังกิจจะ เป็นผู้นิยม รวป่าเช่นกัน และได้กล่าวชมธรรมชาติไว้ว่า “แอ่งศิลาซึ่งมีน้ำใส ประกอบด้วยหมู่ชะนีและค้าง คารดาชไปด้วยสาหร่าย ย่อมยังอาดมาให้ยินดี การที่อาดมาอยู่ในเสนาสนะป่า คือ ซอกเขาและถ้ำอัน เป็นที่สงบ เป็นที่ส่องเสพอาศัยแห่งมวลมฤค ย่อมทำให้อาดมายินดี อาดมาไม่เคยรู้สึกถึงความดำริอัน ไม่ประเสริฐ ประกอบด้วยโทษเลยว่า ขอสัตว์เหล่านี้ จงถูกเบียดเบียน จงถูกฆ่า จงได้รับทุกข์ อาดมา ได้ทำความคุ้นเคยกับพระศาสนาแล้ว” พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถนอม ธรรมชาติ ดังที่พระราชวรมณีกล่าวไว้ว่า ไม่ว่าจะเป็ป่าไม้ แหล่งน้ำ หรือสัตว์ป่า ดังข้อความข้างต้น เป็นเพียงตัวอย่าง จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการที่จะเน้นบทบาทของผู้ปฏิบัติธรรม เพื่อการบรรลุพระ นิพพาน โดยการอาศัยอยู่ตามราวป่าตามเขา ชีวิตของพวกเขาดำเนินไปด้วยปัญญา และสืลสิกขาอัน น่าจะมีคุณค่าในแง่มุมการผลิต มากกว่าแรงงานที่ใช้ในการผลิตโลกทางวัตถุ ตัวอย่างเช่น การที่ พระภิกษุบำเพ็ญสมาธิในราวป่า ก็เป็นผลโดยตรงในการรักษาป่าโดยไม่ต้องลงทุนลงแรงใดๆ เจ้าพนักงานป่าไม้ย่อมจะบอกได้ว่าในการที่พระเข้าไปบำเพ็ญสมาธิในป่านั้น มีผลในการอนุรักษ์ ดีกว่าวิธีอื่นๆ ด้วย^{๓๗}

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับระบบนิเวศป่าไม้ประกอบด้วยทรัพยากรทั้งหลาย ดิน หิน ต้นไม้ พืชพรรณ สัตว์ป่าทั้งบก ในอากาศและในน้ำ รวมทั้งภูผาดันน้ำ และแหล่งน้ำ ที่ต่างก็พึ่งพา อาศัยซึ่งกันและกัน สามารถดำรงอยู่ด้วยกันในธรรมชาติอย่างสมดุลน่ารื่นรมย์ แม้บางครั้งมนุษย์ก็ อาศัยป่าในการบำเพ็ญพรตภาวนาและบารมีด้วย พระพุทธศาสนานอกจากจะมีธรรมะที่อนุรักษ์พืช และสัตว์แล้ว ยังครอบคลุมถึงการอนุรักษ์พื้นธรณีและดินด้วย

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) กล่าวไว้ว่า สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเรา ประกอบด้วยสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต สิ่งมีชีวิตมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันและสัมพันธ์กับสิ่งไม่มี ชีวิต มีการใช้พลังงานและแลกเปลี่ยนสารอาหาร ซึ่งดำเนินไปภายใต้ความสมดุลของธรรมชาติ เรียกว่า ระบบนิเวศ แต่ถ้าระบบนิเวศขาดความสมดุลหรือถูกทำลาย ย่อมเกิดผลกระทบต่อ การดำรงชีวิตของสรรพสิ่งในระบบ ทำให้มนุษย์เห็นความสำคัญของระบบนิเวศและรู้จักการนำ สิ่งแวดล้อมมาใช้ให้เกิดประโยชน์และช่วยแก้ไข้ปัญหา ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศเชิงพุทธได้เป็น อย่างดี การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะช่วยพัฒนาชีวิตให้มีธรรม เมื่อมนุษย์มีธรรม สิ่งแวดล้อมก็ จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้และจะทำลายสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้องสัตว์โลกรวมทั้งมนุษย์จะอยู่ไม่ได้^{๓๘}

จากแนวคิดของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พอสรุปได้ว่า มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันทางการพึ่งพาอาศัยกันและกันเพื่อใช้เป็น ที่บำเพ็ญเพียรทางพระพุทธศาสนา และจะต้องพัฒนาจิตใจของตนให้มากกว่าเป็นสัตว์ธรรมดา เพราะ มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถพัฒนาได้ และมีหน้าที่ปฏิบัติกับสัตว์ พืช เสมอเหมือนว่าเป็นเพื่อร่วมเกิด แก่

^{๓๗} พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๔๕.

^{๓๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐.

เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ดังนั้น จึงต้องมีหลักธรรมประจำจิต คือ เมตตา กรุณา ต่อสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เป็นต้น

จากการที่ได้รวบรวมแนวคิดทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศและปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับความหมายแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม พอสรุปให้เห็นว่า เป็นการเสนอแนวทางการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม และให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อม เนื่องจากสภาพปัญหาของสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันเกิดความเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากมนุษย์เป็นตัวการในการทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และเสนอหาวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีการต่างๆ ในปัจจุบัน ทั้งลดความเห็นผิดที่เป็นที่คนละต่อสิ่งแวดล้อม จนเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ในพอจะสรุปแนวคิดการจัดการระบบนิเวศ ดังนี้

๑) ทศนะแนวคิดของนักคิดนิเวศวิทยาชาวตะวันตก มีแนวคิดหลักคือการจัดการสิ่งแวดล้อมในยุคต้น โดยเชื่อว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของพระเจ้าที่ประทานให้แก่มนุษย์ เพราะเป็นการยึดมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางของธรรมชาติและทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง จนส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อมา ได้เห็นแล้วว่าการยึดมนุษย์เป็นจุดกลางของธรรมชาติทำให้สิ่งแวดล้อมเกิดการเปลี่ยนแปลง จึงปรับทัศนคติใหม่ว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและเสนอแนวทางวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมนั้น

๒) แนวคิดของนักนิเวศวิทยาตะวันออก มีพระพุทธศาสนาและนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา สรุปว่า แท้จริงแล้วสิ่งแวดล้อมมีความเอื้อต่อระบบชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมาก ทั้งที่เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหาร และยารักษาโรคไปในตัว สำหรับการดำรงชีวิตของสิ่งทั้งหลาย ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต มนุษย์สามารถนำพาและพัฒนาชีวิตโดยไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อมและอาศัยสิ่งแวดล้อมในการพัฒนาชีวิตให้สูงสุดจนถึงความหลุดพ้นได้

๓.๗ ความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงความคิดเห็นไว้ดังต่อไปนี้

ราตรี ภารา ได้กล่าวถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

๑) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดสวัสดิภาพทางสังคมความเจริญรุ่งเรืองของมนุษย์แต่ละชาติ การพัฒนาประเทศ ดังนั้น รัฐบาลทุกประเทศจึงต้องหาแนวทาง และวิธีการที่จะให้ประชากรและหน่วยงานของรัฐร่วมกันรับผิดชอบเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

๒) สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ประเพณี ทิวทัศน์ที่สวยงามเป็นเครื่องแสดงถึงเอกลักษณ์หรือวัฒนธรรมของชาติ บ่งบอกถึงนิสัยใจคอของคนในชาติ ดังนั้น เราจึงควรอนุรักษ์สิ่งเหล่านี้ไว้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเจริญทางวัฒนธรรมของประเทศ

๓) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องกระทำ และมีการติดตามผลกันอยู่ตลอดเวลา เพราะมีผลต่อการอยู่รอดของมนุษย์และการดำรงชีวิตอยู่อย่าง

มีคุณภาพ การรักษาคุณของธรรมชาตินอกจากจะทำให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดีในอนาคตแล้วยังเป็นตัวกำหนดภาวะเศรษฐกิจของประเทศชาติด้วย^{๓๙}

สมพร อิศวิลานนท์ ได้กล่าวถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมไว้ว่า สิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ เป็นที่มาของสินค้าสาธารณะหลากหลายชนิดที่สังคมได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีความสำคัญต่อระบบของการผลิตอาหารและดำรงชีวิตของพืชและสัตว์ การที่สิ่งแวดล้อมเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น อากาศบริสุทธิ์ แหล่งน้ำบริสุทธิ์ แหล่งนันทนาการกลางแจ้ง ทำให้สิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติเป็นเสมือนทรัพย์สินที่มีค่าของสังคมที่ควรอนุรักษ์ไว้^{๔๐}

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ได้กล่าวถึงความสำคัญของการอนุรักษ์และการพัฒนาสิ่งแวดล้อม สรุปความสำคัญได้ ดังนี้

๑) ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความจำเป็นต่อการยังชีพและการพัฒนาได้ถูกทำลายมากขึ้นทุกที ในขณะที่ความต้องการทรัพยากรธรรมชาติมีมากขึ้นตลอดเวลา

๒) การขาดการจัดการและประสานงานที่ดี ก็ทำให้เกิดปัญหาในด้านการทำลายสิ่งแวดล้อมและทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมลง

๓) การกระทำของมนุษย์และการพัฒนาต่างๆ ส่งผลให้โบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรม ได้ถูกทำลายอย่างมาก^{๔๑}

สรุปว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ทุกคนต้องให้ความสำคัญ เพราะสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่ง อย่างหลีกเลี่ยงมิได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏสิ่งแวดล้อม คือทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต รวมทั้งที่เป็นวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ ดังนั้น สิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติเป็นเสมือนทรัพย์สินที่มีค่าของสังคมที่ควรอนุรักษ์ไว้

หลักการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หมายถึง การปฏิบัติงานพัฒนาเพื่อสร้างสรรค์ความเจริญในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด โดยใช้ให้น้อย เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยคำนึงถึงระยะเวลาในการใช้ให้ยาวนาน และก่อให้เกิดผลเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด รวมทั้งต้องมีการกระจายการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างทั่วถึง อย่างไรก็ตามในสภาพปัจจุบัน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความเสื่อมโทรมมากขึ้น ดังนั้น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงมีความหมายรวมไปถึงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมด้วย การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถกระทำได้หลายวิธี ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนี้

^{๓๙} ราตรี ภารา, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕.

^{๔๐} สมพร อิศวิลานนท์, เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : หลักและทฤษฎี, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๙๑.

^{๔๑} กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๘.

๑) เพื่อธำรงไว้ซึ่งปัจจัยสำคัญของระบบสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์และสัตว์ และระบบสนับสนุนการดำรงชีวิต เป็นการปรับปรุงป้องกันพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก การหมุนเวียนแร่ธาตุอาหาร พืช ตลอดจนการทำน้ำให้สะอาด

๒) เพื่อสงวนรักษาการกระจายของชาติพันธุ์ ซึ่งขึ้นกับโครงการขยายพันธุ์ต่างๆ ที่จำเป็นต่อการปรับปรุงการป้องกันธัญพืช สัตว์เลี้ยง และจุลินทรีย์ต่างๆ รวมทั้งสิ่งประดิษฐ์ทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ตลอดจนการคุ้มครองอุตสาหกรรมนานาชาติที่ใช้ทรัพยากรที่มีชีวิตเป็นวัตถุดิบ

๓) เพื่อเป็นหลักประกันในการใช้พันธุ์พืชสัตว์และระบบนิเวศ เพื่อประโยชน์ในการยังชีพตามความเหมาะสม

๔) เพื่อสงวนรักษา โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปกรรม ซึ่งเป็นมรดกล้ำค่าไว้ไปยังอนุชนรุ่นหลังรวมทั้งระบบสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น

จากวัตถุประสงค์การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมดังกล่าว เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้เนื่องจาก

๑) ทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีความจำเป็นในการยังชีพและการพัฒนา

๒) ความต้องการที่จะกำหนดวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องเพื่อป้องกัน และแก้ปัญหาการอนุรักษ์ที่สำคัญ

๓) สมรรถภาพของการอนุรักษ์ทั่วประเทศและระหว่างประเทศยังขาดจากการจัดการและประสานงานที่ดี

๔) โบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรม ได้ถูกทำลายอย่างมาก จากการกระทำของมนุษย์จากการพัฒนาต่างๆ^{๔๒}

๓.๗.๑ วิธีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

แนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จะต้องครอบคลุมปัญหาใหญ่ คือ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมถูกทำลาย ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษและปัญหาสิ่งแวดล้อมดังกล่าวมีความสำคัญซึ่งตัวการสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหา ก็คือ ตัวมนุษย์นั่นเอง สำหรับแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยทั่วไปนั้น สามารถกระทำได้โดยกว้างๆ ดังนี้

๑) การให้การศึกษาเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เพราะการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมจริงๆ นั้นมิใช่การหยุดการขยายตัวทางเศรษฐกิจหรือการปฏิเสธเทคโนโลยี แต่ความสำคัญนั้นอยู่ที่การเปลี่ยนทัศนคติของคนเพื่อให้เขาสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทิศทางส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยวิธีการทุกๆ ชนิดรวมทั้งการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เพื่อให้เข้าถึงตัวประชาชนให้มากที่สุด

๒) การปรับปรุงคุณภาพ เป็นวิธีการตรงที่ช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรและภาวะแวดล้อมเสื่อมโทรม

๓) การลดอัตราการเสื่อมสูญ การบริโภคของมนุษย์ในปัจจุบันในหลายประเภทมักจะบริโภคทรัพยากรกันอย่างฟุ่มเฟือยและไม่ค่อยได้ใช้ให้อยู่ในขอบเขตจำกัด มักจะมีทัศนคติต่อการ

^{๔๒} พระอริการสูวีย์ จกฤทมโม (ปล้องไม้), “การศึกษาหลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๕๐.

บริโภคในลักษณะที่ว่าสามารถบริโภคได้สูงสุดจะทำให้มีความสุขที่สุด ทศนคติเช่นนี้จะทำให้สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย เช่น การตัดหนึ่งต้นแทนที่ใช้ประโยชน์จากต้นไม้ทุกๆ ส่วนแต่กลับใช้ประโยชน์เฉพาะส่วนที่เป็นต้นเท่านั้นที่เหลือ เช่น กิ่ง ใบ หรือส่วนอื่น เช่น ส่วนที่เป็นตอมักจะถูกทิ้งไป อันที่จริงแล้วส่วนเหล่านี้สามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งนั้น ไม่ควรทิ้งขว้าง เป็นต้น

๔) การนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ การผลิตวัสดุเครื่องใช้ต่างๆ ย่อมมีส่วนเป็นเศษเรียกกันว่า เศษวัสดุ เช่น เหล็ก อลูมิเนียม สังกะสี ทองแดง ตะกั่ว พลาสติก กระดาษ สิ่งเหล่านี้สามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้ใหม่อีก โดยเก็บรวบรวมแล้วนำมาใช้ประโยชน์ได้ใหม่อีกโดยเก็บรวบรวมแล้วนำไปหลอมใหม่

๕) การใช้สิ่งทดแทน ทรัพยากรที่ใช้ประโยชน์ได้ดีในอดีตเริ่มร่อยหรอลง เนื่องจากความต้องการเกี่ยวกับการบริโภคสูงนั่นเอง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องหาวิธีที่จะต้องศึกษา เพื่อหาเส้นทางนำทรัพยากรอื่น ที่มีคุณภาพเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันมาทำหน้าที่ในงานประเภทเดียวกัน

๖) การใช้สิ่งที่มีคุณภาพรองลงมา ธรรมชาติทรัพยากรชนิดเดียวกันอาจมีคุณภาพแตกต่างกันออกไป เช่น พันธุ์ไม้ในป่า ซึ่งมีมากมายมีคุณภาพแตกต่างกันออกไป บางชนิดมีเนื้อไม้แข็งเมื่อนำมาแปรรูปก็จะได้ไม้ที่มีความแข็งแรงทนทานต่อสภาพดิน ฟ้า อากาศ มนุษย์จึงนิยมเลือกไม้เหล่านี้มาใช้ประโยชน์ก่อนนานเข้าไม้เหล่านี้ค่อยร่อยหรอลงจนเกือบจะหมด ดังนั้น แนวทางหนึ่งของการแก้ปัญหา ก็คือ การใช้ไม้ที่มีคุณภาพรองลงมา โดยการนำไม้ที่มีคุณภาพรองลงมานั้นไปอบน้ำยาหรืออบน้ำยา ทั้งนี้เพื่อรักษาคุณภาพของไม้ให้ทนทาน ป้องกันปลวก มอด เชื้อรา ซึ่งมีส่วนทำให้ไม้ผุกร่อน ให้ใช้ได้นาน เทียบเท่ากับไม้เนื้อแข็งทั้งหมดไปในบางประเทศ ไม้ที่จะนำมาก่อสร้างจะต้องอบน้ำยาเสียก่อนโดยเขาออกกฎหมายบังคับกันเลยทีเดียว

๗) การสำรวจหาทรัพยากรใหม่ๆ ปัจจุบันถึงแม้ว่าจะมีการค้นหาทรัพยากรมาใช้กันมากมายแล้วก็ตาม แต่ทรัพยากรในธรรมชาตินั้นยังมีอยู่อีกมากมาย ซึ่งเชื่อกันว่าถ้าหากมีการสำรวจกันอย่างจริงจังก็น่าจะพบทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพของมนุษย์อยู่อีกมาก

๘) การป้องกัน เป็นวิธีการจัดการโดยตรงเกี่ยวกับการป้องกันไม่ให้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อมร่อยหรอรวดเร็วเกินไปหรือป้องกันมลสารหรือวัตถุเป็นพิษไม่ให้แปดเปื้อนสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัย รวมทั้งโบราณสถานโบราณวัตถุในกรณีที่บรรยากาศมีก๊าซพิษหรือสารพิษเจือปนน้ำไม่สะอาดไม่สามารถใช้บริโภคได้ เพราะมีสิ่งแปลกปลอมขึ้นในรูปของสารพิษและเชื้อโรคสิ่งเหล่านี้ย่อมอยู่ในสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด โดยใช้ให้น้อย เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยคำนึงถึงระยะเวลาในการใช้ให้ยาวนาน และก่อให้เกิดผลเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุดร่วมกัน การป้องกันรักษาให้ได้ยาวนานที่สุด^{๕๓}

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑-๕๒.

๓.๘ หลักธรรมในพุทธศาสนาที่ใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

หลักธรรมที่พระสงฆ์ไทยใช้ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเกี่ยวข้องกับการแสวงหาวิถีกำจัดทุกข์ของมนุษย์ จึงไม่ได้เน้นโดยตรงเรื่องแนวปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะปัญหาทางสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหายุคปัจจุบัน สมัยพุทธกาลไม่มีปัญหานี้ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังบริสุทธิ์สะอาด ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ อุดมสมบูรณ์ พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายใช้ชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติอย่างแนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่เคยปรากฏหลักฐานใดๆ ว่า เบียดเบียน ช่างชิง ทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์มาสร้างประโยชน์ในทางวัตถุ เพื่อตนเองหรือเพื่อพระศาสนาเลย ในทางตรงกันข้ามกลับอาศัยใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นด้วยความซาบซึ้งในคุณค่า และมีจิตใจในการถนอมรักษาอย่างสูงส่ง ถึงกระนั้นก็ตาม ในฐานะพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาชีวิตที่สมบูรณ์แบบที่สะท้อนในแง่มุมต่างๆ ของประสบการณ์ จึงเป็นไปได้ที่จะค้นหาหลักคำสอนเพื่อทำความเข้าใจและอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหนึ่งของสังคม มีหน้าที่ให้การศึกษา อบรม สั่งสอนต่อศาสนิกชนของตนให้มีจิตสำนึกที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์การพุทธศาสนาไม่มีเครื่องมือมากพร้อมที่จะช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติได้โดยตรงอย่างบางหน่วยงาน แต่ก็มีหลักธรรมเป็นแสงสว่างส่องใจให้แก่มนุษย์ได้มองเห็นตนเอง พฤติกรรมของตนเอง ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมของตนเอง เปลี่ยนแปลงชีวิตตนเอง ให้มีคุณค่า เกิดมาไม่ได้สร้างสรรค์อะไรแก่โลกมาก แต่ไม่สร้างความหายนะแก่โลกมากนักก็น่าจะพอใจได้ ความสูญเสียของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนอกจากจะมีสาเหตุมาจากพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ที่เป็นรูปธรรมอันเป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปแล้ว ความคิดที่ปราศจากปัญญา ขาดวิจรรย์ญาณในการมองปัญหาอย่างเป็นกระบวนการและระบบ ก็เป็นสาเหตุสำคัญแห่งการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่น้อย ที่เห็นชัดเจนก็คือ ป่าไม้ของแต่ละประเทศที่ค่อยๆ เหลือน้อยลงทุกที เพราะมนุษย์ทำลายป่าหรือแม้กระทั่งรัฐบาลเอง คิดเพียงทรัพย์สินเงินทองที่ได้รับจากป่าเป็นมูลค่าเทียบ ที่สมมติกันขึ้น โดยขาดการคำนึงต่อไปว่า เมื่อป่าหมดไปแล้วผลกระทบอะไรจะตามมา แต่พวกเขาคิดเพียงว่า เมื่อป่าหมดพวกเขายังคงร่ำรวยอยู่ดีมีสุข น้ำในแม่น้ำลำคลองหลายสายในตัวเมืองใหญ่ๆ ที่กำลังจะเน่าอย่างพร้อมเพรียงกัน ในขณะนี้ มีสาเหตุมาจากบรรดาเจ้าของธุรกิจอุตสาหกรรมและรัฐบาลมองปัญหาเฉพาะหน้าว่าเมื่อประเทศมีโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น ความยากจนจะลดลง ประชาชนจะมีความสุขมากขึ้น แต่ไม่ได้คิดต่อไปอย่างกระบวนการจนครบวงจรว่า โรงงานอุตสาหกรรมเหล่านั้นจะปล่อยน้ำเสียลงแม่น้ำแล้วน้ำจะเน่าปลาจะตาย นานไปน้ำอุปโภคบริโภคจะขาดแคลนไปทั่ว ดังเช่นประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลาย ประชาชนแม้จะมีเงินมหาศาลมากองท่วมหัว แต่ถ้าต้องดื่มน้ำเน่าที่เต็มไปด้วยเชื้อโรคก็คงจะหาความสุขไม่ได้ โรงงานอุตสาหกรรมทั้งหลายนอกจากจะสร้างความซอกซำให้แก่แม่น้ำลำคลองอย่างทั่วถึงแล้ว ในขณะนี้ก็ยอมรับกันแล้วว่าปฏิกริยาเรือนกระจก ซึ่งทำให้อุณหภูมิร้อนขึ้นทุกวัน ก็มีสาเหตุมาจากควันพิษที่ปล่อยออกมาจากโรงงานอุตสาหกรรมนั่นเอง เมื่อมนุษย์ต้องเผชิญหน้ากับความแห้ง เพราะไม่เหลือป่าให้ความชุ่มชื้นอีกต่อไปแล้ว น้ำในแม่น้ำลำคลองก็เน่าไปหมด อากาศบริสุทธิ์ที่หายไฉ่ก็กลายเป็นอากาศมีพิษ ชีวิตของมนุษย์ก็จะมีความปลอดภัยน้อยลง มีความสุขน้อยลง แต่ความสุขกลับทับถม ทวีคูณประดังเข้ามาทุกด้าน เหล่านี้คือผลอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่ขาดความพร้อมในด้านนามธรรม ขาดสติสัมปชัญญะที่ถูกต้อง ขาดความเห็นต่อสิ่งแวดล้อมและ

ธรรมชาติที่ถูกต้อง ปัญญาแห่งการมองสรรพสิ่งตามความเป็นจริงอย่างถึงแก่นครบวงจรเป็นกระบวนการ

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่สนับสนุนการพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพเหล่านี้เพียงพอยู่แล้ว เช่น ๑) ความกตัญญู ๒) หลักการรู้จักประมาณในการบริโภค ๓) ศีล ๕ ๔) หลักสันโดษ ๕) หลักอหิงสา ๖) เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ๗) เรื่องสมาธิ ๘) ปัญญา และ ๙) เรื่องนิพพาน ซึ่งเป็นหลักธรรมขั้นสูงสุด เป็นต้น

ด้านคำสอน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการดำเนินการทางสายกลาง หลักคำสอนส่วนใหญ่มุ่งให้บุคคลดำรงชีวิตในทางที่เหมาะสม ไม่ตึงเกินไปและหย่อนเกินไป การดำเนินการทุกอย่างให้คำนึงถึงความพอดีเป็นสิ่งสำคัญ ข้อนี้รวมเอาการรู้จักใช้บริโภค และบริโภคอย่างพอเหมาะไม่มากเกินไป (โกชเน มัตตัญญูตา)^{๔๔} คือ ความรู้จักประมาณในการบริโภค จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ส่งเสริมให้มีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากจนเกินพอดี โลกปัจจุบันนี้กำลังประสบกับปัญหาสิ่งแวดล้อมหลายด้าน เนื่องจากมนุษย์บริโภคทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป มนุษย์ไม่รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม และกลมกลืนกับธรรมชาติ มีการทำลายธรรมชาติมากเกินไปที่ควรจะเป็น

กล่าวได้ว่า พุทธจริยธรรมสภาวะแวดล้อมมองโลกแบบองค์รวม มีความสอดคล้องกับจริยธรรมแห่งระบบนิเวศวิทยา คือ ทักษะที่เห็นความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่งทั้งหลายว่า มีสามัญลักษณะ คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดำรงสภาพอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง แล้วแปรเปลี่ยนไปหรือสลายไปตามกาลเวลา สามัญลักษณะนี้คือลักษณะที่เป็นสามัญเหมือนกันในทุกๆ สิ่ง เป็นสังขธรรม เป็นความจริงแท้ ขณะที่นิเวศวิทยาอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในรูปของวัฏจักรของสสาร เช่น วัฏจักรของคาร์บอน และวัฏจักรของธาตุอาหาร ซึ่งจะมีการหมุนเวียนอยู่ในสิ่งแวดล้อมและเข้าสู่สิ่งมีชีวิตหนึ่ง แล้วไปสู่อีกสิ่งมีชีวิตหนึ่ง แล้วคืนกลับสู่สิ่งแวดล้อมและถูกหมุนเวียนกลับไปใช้ใหม่โดยสิ่งมีชีวิตใหม่อีกต่อไปเป็นวัฏจักร และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนต้องสลายทั้งสิ้น มนุษย์ต้องมีความสำนึกรักษ์และรับผิดชอบต่อโลกมากขึ้น “โลกเล็กลงทุกที และต้องพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้น ทุกวันนี้ยิ่งกว่าที่แลมาแล้วจะต้องอธิบายชีวิตในความหมายที่มีความรับผิดชอบต่อจักรวาลมากขึ้น มิใช่แต่เพียงความรับผิดชอบต่อชาติต่อชาติ มนุษย์ต่อมนุษย์เท่านั้น แต่มนุษย์ยังต้องรับผิดชอบต่อชีวิตในรูปแบบอื่นๆ ด้วย”

ทักษะที่มองเห็นความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่งนี้ย่อมทำให้สามารถลดและละความโลภลงได้ เพราะยอมประจักษ์แก่ใจได้ว่าตนเองก็ยอมสลายไป ลูกหลานของตนก็สลายไป ทรัพย์สมบัติและที่ดินของตนก็ยอมแปรเปลี่ยนไป ย่อมไม่อาจยึดมั่นไว้ได้ มโนคติเช่นนี้จะโน้มนำให้บุคคลมีวิถีดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย และจำเป็นต้องกระตุ้นเพื่อต้านกระแสบริโภคนิยม (Consumerism) เพราะการบริโภคเพื่อตัณหาจะไม่มีวันพอเพียง ความต้องการของมนุษย์มากเท่าไรจึงจะพอ? (How much is enough)

สำหรับพุทธจริยธรรมสภาวะแวดล้อมมีทำที่ที่เน้นความเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม นั่นคือธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งมีค่าในตัวเอง มนุษย์ไม่ได้เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric) หรือเจ้านายของโลก และธรรมชาติเป็นทาส แต่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ (Man is a part of nature) มองธรรมชาติ พืช สัตว์ มนุษย์ ต่างอิงอาศัยกันและกัน หรือมองแบบองค์รวม (Holistic

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๙.

view) ทุกสิ่งในระบบนี้ ต่างอาศัย เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มนุษย์ไม่สามารถแยกตัวจากระบบนิเวศได้เลย พระพุทธศาสนาเน้นความรักและความเมตตาต่อสรรพสัตว์ ไม่เพียงแต่จะห้ามฆ่าสิ่งมีชีวิตเท่านั้น แต่ยังสนับสนุนการอนุรักษ์ชีวิตไม่ว่าจะด้วยวิถีทางใดก็ตาม มนุษย์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อสนองตอบต่อปัจจัยขั้นพื้นฐาน ไม่ทำอันตรายต่อโลกทางธรรมชาติที่มนุษย์อาศัยอยู่ มีท่าทีแบบอ่อนโยน ไม่ก้าวร้าว ไม่ตักตวงต่อธรรมชาติ ถ้าเราปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ยึดหลักนิเวศเป็นศูนย์กลาง มนุษย์สามารถลดวิกฤตการสิ่งแวดล้อมได้

๓.๙ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไทยตามหลักไตรสิกขา

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักไตรสิกขา ไตรสิกขา ๓ ระดับ สังคม จิต ปัญญา สิกขา ที่จะให้เกิดมรรค หรืออริยอันประเสริฐ คือ สิกขาที่เป็นการฝึกฝนพัฒนาคนครบทั้ง ๓ ด้านของชีวิต ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขา แปลว่า การศึกษาทั้ง ๓ ที่จะกล่าวต่อไปชีวิตมี ๓ ด้าน การฝึกศึกษาก็ต้องประสานกัน ๓ ส่วนพัฒนาคนแบบองค์รวม จึงเป็นเรื่องธรรมดาของการศึกษาชีวิต และการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น แยกได้เป็น ๓ ด้าน คือ

ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การดำเนินชีวิตต้องติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลก หรือสิ่งแวดล้อม นอกตัว โดยใช้ คือ ๑) ทวารของช่องทางรับรู้ และเสพความรู้สึก ที่เรียกว่า อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (รวมใจ ด้วยเป็น ๖) และ ๒) ทวารของช่องทางทำกรรม คือ กาย-วาจาโดยทำ และพูด (รวมใจ ด้วยเป็น ๓)

สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ติดต่อสื่อสารสัมพันธ์นั้น แยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ๑) สิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ เพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสรรพสัตว์ และ ๒) สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือทางกายภาพ

มนุษย์ควรจะอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์และเพื่อนร่วมโลกด้วยดีอย่างเกื้อกูลกัน เป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์ของสังคม และปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ตั้งต้นแต่การใช้ตา หู จมูก ฟัง ทั้งด้านการเรียนรู้ และการเสพอารมณ์ ให้ได้ผลดี รู้จักกินอยู่ แสวงหา เสพบริโภคปัจจัย ๔ เป็นต้น อย่างฉลาด ให้เป็นคุณแก่ตน แก่สังคม และแก่โลก อย่างน้อยไม่ให้เป็นการเบียดเบียน ดังนี้

๑) ด้านจิตใจ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือแสดงออกทุกครั้ง จะมีการทำงานของจิตใจ และมีองค์ประกอบด้านจิตเกี่ยวข้อง เริ่มแต่ต้องมีเจตนา ความตั้งใจ ตั้งใจ หรือเจตจำนง และมีแรงจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมทั้งมีความรู้สึกสุข หรือทุกข์ สบาย หรือไม่สบาย และปฏิบัติจากสุข-ทุกข์นั้น เช่น ชอบใจ หรือไม่ชอบใจ อยากจะได้ อยากจะเอา หรืออยากจะหนี หรืออยากจะทำลาย ซึ่งจะมีผลชักนำพฤติกรรมทั้งหลาย ตั้งแต่จะให้ดูอะไร หรือไม่ดูอะไร จะพูดอะไร จะพูดกับใครว่าอย่างไร ฯลฯ

๒) ด้านปัญญา ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือแสดงออกทุกครั้งก็ตาม เมื่อมีภาวะอาการทางจิตใจอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม องค์ประกอบอีกด้านหนึ่งของชีวิต คือ ความรู้ความเข้าใจ ความคิด ความเชื่อถือ เป็นต้น ที่เรียกรวมๆ ว่า ด้านปัญญา ก็เข้ามาเกี่ยวข้อง ดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

ความเป็นอิสระ ความหลุดพ้น ในสภาวะเช่นนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากปัญญา คือ เห็นตามความเป็นจริง รู้เท่าทันสังขาร จิตจึงหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส การเข้าถึงสภาวะเช่นนี้ จิตที่

ปัญญาบ่มสุกงอมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอภิวาสะทั้งหลาย เมื่อเธอรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ ภวาสวะ หลุดพ้นจากอวิชชาสวะ^{๔๕}

ความเป็นอิสระของจิตอีกด้านหนึ่ง คือ ในเมื่อจิตไม่ถูกกิเลสครอบงำ ก็คือ การไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ที่มาเข้าวนเวียนอยู่ อย่างที่เรียกว่า อารมณ์เป็นที่ตั้งของ ราคะ หรือ โลภะ เป็นต้น ถ้ามีปัญหา ก็แสดงออกและมีภาวะอาการทางจิตอย่างหนึ่ง ถ้าขาดปัญญา ก็แสดงออกและมีภาวะอาการทางจิตอีกอย่างหนึ่ง เรามีความรู้ความเข้าใจเรื่องนั้นแค่ไหน มีความเชื่อ มีทัศนคติ มีความยึดถืออย่างไร เราก็แสดงออกหรือมองสิ่งนั้น ไปตามแนวคิด ความเข้าใจ หรือแม้กระทั่งค่านิยมอย่างนั้น ทำให้ชอบใจ ไม่ชอบใจ มีสุขมีทุกข์ไปตามนั้น และเมื่อเรามองเห็น เรารู้ เข้าใจอย่างไร แค่นั้น เราก็แสดงออกหรือมีพฤติกรรมของเรา ไปตามความรู้ความเข้าใจ และภายในขอบเขตของความรู้ของเรา นั้นถ้าปัญญา ความรู้ ความเข้าใจเกิดมากขึ้น หรือเราคิดเป็น ก็ทำให้เราปรับแก้พฤติกรรมและจิตใจของเราใหม่ เช่น เจอประสบการณ์ที่ไม่ดี เรารู้สึกไม่ชอบใจ พอไม่ชอบใจ ก็ทุกข์ แต่ถ้าเกิดปัญญาคิดได้ขึ้นมาว่า สิ่งที่ไม่ดีหรือไม่ชอบนั้น ถ้าเราเรียนรู้ เราก็ได้ความรู้ พอมองในแง่เรียนรู้ ก็กลายเป็นได้ความไม่ชอบใจหายไป กลายเป็นชอบสิ่งที่เคยไม่ชอบ พอได้ความรู้ก็เกิดความสุข จากทุกข์ก็เปลี่ยนเป็นสุข ปฏิภิกิริยาที่แสดงออกทางพฤติกรรมก็เปลี่ยนไปในชีวิตประจำวัน หรือในการประกอบอาชีพการงาน เมื่อเจอคนหน้าบึ้ง พุดไม่ดี ถ้าเรามองตามความชอบใจ-ไม่ชอบใจ ไม่ใช่ปัญญา เราก็โกรธ แต่พอใช้โยนิโสมนสิการ มองตามเหตุปัจจัย คิดถึงความเป็นไปได้ต่างๆ เช่นว่าเขาอาจจะมีเรื่องทุกข์ ไม่สบายใจอยู่ เพียงคิดแค่นี้ ภาวะจิตก็อาจจะพลิกเปลี่ยนไปเลย จากโกรธก็กลายเป็นสงสาร อยากจะช่วยเหลือเขาแก้ปัญหา

ปัญญาเป็นตัวชี้ นำ บอกทางให้แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้จิตใจและพฤติกรรม และปลดปล่อยให้หลุดพ้นหน้าที่สำคัญของปัญญา คือ ปลดปล่อย ทำให้เป็นอิสระ ตัวอย่างง่ายๆ เพียงแค่ไปที่ไหน เจออะไร ถ้าไม่รู้ว่าคืออะไร ไม่รู้จะปฏิบัติต่อมันอย่างไร หรือพบปัญหา ไม่รู้วิธีแก้ไข จิตใจก็เกิดความอึดอัด รู้สึกบีบคั้น ไม่สบายใจ นี่คือทุกข์ แต่พอปัญญามา รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จะทำอย่างไร ก็โล่งทันที พฤติกรรมติดตันอยู่ พอปัญญามา ก็ไปได้ จิตใจอึดอันอยู่ พอปัญญามา ก็โล่งไปองค์ประกอบของชีวิต ๓ ด้านนี้ ทำงานไปด้วยกัน ประสานกันไป และเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน ไม่แยกต่างหากจากกัน

การสัมพันธ์กับโลกด้วยอินทรีย์และพฤติกรรมทางกาย วาจา (ด้านที่ ๑) จะเป็นอย่างไรรก็ขึ้นต่อเจตนา ภาวะและคุณสมบัติของจิตใจ (ด้านที่ ๒) และทำได้ภายในขอบเขตของปัญญา (ด้านที่ ๓)

ความตั้งใจและความต้องการ เป็นต้น ของจิตใจ (ด้านที่ ๒) ต้องอาศัยการสื่อสารอินทรีย์และพฤติกรรมทางกาย วาจาเป็นเครื่องสนอง (ด้านที่ ๑) ต้องถูกกำหนดและจำกัดขอบเขตตลอดจนปรับเปลี่ยนโดยความเชื่อถือ ความคิดเห็น และความรู้ความเข้าใจที่มีอยู่และที่เพิ่มหรือเปลี่ยนไป (ด้านที่ ๓) ปัญญาจะทำงานและจะพัฒนาได้ดีหรือไม่ (ด้านที่ ๓) ต้องอาศัยอินทรีย์ เช่น ดูฟัง อาศัยกายเคลื่อนไหว เช่น เดินไป จับ จัด คั้น ฯลฯ ใช้วาจาสื่อสารไถ่ถาม ได้ดีโดยมีทักษะแค่ไหน (ด้านที่ ๑) ต้องอาศัยภาวะและคุณสมบัติของจิตใจ เช่น ความสนใจ ใฝ่ใจ ความมีใจเข้มแข็งสู้ปัญหา ความ

^{๔๕} ม.ม. ๑๓/๒๗๖/๓๒๙.

ขยันอดทน ความชอบคบ มีสติ ความมีใจสงบแน่วแน่ มีสมาธิ หรือไม่เพียงใด เป็นต้น (ด้านที่ ๒) นี้ คือการดำเนินไปของชีวิต ที่องค์ประกอบ ๓ ด้านทำงานไปด้วยกัน อาศัยกัน ประสานกัน เป็นปัจจัยแก่กัน ซึ่งเป็นความจริงของชีวิตนั้นตามธรรมชาติของมันเป็นเรื่องของธรรมชาติ และจึงเป็นเหตุผลที่บอกอยู่ในตัวว่าทำไมจะต้องแยกชีวิตหรือการดำเนินชีวิตเป็น ๓ ด้าน จะแบ่งมากหรือน้อยกว่านี้ไม่ได้ เมื่อชีวิตที่ดำเนินไปมี ๓ ด้านอย่างนี้ การศึกษาที่ฝึกคนให้ดำเนินชีวิตได้ดีก็ต้องฝึกฝนพัฒนาที่ ๓ ด้านของชีวิตนั้น

ดังนั้น การฝึกหรือศึกษา คือ ฝึก ๓ ด้าน ดังที่เรียกว่าไตรสิกขา เพื่อฝึกฝนพัฒนา ๓ ด้านของชีวิตนั้น ให้ตรงกัน แต่เป็นการพัฒนาพร้อมไปด้วยกันอย่างประสานเป็นระบบสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียวไตรสิกขา ระบบการศึกษา ซึ่งพัฒนาชีวิตที่ดำเนินไปทั้งระบบ ในระบบการดำเนินชีวิต ๓ ด้าน ที่กล่าวแล้วนั้น เมื่อศึกษาฝึกชีวิต ๓ ด้านนั้นไปแค่นั้น ก็เป็นอยู่ดำเนินชีวิตที่ดีได้เท่านั้น ฝึกอย่างไร ก็ได้เช่นนั้น หรือศึกษาอย่างไร ก็ได้มรรคอย่างนั้น ฝึก คือ การศึกษาที่ฝึกอบรมพัฒนาชีวิต ๓ ด้านนั้น มีดังนี้

๑) สิกขา คือ การฝึกศึกษาด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จะเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ เพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสรรพสัตว์ หรือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุก็ตาม ด้วยอินทรีย์ (เช่น ตา หู ฯลฯ) หรือด้วยกาย วาจาก็ตาม เรียกว่า ศิล (เรียกเต็มว่า อธิศีลสิกขา)

๒) สิกขา คือ การฝึกศึกษาด้านจิตใจ เรียกว่า สมาธิ (เรียกเต็มว่า อธิจิตตสิกขา)

๓) สิกขา คือ การฝึกศึกษาด้านปัญญา เรียกว่า ปัญญา (เรียกเต็มว่า อธิปัญญาสิกขา) รวมความว่า การฝึกศึกษานั้น มี ๓ อย่าง เรียกว่า สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา คือ ศิล สมาธิ ปัญญา ซึ่งพูดด้วยถ้อยคำของคนยุคปัจจุบันว่า เป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่าง มีการบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีดุลยภาพ

เมื่อมองจากแง่ของสิกขา ๓ จะเห็นความหมายของสิกขาแต่ละอย่าง ดังนี้

๑) ศิล^{๔๖} คือ สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านการสัมพันธ์ติดต่อกับปฏิบัติจัดการกับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุและทางสังคม ทั้งด้วยอินทรีย์ต่างๆ และด้วยพฤติกรรมทางกาย-วาจา พูดอีกอย่างหนึ่งว่า การมีวิถีชีวิตที่ปลอดเวรภัยไร้การเบียดเบียน หรือการดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลแก่สังคม และแก่โลก

๒) สมาธิ^{๔๗} คือ สิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่ การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ทั้งในด้านคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความมีไมตรี ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสุภาพอ่อนโยน ความเคารพ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญูในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความกล้าหาญ ความขยัน ความอดทน ความรับผิดชอบ ความมุ่งมั่นแน่วแน่ ความมีสติ สมาธิ และในด้านความสุข เช่น ความมีปีติอิ่มใจ ความมีปราโมทย์ร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจพูดสั้นๆ ว่า พัฒนาคุณภาพสมรรถภาพ และสุขภาพของจิต

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า ๒๓๘.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

๓) ปัญญา^{๔๘} คือ สึกษาหรือการศึกษาที่ฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าสู่แนวทางของความเป็นจริง การรู้จักหาความรู้ การรู้จักคิดพิจารณา การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ทดลอง ตรวจสอบ ความรู้เข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การเข้าถึงความจริง การนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหา และคิดการต่างๆ ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่งเน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่เป็นจริง ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหา ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

หลักทั้ง ๓ ประการแห่งไตรสิกขา ที่กล่าวมานี้ เป็นการศึกษาที่ฝึกคนให้เจริญพัฒนาขึ้นไปในองค์ประกอบทั้ง ๓ ด้านของชีวิตที่ดำรง ที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การฝึกศึกษาที่จะให้มีชีวิตที่ดำรง เป็นสิกขา ชีวิตดำรงที่เกิดจากการฝึกศึกษานั้น เป็นมรรคระบบแห่งสิกขา เริ่มด้วยจัดปรับพื้นที่ให้พร้อมที่จะทำงานฝึกศึกษาไตรสิกขา เป็นการศึกษา ๓ ด้าน ที่พัฒนาชีวิตไปพร้อมกันทั้งระบบ แต่ถ้ามองหยาบๆ เป็นภาพใหญ่ ก็มองเห็นเป็นการฝึกศึกษาที่ดำเนินไปใน ๓ ด้าน/ขั้นตอนตามลำดับ (มองได้ทั้งในแง่ประสานกันและเป็นปัจจัยต่อกัน)

ศีลเป็นเหมือนการจัดปรับพื้นที่และบริเวณแวดล้อม ให้สะอาดหมดจดเรียบร้อยราบรื่นแน่นอน มั่นคง มีสภาพที่พร้อมจะทำงานได้คล่องสะดวก สมาน เป็นเหมือนการเตรียมตัวของผู้ทำงานให้มีเรี่ยวแรงกำลังความถนัดจัดเจนที่พร้อมจะลงมือทำงาน และปัญญา คือ การเห็นความจริง^{๔๙} เป็นเหมือนอุปกรณ์ที่จะใช้ทำงานนั้นๆ ให้สำเร็จ เช่น จะตัดต้นไม้ : ได้พื้นเหยียบยันที่แน่นหนามั่นคง (ศีล) + มีกำลังแขนแข็งแรงจับมีดหรือขวานได้ถนัดมัน (สมาธิ) + อุปกรณ์ คือ มีดหรือขวานที่ใช้ตัดนั้นได้ขนาดมีคุณภาพดีและลับไวคมกริบ (ปัญญา) ได้ผล คือ ตัดไม้สำเร็จโดยไม่ยาก

เนื่องจากไตรสิกขา เป็นหลักใหญ่ที่ครอบคลุมธรรมาศปฏิบัติทั้งหมด ในที่นี้จึงมิใช่โอกาสที่จะอธิบายหลักธรรมหมวดนี้ได้มาก โดยเฉพาะขั้นสมาธิและปัญญาที่เป็นธรรมละเอียดลึกซึ้ง จะยังไม่พูดเพิ่มเติมจากที่ได้อธิบายไปแล้ว แต่ในขั้นศีลจะพูดเพิ่มอีกบ้าง เพราะเกี่ยวข้องกับคนทั่วไปมาก และจะได้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสิกขาทั้ง ๓ ด้านนั้นด้วย

หลักการที่นำไปสู่ความยั่งยืน สรุปลได้ ๓ ประการ ดังนี้

๑) รักษาและกระตุ้นให้เกิดความหลากหลาย การพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนมีหลายแนวทางทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง มนุษย์จึงควรรักษาและกระตุ้นให้เกิดความหลากหลายโดยไม่ผูกขาดเฉพาะรูปแบบที่ถูกต้องที่สุดหรือสมบูรณ์ที่สุดของวัฒนธรรม จริยธรรม ศาสนาและสังคม เพียงแนวทางใดทางหนึ่งเท่านั้น

๒) ดำเนินการพัฒนาหรือสร้างระบบเศรษฐกิจที่รวมเอาสิ่งแวดล้อมและเวลาในอนาคตเข้าไว้ในกระบวนการตัดสินใจ

๓) ต้องแสวงหาแนวทางที่เห็นร่วมกันบนพื้นฐานของสิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และศีลธรรม ที่มีความหลากหลาย

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๙.

^{๔๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๗๕.

แนวทางในการปฏิบัติที่จะไปสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน มีดังนี้

๑) การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ควรดำเนินการ ดังนี้

- การอนุรักษ์สสารและวงจรการหมุนเวียน ซึ่งเป็นความสามารถในการฟื้นตัวของธรรมชาติ
- จำกัดการปล่อยของเสีย เพื่อรักษาความสามารถของธรรมชาติในการจัดการกับของเสีย
- รักษาความหลากหลายของระบบนิเวศแบบต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันบนพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เพื่อควบคุมความสามารถในการสร้างผลผลิตของธรรมชาติไว้

๒) การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ควรดำเนินการ ดังนี้

- ทำให้เกิดความยุติธรรม โดยอาศัยหลักการว่า “ใครทำคนนั้นต้องจ่าย”
- ให้การชดเชยกับผู้ได้รับผลกระทบจากผู้ที่ก่อให้เกิดปัญหา
- มีมาตรการชดเชยแก่การผลิตที่สร้างผลดีต่อสิ่งแวดล้อมที่อาจมีกำไรน้อยในระบบธุรกิจ
- กระจายสิทธิและรับรองสิทธิในการใช้ทรัพยากรให้แก่กลุ่มคนในสังคม อย่างเสมอภาค
- ให้ความคุ้มครองทรัพยากรไปพร้อมๆ กับการรักษาสิ่งแวดล้อม
- ต้องควบคุมอย่าให้สังคมต้องจ่ายค่าชดเชยเพื่อปกปิดปัญหาในเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม
- ส่งเสริมและกระตุ้นการหมุนเวียนผลผลิตที่เลิกใช้แล้ว และหาวิธีการยืดอายุผลิตภัณฑ์

๓) การหลีกเลี่ยงความล้มเหลวของกลไกรัฐที่เกี่ยวข้อง โดยการปฏิบัติสิ่งต่อไปนี้

- ใช้กลไกการตลาดตามระบบปกติ
- ส่งเสริมเจตคติที่ดีของสังคมต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ
- ยึดหลักความยุติธรรมในสังคม ถ้าใครต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องยอมจ่ายเงินตามมูลค่าที่เป็นจริงของทรัพยากรนั้นๆ ไม่ใช่ระบบผูกขาดและพุทธศาสนามีแนวความคิดอันจะสามารถใช้เป็นที่ชนะแม่บทได้ นั่นคือ ไตรสิกขา

หลักไตรสิกขานั้น ถือได้ว่า เป็นที่ชนะหรือแนวความคิดแม่บทที่จะนำไปแก้ไขปัญหาแบบองค์รวม ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก ๓ ประการด้วยกัน กล่าวคือ

- ๑) ระดับพฤติกรรม คือ กิริยาของสิ่งมีชีวิตที่แสดงออกมาเพื่อตอบสนอง ต่อสิ่งเร้าอันเป็นไปอย่างเหมาะสมเพื่อการอยู่รอดของชีวิต ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ตัวกระตุ้นที่เหมาะสมกับความพร้อมภายในร่างกายของสัตว์ ทำให้สัตว์ปลดปล่อยพฤติกรรมออกมาได้ เรียกว่า ตัวกระตุ้นปลดปล่อย (Releasing Stimulus) วงจรกระแสประสาทที่ไวต่อตัวกระตุ้นปลดปล่อย เรียกว่า กลไกการปลดปล่อยพฤติกรรม (Releasing Mechanism)

เมธาวิ อุดมธรรมมานุภาพ กล่าวว่า พฤติกรรม หมายถึง กิจกรรมของบุคคลที่เป็นรูปธรรม เช่น การกระทำ การตอบโต้กับสิ่งแวดล้อม และกิจกรรมภายในจิตใจที่เป็นนามธรรม เช่น ความคิด ความรู้สึก^{๕๐}

ดังนั้น พฤติกรรม คือ การกระทำหรืออาการที่แสดงออกทางกล้ามเนื้อ ความคิด และความรู้สึกเพื่อตอบสนองสิ่งเร้า เช่น การกระทำ การตอบโต้กับสิ่งแวดล้อม เป็นต้น พุทธศาสนามุ่งเน้นให้มนุษย์ มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับธรรมชาติป่าไม้ ไม่ฝืนกฎธรรมชาติ ไม่ข่มขืนทารุณ แสวงหาผลประโยชน์ เอารอดเอาเปรียบ เยียบย่ำซ้ำเติม ริดรภัยการที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะบังเกิดขึ้น

๒) ระดับจิตใจ เน้นให้ทุกคนมีความเมตตา กล่าวคือ รักและทูลถนอม เอาใจใส่ ทุกคนมีส่วนรับผิดชอบต่อชะตากรรมของธรรมชาติร่วมกัน และมีความกตัญญูต่อธรรมชาติต้นไม้ ดังคำกล่าวที่ว่า ได้กินจากป่าต้องรักษาป่า ได้กินจากน้ำต้องรักษาน้ำ ไม่พยายามที่จะแสดงถึงความเป็นเจ้านายของธรรมชาติป่าไม้ หากแต่ดำรงตนอยู่ในสถานะของความเป็นมิตรที่ดีต่อกัน

๓) ระดับปัญญา มองให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง กล่าวคือ มนุษย์กับป่าไม้จะต้องสัมพันธ์กัน การกระทำการของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จะส่งผลกระทบต่ออีกฝ่ายในทันที ฉะนั้น มนุษย์และธรรมชาติป่าไม้ จะต้องพึ่งพาอาศัย เกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ดังนั้น พระพุทธเจ้าและเหล่าอริยสาวกได้พิสูจน์ให้เห็นถึงแนวความคิดและหลักการดังกล่าว โดยมีวิถีชีวิตทั้งก่อนและหลังการตรัสรู้ที่ดำรงอยู่ในลักษณะประสานสอดคล้องกับธรรมชาติ มีจิตใจที่รักและ ทูลถนอมธรรมชาติป่าไม้ อีกทั้งมองเห็นว่า มนุษย์กับธรรมชาตินั้น จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ฉะนั้น ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องนำแนวความคิดดังกล่าวมาวางเป็นทศนะแม่บท เพื่อที่จะให้มนุษย์และธรรมชาติต้นไม้มีทำที่ประสานสอดคล้องกัน

๓.๑๐ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักอริยสัจ ๔

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักอริยสัจจในระบอบเริ่มต้นของศตวรรษที่ผ่านมา เราจะเห็นได้ว่า มนุษยชาติได้ดำรงตนอยู่ท่ามกลางวิกฤตการณ์ที่ปั่นป่วน ซึ่งมีอยู่ทั่วขอบเขตของโลก เป็นวิกฤตการณ์ที่ซับซ้อนหลายมิติ ล้วนส่งผลกระทบต่อเราในทุกๆ ด้าน วิกฤตการณ์ที่มนุษย์กำลังเผชิญหน้าอยู่ในขณะนี้ มีหลายประการด้วยกัน กล่าวคือ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และปัญหาที่นำกลัวยู่ในขณะนี้ คือ ปัญหาสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น เมื่อกล่าวถึงภาพรวม เราจะพบได้ว่าเกิดขึ้นจากพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งจะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ล้วนกลายเป็นปัญหาที่จะทำลายตัวมนุษย์เอง และมนุษย์ซึ่งเป็น ผู้บริโภคทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมโดยตรง จึงเป็นเรื่องยากที่หลีกเลี่ยงผลกระทบซึ่งจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอากาศเสีย แผ่นดินทรุด และการร่อยหรอของจำนวนป่าไม้ในลักษณะต่างๆ

^{๕๐} เมธาวิ อุดมธรรมมานุภาพ, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

จากปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กำลังคุกคามมวลมนุษยชาติอยู่ในขณะนี้ เป็นเหตุให้มนุษย์เริ่มหันมาให้ความสนใจ และทำให้เกิดมีการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมในการรักษาสิ่งแวดล้อม เช่น กลุ่ม Greenpeace เป็นต้น ถึงแม้ประเทศไทยเองก็ได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว จึงได้มีการกำหนดนโยบายในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดังได้กล่าวปรารภถึงปัญหาการพัฒนาประเทศในช่วงระยะเวลา ๒๐ ปี ที่ผ่านมามีว่า

“ขณะเดียวกันก็พบว่า การขยายตัวอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจนั้น ได้สร้างความเสื่อมโทรมให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญๆ หลายด้าน เช่น ที่ดิน อากาศ แหล่งน้ำและป่าไม้ เป็นต้น”

“ป่าไม้” เป็นสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญต่อมนุษยชาติในการช่วยรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ (Ecology System) ในอันที่จะป้องกันความวิบัติทางธรรมชาติ เช่น ความแห้งแล้ง ปัญหาการพังทลายของหน้าดิน ปัญหามลพิษ อุณหภูมิสูงขึ้น เป็นต้น แก่ตัวมนุษย์เอง แต่เพราะอารยธรรมตะวันตกที่มาจากรากฐานทางความคิดที่มองมนุษย์แยกต่างหากออกจากธรรมชาติ ล้วนมีท่าทีต่อธรรมชาติในลักษณะสำคัญ ๓ ประการ ดังนี้

- ๑) มองเห็นว่า มนุษย์เป็นสิ่งที่แยกต่างหากออกจากธรรมชาติ
- ๒) มนุษย์ที่ครอบครองธรรมชาตินั้น จะต้องครอบครอง เป็นนาย เป็นผู้พิชิต เป็นผู้จัดการธรรมชาติ

๓) สาเหตุที่จัดการธรรมชาตินั้น ก็เพื่อนำธรรมชาติมาสร้างสรรค์ปั้นแต่งเป็นรูปลักษณ์ต่างๆ ในการใช้เป็นเครื่องมือบำรุงบำเรอ สนองความต้องการของมนุษย์จากการแนวคิดดังกล่าว จึงเป็นสาเหตุให้มนุษย์ตัดไม้ทำลายป่า และนำผลประโยชน์เหล่านั้นมาสนองความต้องการของตนโดยไม่คำนึงถึงระบบนิเวศที่กำลังจะสูญเสีย^{๕๑}

สิ่งที่สามารถชี้ชัดให้เห็นถึงความหายนะที่คนไทยได้รับจากการตัดไม้ทำลาย ก็คือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้เกิดเหตุน้ำท่วมในภาคใต้อย่างฉับพลัน เนื่องจากไม่มีป่าไม้คลุมดิน เหตุการณ์ดังกล่าวได้คร่าชีวิตคนไปถึง ๑๖๖ ราย ทำลายบ้านเรือนของราษฎรไป ๑๖,๐๐๐ หลัง และทำลายพื้นที่เพาะปลูกนับล้านไร่ จากสภาพการณ์ดังกล่าว เราจะเห็นว่า ผลของการมองธรรมชาติแบบโลกตะวันตกนั้น ได้กลายเป็นหอกที่คอยทิ่มแทง และสร้างความหายนะให้บังเกิดแก่มวลมนุษยชาติอย่างน่ากลัว และได้สร้างความสูญเสียทางด้านกายภาพ และจิตภาพให้แก่คนในสังคมโลกอย่างไม่มีวันจบสิ้น ตราบเท่าที่เขายังถูกอวิชชา และตัณหาครอบงำ โดยมีได้เปลี่ยนแปลงทัศนคติ และทำที่ที่ได้กระทำต่อป่าไม้และสิ่งแวดล้อม

จากสภาพปัญหาดังกล่าวข้างต้น จึงย้อนเข้ามาสู่คำถามที่ว่า “ป่าไม่วิกฤติ” ผิดที่วิธีคิด หรือใครทำ จากหลักการที่กล่าวมาในเบื้องต้น ได้กลายเป็นสิ่งที่ชี้ชัดให้เราได้เห็นว่า ทัศนคติคนส่วนใหญ่หลงยึดเป็นแม่บทนั้น ผิดทางเสียแล้ว ดังนั้น เราจึงต้องการ “ทัศนคติแม่บท” (Paradigm) อย่างใหม่ ซึ่งเป็นการมองความเป็นจริงด้วยสายตาใหม่ เป็นการเปลี่ยนแปลงปฐมฐานในทางความคิด แนวคิดที่ถูกต้องจะหาได้จากที่ใด และมีแนวความคิดที่เป็นแม่บทอย่างไร คำตอบ ก็คือ พุทธศาสนา

^{๕๑} พระอริการสูวีย์ จกฤทธิโม (ปล้องไม้), “การศึกษาหลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๓๕-๓๖.

“รูปแบบของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่สนองความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคต ต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง” (Sustainable Development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs) คำกล่าวข้างต้นนั้น คือ คำจำกัดความของ “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” หรือ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ภาษาอังกฤษ เรียกว่า Sustainable Development โดยสมัชชาโลกจาก World Commission on Environment ที่กำเนิดขึ้นจากรายงานเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน (The Brundtland Report หรือ Our Common Future) ภาพรวมของรายงานฉบับนี้มีความมุ่งหมายของการสร้างความร่วมมือในระดับโลก ที่จะรักษาและป้องกันสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไว้ เนื่องจากความเสื่อมโทรมและสูญเสียทางทรัพยากรธรรมชาติที่ได้ปรากฏขึ้น ปรัชญาแนวคิดนี้ได้รับความสำคัญต่อการวางความมุ่งหมายจากองค์กรในระดับโลกต่างๆ อย่างมากมาย และทั้งการประชุมเพื่อค้นหาแผนปฏิบัติการที่จะเป็นแนวทางร่วมกัน แต่ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากรายงานเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น มีการสื่อความหมายที่กว้างครอบคลุมหลากหลายประเด็น

การพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวคิดเชิงพุทธศาสตร์กล่าวว่า หัวใจของการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นประกอบด้วยคำศัพท์ที่นำมาจับคู่กัน ๒ คู่ คือ การพัฒนา (Development) กับสิ่งแวดล้อม (Environment) และเศรษฐกิจ (Economy) กับนิเวศวิทยา (Ecology) โดยเห็นว่าควรให้ความสำคัญทางเศรษฐกิจอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม หมายความว่า ต้องให้การพัฒนาหรือความเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น อยู่ในภาวะที่สิ่งแวดล้อมรองรับไหวด้วย หรือว่าเจริญไปโดยไม่รังแกธรรมชาติ การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้มีลักษณะเป็นการพัฒนาที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือ ทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มีดุลยภาพ (Balanced) สำหรับการจะพัฒนาจะสำเร็จได้นั้น พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เห็นว่า คนต้องมีจริยธรรม เนื่องจากปัจจุบันมนุษย์มีนิสัยที่เป็นสังคมบริโภคนิยม ประสบกับปัญหาสังคมและชีวิตจิตใจ จนกระทั่งเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมขึ้น จึงต้องนำเอาจริยธรรมมาช่วยแก้ปัญหาอย่างจริงจัง โดยการพัฒนาให้คนมีจริยธรรมนั้นจะสำเร็จได้ด้วยการศึกษาอย่างน้อยจะต้องรู้เท่าทันปัญหา เมื่อพัฒนาคนขึ้นไปแล้ว จึงจะเกิดจริยธรรมที่แท้จริง คือ เป็นจริยธรรมแห่งความพอใจและความสุข การพัฒนาอย่างยั่งยืนว่า ในภาษาพระไตรปิฎก หรือภาษาบาลี จะปรากฏในคำ ๒ คำ คือ ภาวนา กับ พัฒนา โดยให้ความหมายของคำทั้งสองนี้ว่า พัฒนา หรือวิวัฒนาการ หมายถึง การเติบโต เช่น ต้นไม้งอก เป็นการเติบโตที่ไม่มีการควบคุม ไม่มีการกำหนดเป้าหมาย ซึ่งอาจจะยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนก็ได้^{๕๒}

ภาวนา หมายถึง เจริญ เป็นความเจริญที่ยั่งยืน มีการควบคุมและกำหนดเป้าหมาย ซึ่งคำว่าภาวนานี้ใช้ในการพัฒนามนุษย์ คือ กายภาวนา จิตภาวนา ศีลภาวนา และปัญญาภาวนา โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่สัมพันธ์กับมนุษย์ มีมนุษย์เป็นตัวตั้งในการพัฒนาซึ่งหากมองไปว่า การ

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒-๓๓.

พัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่สัมพันธ์กับโลกและสิ่งแวดล้อม ส่วนใหญ่ หมายถึงการรักษามรดกของโลก สิ่งแวดล้อมของโลกให้คงอยู่ชั่วลูกชั่วหลาน จะเป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวนอกจากนี้แนวคิดทางพระพุทธศาสนายังถือว่า มนุษย์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปเพื่อการสร้างสันติสุขการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยใช้การศึกษาเป็นกลไกในการดำเนินการ และมีหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือ เป็นการใช้วิถีชีวิตของคนเป็นฐานความคิดในการพัฒนา คือ จะมุ่งไปที่การพัฒนากระบวนการดำเนินชีวิตของคน ชุมชน และสังคม ตลอดจนสภาพแวดล้อมให้ดำรงอยู่ด้วยดีต่อเนื่องเรื่อยไป เราจะนำหลักธรรม ๔ ประการ คือ ๑) ทุขฺย คือ การมีอยู่ของทุขฺย ความกลัวและความผิดหวังล้วนเป็นทุขฺย การพลัดพรากจากของที่รักก็เป็นทุขฺย ความเกลียดก็เป็นทุขฺย ความอยาก ความยึดมั่นถือมั่น ความยึดติดในขั้นที่ ๕ ล้วนเป็นทุขฺย ๒) สมุทฺย คือ เหตุแห่งทุขฺย เพราะอวิชา ผู้คนจึงไม่สามารถเห็นความจริงของชีวิต ๓) นิโรธ คือ ความดับทุขฺย การเข้าใจความจริงของชีวิตนำไปสู่การดับความเศร้า โศกทั้งหมด อันยังให้เกิดความสงบและความเบิกบาน และ ๔) มรรค คือ หนทางนำไปสู่ความดับทุขฺยนี้มาใช้แก้วิกฤติโลกได้อย่างไร คำตอบ คือ นำหลักรู้ หลักคิดนี้ มาใช้เป็นแนวคิด และทิศทางเพื่อทำความเข้าใจในสภาพวิกฤต มูลเหตุวิกฤต เป้าหมายของการแก้ปัญหาวิกฤต และมรรควิธีปฏิบัติในการขจัดปัดเป่าวิกฤตดังกล่าวออกไป หรือให้ลดความรุนแรงลง ให้วิกฤตกลายเป็นโอกาส เพราะมีความจริงเชิงประจักษ์ในสังคมมนุษย์ตั้งแต่อดีตเสมอมาว่า ปัญหาจะเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของปราชญ์ชาวบ้านท่านหนึ่งว่า “ปัญหาไม่มี ปัญญาไม่มา” ที่สำคัญคือ ศาสดาทุกพระองค์ทั้งพุทธ คริสต์ อิสลาม ก็เดินตามทางสายนี้ วิกฤตสิ่งแวดล้อมโลกก็ดี วิกฤตเศรษฐกิจ สังคม การเมืองก็ดี ล้วนหนีไม่พ้นหลักเหตุผลหรือหลักรู้ หลักคิดที่เรียกว่า ธรรม ๔ ประการ คือ ๑) ทุขฺย คือ ความทุขฺย ๒) สมุทฺย เหตุที่เกิดทุขฺย คือ กิเลสตัณหาที่กระตุ้นจิตใจให้สายแสบหาอารมณ์ที่ปรารถนา อยากได้ อยากมี อยากเป็น และอยากพ้นไปจากภาวะไม่ปรารถนา เป็นเหตุแห่งทุขฺยที่ต้องละพระพุทธรเจ้าทรงแสดงไว้ก็เพื่อให้ทราบว่า ทุขฺยทั้งหมดซึ่งเป็นปัญหาของชีวิต ล้วนมีเหตุให้เกิดเหตุ นั้น คือ ตัณหา อันได้แก่ ความอยากได้ต่างๆ ซึ่งประกอบไปด้วยความยึดมั่น ๓) นิโรธ ความดับทุขฺย คือ ภาวะที่เป็นผลจากการดับตัณหาและสามารถพ้นจากทุขฺยได้เด็ดขาด เป็นภาวะที่ต้องทำให้ประจักษ์แจ้ง พระพุทธรเจ้าทรงแสดงไว้ก็เพื่อให้ทราบว่า ทุขฺย คือ ปัญหาของชีวิตทั้งหมดที่สามารถแก้ไขได้นั้น ต้องแก้ไขตามทางหรือวิธีแก้ ๔) มรรค ข้อปฏิบัติให้ลุถึงความดับทุขฺย ซึ่งมีองค์ประกอบ ๘ ประการ อันเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นแบบอย่างหรือทางดำเนินชีวิตที่ดีเลิศ จัดเป็นเหตุที่ควรเจริญ คือ ลงมือปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงนิโรธ โดยสรุปเป็นหลักแห่งการศึกษาปฏิบัติสำคัญได้ ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญาข้างต้น วิกฤตสิ่งแวดล้อมโลก (World Environment Crisis) การที่มนุษย์หรือชาวโลกจะแก้วิกฤตสิ่งแวดล้อมหรือออกจากภาวะโลกร้อน หรือภาวะอันไม่พึงประสงค์ที่เราเรียกว่า ธรรมชาติแวดล้อมเป็นเหตุก่อทุขฺยให้กับเรานั้น มนุษย์ต้องใช้หลักรู้หลักคิดธรรมะ ๔ ประการนี้เป็นเครื่องมือพัฒนาตนเองทั้งกาย และใจ คือ

๑) มนุษย์ต้องรู้สภาวะธรรม คือ สภาพการณ์ของภาวะโลกร้อน เป็นต้น ให้ได้ว่า คืออะไร อยู่ในลักษณะ หรือสภาพใด เช่น รู้ว่าร้อนระดับไหน ขนาดไหน เป็นต้น

โดยทั่วไปมนุษย์สัมผัสความร้อนภายนอกกายได้ โดยอาศัยประสาทสัมผัสทางกาย (กายสัมผัส) และส่งสู่จิตให้รู้สึกได้ จำได้ คิดได้ และรู้ได้ และเป็นเหตุก่อทุขฺย คือ ปิ๊บคัน กาย ใจ ให้ทรน

ทราวยเพราะกายร้อน อุณหภูมิในร่างกายกับภายนอกไม่สมดุลตามกฎ หรือเหตุปัจจัยที่ธรรมชาติกำหนดให้ ผล คือ เกิดความทุกข์กายและทุกข์ใจ และพูดจากันว่าเกิดภาวะโลกร้อน คือ ตนเองรู้สึกร้อนทั้งกายและใจ ส่วนโลก คือ ดิน น้ำ อากาศ เป็นต้น ที่อยู่ภายนอกกายใจมนุษย์นั้น มันไม่ได้มาทุกข์ร้อนอะไรกับมนุษย์เลย ดังนั้น การรู้สภาวะธรรม ของวิกฤตโลกร้อนจะมีนัยยะสำคัญอยู่ที่ ความรู้สึกทางกายใจของมนุษย์นั่นเอง แต่สำหรับมุมมองของคนทั่วไปที่รู้เข้าใจศาสตร์สมัยใหม่ก็จะมองสภาวะธรรมของโลกร้อนไปที่ระดับอุณหภูมิของโลกที่เพิ่มตึกรึขึ้น ตามมาตรวัดที่มนุษย์คิดค้นได้ บวกกับความรู้สึกร้อนของตนเอง ความรับรู้ทั้ง ๒ ลักษณะนี้ ภาษาธรรมใช้คำว่า รู้สภาวะธรรมของ วิกฤตโลกร้อน (Knowing the Nature of the Hot World Crisis)

ส่วนวิกฤตสิ่งแวดล้อมที่เป็นรายย่อยอื่นๆ ทั้งที่เป็นธรรมชาติก็ดี สังคม-วัฒนธรรม ก็ดี เช่น ดินถล่ม น้ำท่วม สงครามศาสนา สงครามการเมือง สงครามเศรษฐกิจ เป็นต้น ก็มีนัยยะเดียวกัน คือ มนุษย์ต้องเริ่มต้นที่รู้สภาพหรือสภาวะธรรมของสิ่งนั้นๆ เป็นเบื้องต้น

๒) ต้องเห็นสังขธรรม คือ มนุษย์ต้องเห็นหรือทำความเข้าใจในเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดภาวะวิกฤตสิ่งแวดล้อม มีวิกฤตโลกร้อน เป็นต้น ว่ามีเหตุปัจจัยอะไรบ้าง เช่น เหตุอันมีอยู่ในตัว ธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ บทบาทธรรมชาติ ผลธรรมชาติเองโดยตรง หรือเหตุอันเกิดจากน้ำมือมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องและหรือทั้ง ๒ ส่วนที่กล่าว เหตุปัจจัยที่คนทั่วไปพอจะรับรู้และเห็นได้ประมิณได้ก็คือ เหตุปัจจัยทั้ง ๒ ส่วนนี้ และเป็นตัวก่อวิกฤตสิ่งแวดล้อมขึ้นในโลก เช่น วิกฤตโลกร้อน และมนุษย์รู้สึกว่าเป็นโลก คือ ตนเองร้อนมากกว่าเดิม และมองเห็นว่า พืช สัตว์ก็ได้รับผลด้วย แต่เหตุปัจจัยในรายละเอียดเชิงลึกและกว้างกว่านั้นนั้น มนุษย์จะต้องช่วยกันเรียนรู้ ต่อไป

สรุปว่า หลักคิดนี้ คือ ธรรม ๒ ประการแรกนี้ที่ชื่อว่า สภาวะธรรมและสังขธรรม หรือทุกข์ อริยสัจ และทุกข์สมุทัย อริยสัจนั้น โดยหน้าที่ของมนุษย์แล้วจำเป็นจะต้องรู้และต้องเห็น คือ รู้สภาพ และเห็นเหตุปัจจัยเกิดของมัน จึงจะช่วยกันแก้ไขป้องกันมิให้เกิดผลเสียต่อตนเองได้

๓) ต้องทำตามธรรม หรือปฏิบัติธรรม คือ มนุษย์ต้องลงมือปฏิบัติตามธรรมในข้อ ๓ ได้แก่ สังขธรรม คือ ขจัดเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดภาวะวิกฤต เช่น โลกร้อน เป็นต้น โดยการช่วยกันสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นทั้งที่ตนเอง และธรรมชาติแวดล้อมภายนอกตน นั่นคือ มนุษย์ต้องลงมือทำหน้าที่แก้ไขทั้งที่ตัวตนของตน และสิ่งแวดล้อมภายนอกตน ที่มนุษย์ทั่วไปรู้ และทำได้บ้างแล้ว คือ สร้างเครื่องปรับอากาศให้สอดคล้องกับอุณหภูมิที่ร่างกายตนต้องการ และลดการตัดไม้ ทำลายป่า และหรือรณรงค์ให้มีการปลูกป่ารักษาแหล่งน้ำ เป็นต้น ตรงจุดนี้เองที่พุทธทาสภิกขุ ท่านอธิบายว่า “การปฏิบัติธรรม คือ การทำหน้าที่” และที่ว่าถูกต้องตามธรรม ก็คือ ถูกต้องตามกฎหมาย หรือสังขธรรม คือ ความจริงที่เป็นองค์รวม และธรรมสังขจะ คือ ความจริงเฉพาะของสิ่งนั้นๆ นั่นเอง

๔) ต้องมีหรือต้องได้ปฏิเวธธรรม คือ มนุษย์จะต้องหาทางแก้ไขให้ได้ว่า ความปลอดภัย วิกฤตสิ่งแวดล้อม เช่น วิกฤตโลกร้อน เป็นต้น ที่ว่านั้นคืออะไร และต้องตั้งเป้าไว้ว่าเราจะไปให้ถึงเข้า ให้ถึงภาวะหรือสภาวะนั้น ซึ่งเราคิดว่ามัน คือ สุขภาวะทางกายของเรา และจะส่งผลต่อสุขภาวะทางจิตของเราด้วยพาตนเองเข้าสู่และอยู่กับหลักธรรม คือ สังขระ ๓ คือ สัจจานุสัจจขณา คือ ศรัทธา เชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์ของตนว่าสามารถเข้าถึง สัจจานุโพธ คือ การตามรู้ความจริงทั้งหลายได้โดย

อาศัย สัจจานุปัตติ คือ การตามปฏิบัติโดยใช้พลังกายใจของตน นั่นคือ การอาศัยปฏิบัติธรรมเป็นเครื่องมือเข้าถึงปฏิเวธธรรม นั่นเอง^{๕๓}

วิกฤตเศรษฐกิจโลก (World Economic Crisis) สิ่งที่ชื่อว่า เศรษฐกิจ (Economies) นั้นเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ทุกคน ผู้รู้ให้นิยามคำ “เศรษฐกิจ” ว่า ได้แก่ กิจอันประเสริฐ คือ กิจที่จะช่วยให้ชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่ และขับเคลื่อนต่อไปได้ ว่ากันว่าสาระสำคัญของระบบเศรษฐกิจ คือ การผลิต การจ่ายผลผลิต และการบริโภคผลผลิต ซึ่งเกี่ยวกับปัจจัยในการดำรงชีพของมนุษย์ คือ สิ่งที่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน ซึ่งปัจจุบันระบบเศรษฐกิจของมนุษย์ถูกกำหนดให้ขึ้นอยู่กับรายรับ รายจ่าย ที่เป็นเงินตรา เข้ามาเป็นตัวขับเคลื่อนการกิจและการได้มาซึ่งปัจจัยในการดำรงรักษาชีวิต เมื่อกระแสไหลเวียนของตัวเงินเกิดขัดข้อง เพราะความพร่องทางปัญญาของมนุษย์ ก็ก่อปัญหาอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย และกระทบต่อผู้คนทั่วโลก

มนุษย์ไม่ปรารถนาประสพภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ แต่เศรษฐกิจก็อยู่ในฐานะเป็นธรรมชาติประการหนึ่งและอยู่ภายใต้หลักเหตุผล ที่ภาษาพุทธธรรม เรียกว่า หลักอริยสัจจ์ หรือหลักอทิปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง คือ มันมีเหตุปัจจัยให้เกิด มีเหตุปัจจัยให้ดับ ชาวพุทธที่ได้เรียนรู้หลักธรรมที่ชื่อว่า อทิปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท หรือหลักอริยสัจจ์ หรือหลักธรรม ๔ ความหมายที่กล่าวนี้ก็จะอยู่กับภาวะวิกฤต และทำความเข้าใจรวมทั้งภาวะวิกฤตให้เป็นโอกาสได้ คือ

๑) ต้องรู้ คือ รู้ว่าสภาพปัญหา หรือสภาวะธรรมของเศรษฐกิจหรือวิกฤตเศรษฐกิจคืออะไร อย่างไร ใคร เมื่อใด เป็นต้น

๒) ต้องเห็น คือ ทำความเข้าใจให้ได้ว่าภาวะวิกฤตที่ว่านั้นมีอะไรเป็นเหตุเกิด ค้นหาเหตุปัจจัยนั้นให้พบ

๓) ต้องทำ คือ ต้องลงมือปฏิบัติการขจัดเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดวิกฤตตามที่ได้รู้สภาพและเห็นเหตุปัจจัยที่แท้จริงของภาวะวิกฤตนั้นได้

๔) ต้องเป็น คือ เข้าถึงภาวะปกติหรือภาวะหลุดพ้นจากวิกฤต มีอิสระได้ ไม่ตกเป็นทาสปัญหา แต่ใช้ปัญญาเป็นเครื่องประคับประคองตน

ชาวพุทธที่เข้าถึงธรรมของพระพุทธเจ้า หรือพุทธธรรม จะไม่เดือดร้อน หรือเป็นทุกข์กับภาวะวิกฤตดังกล่าวนี้จนเกินเหตุ เพราะมีความรู้ ความแจ่มชัดในสังขธรรมหรือกฎธรรมชาติว่า ธรรมหรือสิ่งทั้งหลายเกิดจากเหตุและจะดับลง เพราะเหตุดับ คือ มีเกิด มีดับ เป็นธรรมดา

นอกจากชาวพุทธใช้หลักเหตุผลเข้าใจในสภาพ มูลเหตุ เป้าหมาย และมรรควิธีแก้วิกฤต ตามแนวคิด แนวปฏิบัติ ตามธรรม ๔ ประการแล้ว ชาวพุทธยังสามารถนำหลักพุทธธรรม ข้อปัญญา มาแก้ไขปัญหาทุกข์ภาวะที่เกิดขึ้นที่กายใจของมนุษย์ได้ด้วย โดยอาศัย ความรู้ ความเข้าใจในกระบวนการเกิดทุกข์ในจิตของมนุษย์ที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท มีอวิชชา สังขาร ชาติ ภพ ที่เรียกว่า สมุทัยวาระ และมีศรัทธา ปราโมทย์ วิมุตติ ที่เรียกว่า นิโรธวาระ เป็นเครื่องมือแก้ทุกข์จิตทุกข์ใจลงได้ ไม่ให้เกิดภาวะวิกฤตขึ้นในจิตใจ หรือจิตใจเกิดวิกฤต เพราะพิษของเศรษฐกิจเป็นเหตุ โดยอาศัยสติสัมปชัญญะเป็นตัวช่วยสำคัญ คือ มีสติปัญญารู้ว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง คือ เป็นไปตามเหตุปัจจัย

^{๕๓} พระอริการสุวิทย์ จกกรมโม (ปล้องไม้), “การศึกษาหลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาล้างแ้วดล้อม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๓๘-๓๙.

วิกฤตการเมือง และความสงบสุขของโลก (World Political Conflict and Peace Crisis) ชาวพุทธมองการเมืองว่า เป็นธรรมะในข้อ ๓ ในธรรม ๔ ความหมาย คือ มองว่า การเมืองเป็นเรื่องหน้าที่ของมนุษย์ ที่ต้องทำหรือปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎธรรม หรือกฎธรรมชาติ และกฎหมายที่สอดคล้องถูกต้องตามกฎธรรมชาติ จึงจะก่อผลดีแก่มนุษย์ได้ และมองการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยว่า จะต้องถือธรรมเป็นใหญ่ เรียกว่า ธรรมาธิปไตย^{๕๔} ไม่ยกย่องให้ถือตน และถือมติสังคม (อัตตาธิปไตย และโลกาธิปไตย) ที่ปราศจากธรรมเป็นใหญ่ ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลก็เป็นใหญ่ได้ คือ ให้มีอำนาจปกครอง หรือจัดการสังคมได้ แต่ต้องอยู่ภายใต้ธรรม ให้ถือธรรมเป็นใหญ่ ไม่ถือตนและหรือถือสังคม คือ คนหนุ่มมากเป็นใหญ่และทุกคนทุกฝ่ายต้องปฏิบัติตามธรรม นักการเมืองต้องถือธรรมเป็นใหญ่ ประชาชนเองก็ต้องถือธรรมเป็นใหญ่ “ถ้านักการเมืองและสมาชิกในสังคมขาดธรรม ประชาธิปไตยก็จะเป็นประชาธิปไตย” นั่นคือ นักการเมืองและสมาชิกในสังคมจะต้องผ่านการฝึกอบรมตนให้มีปัญญาธรรม คุณธรรม และจริยธรรม นั่นคือ ทุกฝ่ายจะต้องเป็นผู้รู้ดี คิดดี และทำดี ตามหลักอริยสัจ หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ หรือหลักโพธิปักขิยธรรม มีสติปัญญา เป็นต้น หรืออีกนัยหนึ่ง นักการเมืองและสมาชิกสังคมจะต้องตั้งตนและวางตนไว้ในธรรม คือ หลักกุศลกรรมบถ มีกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต และหลักหนี่ อกุศลการบถ คือ กายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริต ถ้าสมาชิกในสังคมทุกภาคส่วนถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ปัญญาธรรม คุณธรรม และจริยธรรม ดังกล่าวข้างต้น เชื่อว่าภาวะวิกฤตทางการเมืองของโลกจะไม่เกิดหรือเกิดแต่จะแก้ไขได้โดยสันติ ผู้คนและสังคมก็จะมี ความสงบและมีความสุขได้ในอธิปไตยสูตร พระพุทธองค์ได้แสดงหลักการในการใช้อำนาจไว้ ๓ ประการ คือ

- ๑) อัตตาธิปไตย หมายถึง การถือตนเองเป็นใหญ่
- ๒) โลกาธิปไตย หมายถึง การถือคนอื่นเป็นใหญ่
- ๓) ธรรมาธิปไตย หมายถึง การถือธรรมเป็นใหญ่^{๕๕}

นักปกครองจะต้องมีคุณลักษณะทั้ง ๓ ประการที่กล่าวมานี้ แต่วิธีการปกครองก็เป็นปัจจัยที่สำคัญในการสร้างความสำเร็จในสังคมได้โดยอาศัยธรรมาธิปไตย หมายถึง การถือธรรมเป็นใหญ่ ในมุมมองของชาวพุทธที่รู้จักพุทธธรรม ก็มองว่า การเมือง คือ ธรรม วิกฤตการเมือง ก็คือ วิกฤตธรรมะ หรือวิกฤตมนุษย์ที่พร่องในการรู้ธรรม เห็นธรรม และทำตามธรรม จึงได้ผลธรรมะที่เป็นผลดีไม่สมบูรณ์ หรือพร่องในธรรม ๔ ประชากร คือ สภาวธรรม สังขธรรม ปฏิบัติธรรม และปฏิเวธธรรมนั่นเอง

ดังนั้น การพัฒนาสิ่งแวดล้อมตามหลักอริยสัจสังคมจะต้องผ่านการฝึกอบรมตนให้มีปัญญาธรรม คุณธรรม และจริยธรรม นั่นคือ ทุกฝ่ายจะต้องเป็นผู้รู้ดี คิดดี และทำดี ตามหลักอริยสัจ หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ หรือหลักโพธิปักขิยธรรม มีสติปัญญา เป็นต้น เพื่อขจัดเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดภาวะวิกฤต เช่น โลกร้อน เป็นต้น หรืออีกนัยหนึ่ง นักการเมืองและสมาชิกสังคมจะต้องตั้งตนและวาง

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๑๐๗.

^{๕๕} ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

ตนไว้ในธรรม คือ หลักกุศลกรรมบถ มีกายสุจริต วาจสุจริต และมโนสุจริต และหลักหนี อกุศลการบถ คือ กายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริต

๓.๑๑ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักธรรมนิยาม

นิยาม หรือ นิยามะ (บาลี) กำหนดอันแน่นอน, ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของ ธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ นิยาม ๕ ประการ ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างในโลกและในอนันตจักรวาล ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปตามกฎทั้ง ๕ ประการ นี้

๑) ธรรมนิยาม (General Laws) ได้แก่ กฎไตรลักษณ์ทั้ง ๓ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ธาตุทั้งปวงเป็นมีสถานะเป็นกระแส สันสະเทือน (คลื่น) ผันผวน ไม่แน่นอน สิ่งใดเกิดขึ้นเป็น ธรรมดา สิ่งนั้นย่อมดับไปเป็นธรรมดา สัตว์ทั้งปวงย่อมต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งสิ้น เป็นกฎธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับสิ่งทั้งหลาย เป็นกฎสากลที่ครอบคลุมความเป็นไปทั้งฝ่ายจิตและฝ่ายวัตถุ กฎข้อนี้มีขอบเขต ครอบคลุมกว้างขวางที่สุดของทุกนิยาม กฎนิยามทั้งปวงอยู่ภายใต้กฎข้อนี้ เป็นกฎธรรมนิยามนี้ทำให้เกิด นิยามข้ออื่น และนิยามข้ออื่นๆ ที่สัมพันธ์กันก็ทำให้เกิดกฎธรรมนิยามอันนี้เช่นกัน (เช่น การจุด ไม้ขีดไฟ-อุตุนิยาม-ทำให้เกิดการเผาไหม้เปลี่ยนแปลง สูญสลายไป-ธรรมนิยาม)

๒) อุตุนิยาม (Physical Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของ ปรากฏการณ์ในธรรมชาติ เกี่ยวกับวัตถุที่ไม่มีชีวิตทุกชนิด หลักของอุตุนิยามตามแนวพระพุทธศาสนา มุ่งให้ผู้เข้าใจเกี่ยวกับกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยวัตถุ อุตุนิยาม คือ ลักษณะสภาวะต่างๆ ของธาตุทั้ง ๕ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ ซึ่งก็คือ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ เมื่อมีเหตุปัจจัยเพียงพอก็จะ เป็นไปโดยไม่มีใครเป็นผู้กำหนดหรือห้ามได้ เช่น การที่จะเกิดฝนตก ก็มีเหตุปัจจัยเพียงพอให้เกิด ฝนตก เช่น การระเหยของน้ำบนดิน การรวมตัวของก้อนเมฆ การเกิดลมพัด การกระทบกับความเย็น ก่อให้เกิดฝนตก เป็นต้น ตลอดจนปรากฏการณ์ทางวัตถุอื่นๆ เช่น การเคลื่อนที่ของจักรวาล แรงดึงดูด แผ่นดินไหว พายุฟ้า เป็นต้น ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้ พระพุทธศาสนาถือว่า เกิดขึ้นเพราะวัตถุธาตุต่างๆ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ปรับเปลี่ยนสภาวะการณ์ของตัวเอง เพราะอิทธิพลจากการปรับสถานะธาตุ ตามอุณหภูมิจึง คือ ความร้อนและเย็น ดังนั้น กฎข้อนี้จึงชื่อว่า อุตุนิยาม (อุตุในพระไตรปิฎก แปลว่า พลังงาน, ฤดู, ความร้อนเย็น)

๓) พืชนิยาม (Biological Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปใน พันธุกรรม กระบวนการถ่ายทอดข้อมูลของสิ่งมีชีวิตทั้งพืช สัตว์ เชื้อไวรัสและจิต กฎธรรมชาติที่ เกี่ยวกับการสืบพันธุ์โดยเฉพาะ กฎข้อนี้จึงหมายรวมในเรื่องของร่างกายและกระบวนการทำงานของ สิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่เกิดจากการถ่ายทอดข้อมูลทางพันธุกรรมด้วย สิ่งที่เราเรียกว่ากฎพืชนิยามนี้ทำให้เมื่อ เรานำเมล็ดข้าวเปลือกไปเพาะ ต้นที่งอกออกมาจะต้องเป็นต้นข้าวเสมอ หรือช้างเมื่อออกลูกมาแล้ว ย่อมเป็นลูกช้างเสมอ (หว่านพืชเช่นไร ย่อมได้ผลเช่นนั้น) ความเป็นระเบียบนี้พระพุทธศาสนาค้นพบ ว่า เป็นผลมาจากการควบคุมของธัมมตาทั้ง ๓ คือ สมตา (การปรับสมดุล) วัฏฏะ (การหมุนวนเวียน) และ ชีวิต (การมีหน้าที่ต่อกัน) นั่นเอง พืชนิยาม เป็นกฎธรรมชาติในฝ่ายที่เป็นระเบียบตรงกันข้ามกับ ธรรมนิยาม ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติในฝ่ายที่ไม่มีระเบียบ

๔) จิตนิยาม (Psychic Laws) คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิต พระพุทธศาสนา ค้นพบว่า คนเราประกอบด้วยส่วนที่สำคัญ ๒ ส่วน คือ ร่างกายและจิตใจ จิตนิยาม

คือ กฎธรรมชาติในส่วนที่เกี่ยวกับการทำงานของจิตเท่านั้น กระบวนการของความคิด พระพุทธศาสนา เชื่อว่า สัตว์โลกประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของชีวิต คือ จิต จิตในทัศนะของพุทธศาสนาเป็นสิ่งต่างหากจากกาย ในฐานะที่เป็นสิ่งหนึ่งต่างหากจากกาย จิตก็มีกฎเกณฑ์ในการทำงาน เปลี่ยนแปลงและแสดงพฤติกรรม เป็นแบบฉบับเฉพาะตัว จิตนิยาม ได้แก่ นามธาตุ คือ จิตและเจตสิกที่เป็นธรรมชาติ

๕) กรรมนิยาม (Karmic Laws) คือ กฎแห่งเหตุผล ที่ครอบคลุมความเป็นไปในฝ่ายจิตวิญญาณโดยเฉพาะ ได้แก่ กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งการให้ผลของการกระทำ กฎอันเป็นเหตุเป็นผลของธรรมชาติทางนามธรรม คือ การกระทำของจิต ที่เกิดจากเจตนาของจิต อันเป็นมโนกรรม (คือ กรรมจากความนึกคิดต่างๆ) ตลอดจนอาจเป็นเหตุให้ทำกายกรรม (คือ กรรมจากการกระทำทางร่างกาย) และวจีกรรม (คือ กรรมจากการสื่อสาร) และมีการให้ผลเป็นวิบากกรรม คือ กรรมสามารถให้ผลแสดงออกมาในสภาพทางกายหรือทางวัตถุได้ ซึ่งการให้ผลของกรรมมีลักษณะเป็นอินทรีย์ คือ ไม่อาจเข้าใจได้ด้วยการคิดทางตรรกะ^{๕๖}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งเรื่องทั้งปวง แสดงว่าทรงค้นพบนิยามหรือกฎธรรมชาติทั้ง ๕ เหล่านี้ พระองค์ทรงสอนเน้นในส่วนที่เกี่ยวกับกรรมนิยาม จิตนิยาม และกรรมนิยาม พระองค์ทรงสอนเรื่องอุตุนิยามและพีชนิยามเพียงเล็กน้อย ในทางกลับกันนักวิทยาศาสตร์ศึกษาเน้นในส่วนที่เกี่ยวกับอุตุนิยามและพีชนิยาม ไม่ค่อยสนใจในส่วนกรรมนิยาม จิตนิยาม และกรรมนิยาม นี่คือ จุดเน้นที่ต่างกันระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ พระพุทธศาสนาจึงมองภาพรวมของโลกและชีวิตได้กว้างขวางมากกว่า ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ นิยาม เป็นกฎธรรมชาติสากลที่ครอบคลุม ๔ กฎย่อยดังที่กล่าวมาแล้ว แม้พระพุทธศาสนาจะศึกษาเน้นเรื่องกรรมนิยาม จิตนิยามและกรรมนิยามก็จริง ถึงกระนั้น พระพุทธศาสนาก็ไม่ปฏิเสธเรื่องอุตุนิยามและพีชนิยาม ที่เป็นจุดเน้นของวิทยาศาสตร์ เพราะเหตุนี้เองพระพุทธศาสนาจึงไม่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์

ดังนั้น ความคิดที่ว่าศาสนาพุทธสอนว่าทุกอย่างเกิดขึ้นจากกฎแห่งกรรมเท่านั้น ในทางพระพุทธศาสนา ถือว่า เป็นความคิดที่ไม่สมบูรณ์ เพราะกฎธรรมชาติไม่ได้มีแค่กฎแห่งกรรมเท่านั้น แต่ยังมีกฎธรรมชาติต่างๆ รวมกันแล้วถึง ๕ กฎ และแต่ละกฎก็สำคัญเท่าๆ กัน ดังนั้น การวิเคราะห์ใดๆ ในทางพระพุทธศาสนา จึงต้องอิงกฎธรรมชาติกฎอื่นๆ ทุกกฎร่วมด้วย จากการค้นพบธรรมะดังกล่าวนี้ ทำให้เราทราบว่า ความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาเป็นเพียงเสี้ยวหนึ่ง ของธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบเท่านั้น ยังมีเรื่องราวอีกมากมายที่พระองค์ทรงค้นพบ แล้วมีได้นำมาตรัสให้ฟัง และเรื่องที่น่ามาตรัสเล่านั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้ฟังได้ขบคิดแนวทางในการปฏิบัติธรรม อันจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ ซึ่งเป็นเรื่องหลักในการพัฒนาชีวิต

อย่างไรก็ตาม ถ้ามนุษย์มีความเข้าใจในกฎธรรมชาติของตนเองและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่เกิดขึ้นรอบโลกหรือภายในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ อาทิเช่น ต้นไม้ ลำน้ำ และสิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นก็ตาม จะทำให้มนุษย์มีจิตอาสาสมัครในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยไม่ไปทำลาย หรือเบียดเบียน ในแง่ของพระพุทธศาสนาแล้วมีคำสอนมากมายหลายอย่างที่เป็นข้อ

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๒๒๓.

ปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อม หลักธรรมนิยามถือว่าเป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่มีบทบาทในการทำให้ทุกคนมีความเข้าใจในเรื่องการดูแลสิ่งแวดล้อมโดยมองผ่านกระบวนการเป็นเหตุผลในตัวของธรรมชาติเอง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีการแตกสลายไปในที่สุด

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่รอบตัวมนุษย์ที่เกิดขึ้นมาเองตามธรรมชาติ เช่น ภูเขา ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ สัตว์ป่า ชายหาด ทะเล เป็นต้น โดยนัยนี้สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะหมายรวมทั้งส่วนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่นต่างๆ ไปที่มีใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยนั่นเอง ในพระพุทธศาสนาปรากฏหลายแห่ง ดังพระสูตรปราสาทสูตร ความว่า “ภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าที่น่าเพลิดเพลิน มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์”^{๕๗} ช้างแก้ว ม้าแก้ว อุบล ปทุม โกมุท บุณฑริก อันผลิดอกได้ทุกฤดูกาล หมู ๘ หนอน ๙ โค แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์นานาชนิด^{๕๘}

การจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญต่อมนุษย์ และมนุษย์จะต้องช่วยกันบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่อย่างจำกัดให้คงอยู่อย่างยั่งยืนและรู้จักการบริหารจัดการทรัพยากรในการใช้อย่างคุ้มค่า ตามความจำเป็นสูงสุด เพราะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการพัฒนาและการสร้างสรรค์ความเจริญของประเทศ ประเทศที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และมีสิ่งแวดล้อมที่ดี ก็จะส่งผลให้ประชาชนในประเทศนั้นมีคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดี ส่งผลต่อการเจริญก้าวหน้าของประเทศอย่างมั่นคงได้ในปัจจุบันและอนาคต การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพต่อสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ ทั้งในด้านการจัดหา การเก็บรักษา การซ่อมแซม การใช้ รวมทั้งการสงวนเพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นสามารถให้ผลได้อย่างยาวนาน การจัดการสิ่งแวดล้อม การดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเรามีผลดีต่อคุณภาพชีวิต นั่นก็คือ จะต้องดำเนินการเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาภาวะมลพิษที่มีผลต่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างปลอดภัยและมีความสุข

ธรรมสอนให้มนุษย์มีอิสระเสรีใน ๔ ด้านดังกล่าว มีอิสระทางปัญญา เป็นต้น

หลักพุทธธรรมที่ว่านี้ เมื่อกกล่าวโดยรวม คือ หลักธรรม หรือหลักธรรมชาติ ซึ่งเกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อมโดยรวม (Natural Environments) สังคม วัฒนธรรมโดยรวม (สังคม การเมือง เศรษฐกิจ เป็นต้น) (Social Cultural Environment) และที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์เอง (Mankind) ที่ท่านพุทธทาสปรารภชาวพุทธ เรียกว่า “ธรรมะ ๔” ความหมาย คือ

๑) ธรรมะ คือ ตัวธรรมชาติเอง (Nature itself) ได้แก่ ตัวสภาพของสิ่งนั้นๆ ทั้งภายในและนอกกาย ใจ มนุษย์ เรียกโดยรวมว่า สภาวะธรรม ธรรมะหรือธรรมชาติส่วนนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องรู้ (ปริญาธรรม) คือ สิ่งทีเรียกในภาษาธรรม (อริยสัจ ๔) ว่า ทุกข์ (Suffering) เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเรียนรู้ เป็นสิ่งที่ปรากฏการณ์ เป็นสถานการณ์ที่มนุษย์สามารถสัมผัสได้ หรือกระทบต่อความรู้สึกของมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่หลักพุทธธรรมระบุว่า มีเหตุเกิด (สมุทัย)

^{๕๗} ม.ม. ๑๒/๒๗๙/๓๐๓.

^{๕๘} ที.สี. ๙/๓๔๕/๑๑๔.

๒) ธรรมะ คือ กฎธรรมชาติ (Law of Nature) ได้แก่ สัจธรรม คือ ความจริงที่เป็นตัวควบคุมกำกับสรรพสิ่งให้ดำรงอยู่และขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงไปตามหลักความจริง หรือกฎนั้นๆ มนุษย์ สัตว์ พืช สัตว์ วิญญาณธรรม และธรรมชาติแวดล้อมที่มนุษย์รู้จัก หรือไม่รู้จัก ล้วนอยู่ภายใต้กฎ สัจธรรมดังกล่าวนี้ทั้งสิ้น ธรรมในความหมายนี้เรียกในภาษาธรรม (อริยสัจ ๔) ว่าสมุทัย (Cause of Suffering) เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเห็นและหาทางขจัดออกหรือทำตาม (ปหานธรรม)

๓) ธรรมะ คือ หน้าที่ หรือบทบาทธรรมชาติ (Duty of Nature) ได้แก่ ปฏิบัติธรรม คือ สิ่งที่ต้องทำหรือต้องแสดงบทบาทให้ถูก ให้ตรง ให้สอดคล้องต้องตามกฎธรรมชาติ และกฏมนุษย์ ที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ เพราะถ้าทำผิดหรือแสดงผิด หรือปฏิบัติผิดกฎก็จะก่อผลร้าย แต่ถ้าปฏิบัติถูกจะก่อผลดี ซึ่งมีให้เห็นทั้งในหมู่ พืช สัตว์ทั้งหลายในหมู่มนุษย์เรียกธรรมะในความหมายนี้ว่า กรรม คือ การกระทำ (Action) ถ้าทำถูกกฎ เรียกว่า กรรมดี คือ เป็นการกระทำ ที่จะเกิดเหตุเกิดผลดี ถ้าทำผิดกฎ เรียกว่า กรรมชั่ว คือ เป็นการกระทำที่จะเกิดเหตุเกิดผลเสีย ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น สิ่งอื่น ธรรมในความหมายนี้เรียกในภาษาธรรม (อริยสัจ ๔) ว่า มรรค เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องทำ ต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูก ให้ตรงตามกฎทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรือต้องฝึกจิตวิญญาณให้รู้ ฝึกจิตให้คิด ให้เชื่อ และฝึกกายให้ปฏิบัติให้ถูกให้ต้อง จึงจะเป็นเหตุเกิดผลดีได้ (ภาวนาธรรม)

๔) ธรรมะ คือ ผลธรรมชาติ (Result of Nature) ได้แก่ ปฏิเวธธรรม คือ สิ่งที่เป็นผลของการปฏิบัติธรรม คือ การกระทำที่ถูกต้องตามกฎธรรมชาติที่กล่าวในข้อ ๒ (สัจธรรม) ธรรมในความหมายนี้เรียกในภาษาธรรม (อริยสัจ ๔) ว่า นิโรธ (Cessation) ในกรณีของมนุษย์ ธรรมส่วนนี้เป็นสิ่งที่ต้องเข้าถึงหรือทำให้แจ้ง (สัจฉิกิริยา)

ธรรมทั้ง ๔ ความหมายหรือ ๔ ส่วนที่ว่านี้ เมื่อพิจารณาความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของตัวธรรม ล้วนๆ ก็จะทำทราบว่า เป็นเรื่องของหลักเหตุผลที่ภาษาพุทธธรรม เรียกว่า อิทัปปัจจยัตถธรรม หรือ ภาษาวิทยาศาสตร์ เรียกว่า หลักเหตุผลนั่นเอง คือ ตัวสภาวะธรรมเป็นต้น ตัวสัจธรรม เป็นตัวเหตุ และตัวปฏิเวธธรรมเป็นตัวผล ตัวปฏิบัติธรรมเป็นตัวเหตุ และถ้าจับรวบเป็นเพียงคู่เดียว คือ สภาวะธรรมและสัจธรรมจะเป็นตัวเหตุ ส่วนปฏิบัติธรรมและปฏิเวธธรรมจะเป็นตัวผล^{๕๙}

ธรรมะ ๔ ประการนี้ มีปรากฏอยู่ในที่ทั่วไป และมีอยู่ทั้งในหมู่สิ่งมีชีวิต มีพืช สัตว์ และสิ่งไม่มีชีวิต มีดิน มีน้ำ เป็นต้น มนุษย์อยู่ในกลุ่มสิ่งมีชีวิต จึงอยู่ภายใต้ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ โดยไม่มีผิดเพี้ยน แต่ในฐานะที่มนุษย์ต้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กับมนุษย์ สัตว์ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่อยู่ภายใต้หลักเหตุผลเช่นกัน มนุษย์ต้องรู้สภาวะธรรมและเห็นสัจธรรมทั้งที่สภาพแวดล้อม และตนเองและต้องทำให้ถูกตามสัจธรรมและธรรมสัจจะของสิ่งนั้นๆ และที่ตนเอง จึงจะได้รับผล คือ ปฏิเวธธรรมที่ถูกต้องช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาตนมนุษย์ได้

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๓๕-๒๓๖.

๓.๑๒ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ มีแนวคิดหลักในการดำเนินการ ดังนี้

๑) มุ่งหวังให้สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่ประกอบกันอยู่ในระบบธรรมชาติมีศักยภาพที่สามารถให้ผลิตผลได้อย่างยั่งยืนถาวรและมั่นคง คือ มุ่งหวังให้เกิดความเพิ่มพูนภายในรูปแบบที่จะนำมาใช้ได้ โดยมีผลกระทบกระเทือนต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นๆ น้อยที่สุด

๒) ต้องมีการจัดองค์ประกอบภายในระบบธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศให้มีชนิดปริมาณ และสัดส่วนของทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมแต่ละชนิดเป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานตามธรรมชาติเพื่อให้อยู่ในสภาวะสมดุลทางธรรมชาติ

๓) ต้องยึดหลักการของอนุรักษ์วิทยาเป็นพื้นฐาน โดยจะต้องมีการรักษา สงวน ปรับปรุงซ่อมแซม และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในทุกสภาพทั้งในสภาพที่ดีตามธรรมชาติในสภาพที่กำลังมีการใช้และในสภาพที่ทรุดโทรม

๔) กำหนดแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนในการควบคุมและจำกัดของเสียมิให้เกิดขึ้นภายในระบบธรรมชาติ รวมไปถึงการนำของเสียต่างๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่อง

๕) ต้องกำหนดแนวทางในการจัดการเพื่อให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์ดีขึ้นโดยพิจารณาถึงความเหมาะสมในแต่ละสถานที่และแต่ละสถานการณ์^{๖๐}

กลยุทธ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องมีความหลากหลายและมาตรการต่างๆ ที่ต้องดำเนินการให้สอดคล้องกันไป ซึ่งขึ้นกับสถานการณ์ของปัญหาที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่ในขณะนั้นแนวทางและมาตรการดังกล่าวจะมีลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใด หรือมีทุกลักษณะประกอบกัน ดังนี้

๑) การรักษาและฟื้นฟู (สิ่งแวดล้อม) เพื่อการปรับปรุงแก้ไขสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่ประสบปัญหา หรือถูกทำลายไปแล้ว โดยจะต้องเร่งแก้ไข สงวนรักษามิให้เสื่อมโทรมมากยิ่งขึ้นและขณะเดียวกันจะต้องฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เสียไปให้กลับฟื้นคืนสภาพโดยเร็ว

๒) การป้องกัน (สิ่งแวดล้อม) โดยการควบคุมการดำเนินงานและการพัฒนาต่างๆ ให้มีการป้องกันการทำลายสภาพแวดล้อม หรือให้มีการกำจัดสารมลพิษต่างๆ ด้วยการวางแผนป้องกันตั้งแต่เริ่มดำเนินโครงการ

๓) การส่งเสริม โดยการให้ความรู้ ให้การศึกษาและความเข้าใจต่อประชาชนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในระบบสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติหรือระบบนิเวศ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกทางด้านสิ่งแวดล้อม และมีความคิดที่จะช่วยกันรับผิดชอบในการป้องกันและรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ^{๖๑}

^{๖๐} พุทธศาสนิกชน, พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลบอล คิมทอง, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๖๑} พระอริการสุวิทย์ จกกรมโม (ปล้องไม้), “การศึกษาหลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า ๔๗.

ดังนั้น การพัฒนาสิ่งแวดล้อมตามหลักธรรมนิยาม โดยให้ศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อให้เข้าใจ ธรรมชาติโดยแท้จริง เพื่อให้สังคมมีจิตสำนึกในการรักษาและฟื้นฟูโดยการควบคุมการดำเนินงานและการพัฒนาส่งเสริมการส่งเสริมต่อความสัมพันธ์ในระบบสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติหรือระบบ นิเวศทางด้านสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาสิ่งแวดล้อมตามหลักไตรสิกขา คือ ไตรสิกขา ๓ ระดับสังคม จิต ปัญญา สิกขา ที่จะให้เกิดมรรค หรืออริยอันประเสริฐ คือ สิกขาที่เป็นการฝึกฝนพัฒนาคนครบทั้ง ๓ ด้านของชีวิต ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขา แปลว่า การศึกษาทั้ง ๓ ที่จะกล่าวต่อไปชีวิตมี ๓ ด้าน การฝึกศึกษาก็ต้อง ประสานกัน ๓ ส่วนพัฒนาคนแบบองค์รวม จึงเป็นเรื่องธรรมดาของการศึกษาชีวิต และการดำเนิน ชีวิตของมนุษย์นั้น แยกได้เป็น ๓ ด้าน คือ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การดำเนินชีวิตต้อง ติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลก หรือสิ่งแวดล้อมนอกตัว โดยใช้ทวาร ๖ ด้าน จิตใจในการสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมหรือแสดงออกทุกครั้ง จะมีการทำงานของจิตใจ และมีองค์ประกอบด้านจิตเกี่ยวข้อง เริ่มแต่ต้องมีเจตนา ความตั้งใจ ตั้งใจ หรือเจตจำนง และมีแรงจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมทั้งมี ความรู้สึกสุข หรือทุกข์ สบาย หรือไม่สบาย และปฏิบัติจากสุขทุกข์นั้น เช่น ชอบใจ หรือไม่ชอบ ใจ อยากจะได้ อยากจะเอา หรืออยากจะหนี หรืออยากจะทำลาย ซึ่งจะมีผลชักนำพฤติกรรมทั้งหลาย ตั้งแต่จะให้ทำอะไร หรือไม่ทำอะไร จะพูดอะไร จะพูดกับใครว่าอย่างไร ฯลฯ และ ด้านปัญญา ในการ สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือแสดงออกทุกครั้งก็ตาม เมื่อมีภาวะอาการทางจิตใจอย่างหนึ่งอย่างใด ก็ตาม องค์ประกอบอีกด้านหนึ่งของชีวิต คือ ความรู้ความเข้าใจ ความคิด ความเชื่อถือ เป็นต้น ที่เรียกรวมๆ ว่าด้านปัญญา^{๖๒}

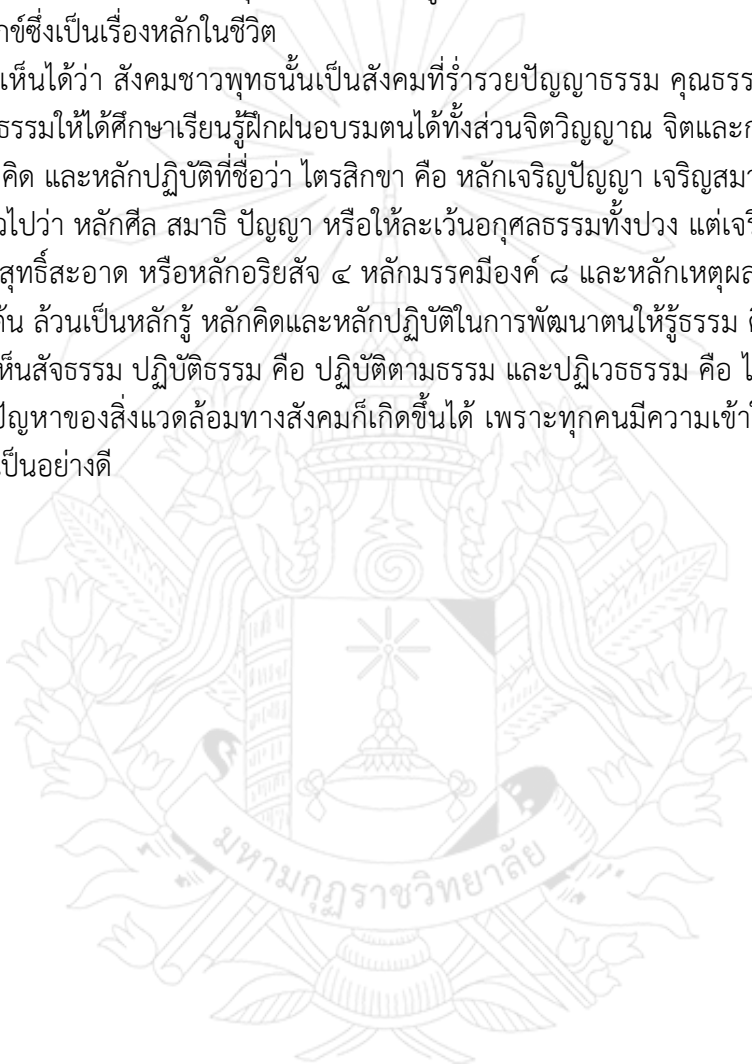
การพัฒนาสิ่งแวดล้อมตามหลักอริยสัจจ์ คือ สังคมจะต้องผ่านการฝึกอบรมตนให้มีปัญญา ธรรม คุณธรรม และจริยธรรม นั่นคือ ทุกฝ่ายจะต้องเป็นผู้รู้ดี คิดดี และทำดี ตามหลักอริยสัจจ์ หรือ อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือหลักโพธิปักขิยธรรม มีสติปัญญา เป็นต้น เพื่อขจัดเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้เกิด ภาวะวิกฤต เช่น โลกร้อน เป็นต้น หรืออีกนัยหนึ่ง นักการเมืองและสมาชิกสังคมจะต้องตั้งตนและวาง ตนไว้ในธรรม คือ หลักกุตลธรรมบท มีกายสุจริต วจีสุจริต และ มโนสุจริต และ หลีกหนี อกุตลการบพ คือ กายทุจริต วจีสุจริต และมโนทุจริต ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งเรื่องทั้งปวง แสดงว่าทรง ค้นพบนิยามหรือกฎธรรมชาติทั้ง ๕ เหล่านี้ พระองค์ทรงสอนเน้นในส่วนที่เกี่ยวกับธรรมนิยามจิต นิยาม และกรรมนิยาม พระองค์ทรงสอนเรื่อง อุดุนิยามและพีชนิยามเพียงเล็กน้อย ในทางกลับกัน นักวิทยาศาสตร์ศึกษาเน้นในส่วนที่ เกี่ยวกับอูดุนิยามและพีชนิยาม ไม่ค่อยสนใจในส่วนธรรมนิยาม จิตนิยาม และกรรมนิยามนี่คือจุดเน้นที่ต่างกัน ระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ พระพุทธศาสนาจึงมองภาพรวมของโลกและชีวิตได้กว้างขวางมากกว่า ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ นิยามเป็นกฎธรรมชาติสากลที่ครอบคลุม ๔ กฎย่อยดังที่กล่าวมาแล้ว แม้พระพุทธศาสนาจะศึกษา เน้นเรื่องธรรมนิยาม จิตนิยามและกรรมนิยามก็จริง ถึงกระนั้น พระพุทธศาสนาก็ไม่ปฏิเสธเรื่องอูดุ นิยามและพีชนิยามที่เป็นจุดเน้นของวิทยาศาสตร์ เพราะเหตุนี้เอง พระพุทธศาสนาจึงไม่ขัดแย้งกับ วิทยาศาสตร์^{๖๓}

^{๖๒} พุทธศาสนิกฯ, พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ, อ่างแล้ว, หน้า ๒๕-๒๘.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

ดังนั้น ความคิดที่ว่าศาสนาพุทธสอนว่า ทุกอย่างเกิดขึ้นจากกฎแห่งกรรมเท่านั้น ในทางพระพุทธานุศาสนาก็ถือว่า เป็นความคิดที่ไม่สมบูรณ์ เพราะกฎธรรมชาตินี้ไม่ได้มีแค่กฎแห่งกรรมเท่านั้น แต่ยังมีกฎธรรมชาติต่างๆ รวมกันแล้วถึง ๕ กฎ และแต่ละกฎก็สำคัญเท่าๆ กัน ดังนั้น การวิเคราะห์ใดๆ ในทางพระพุทธานุศาสนา จึงต้องอิงกฎธรรมชาตินี้ด้วย ทุกกฎรวมด้วย จากการค้นพบธรรมะดังกล่าวนี้ ทำให้เราทราบว่า ความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาเป็นเพียงเสี้ยวหนึ่ง ของธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบเท่านั้น ยังมีเรื่องราวอีกมากมายที่พระองค์ทรงค้นพบ แล้วมีได้นำมาตรัสให้ฟัง และเรื่องที่น่ามาตรัสเล่านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้ฟังได้ข้อคิดแนวทางในการปฏิบัติธรรมอันนำไปสู่ความพ้นทุกข์ซึ่งเป็นเรื่องหลักในชีวิต

จะเห็นได้ว่า สังคมชาวพุทธนั้นเป็นสังคมที่ร่ำรวยปัญญาธรรม คุณธรรม และจริยธรรม คือ มีหลักพุทธธรรมให้ได้ศึกษาเรียนรู้ฝึกฝนอบรมตนได้ทั้งส่วนจิตวิญญาณ จิตและกายให้เจริญได้ภายใต้หลักรู้ หลักคิด และหลักปฏิบัติที่ชื่อว่า ไตรสิกขา คือ หลักเจริญปัญญา เจริญสมาธิ และเจริญศีล หรือที่รับรู้กันทั่วไปว่า หลักศีล สมาธิ ปัญญา หรือให้ละเว้นอกุศลธรรมทั้งปวง แต่เจริญกุศลธรรม และทำจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด หรือหลักอริยสัจ ๔ หลักมรรคมีองค์ ๘ และหลักเหตุผลที่ชื่อว่า อิทัปปัจจตาธรรม เป็นต้น ล้วนเป็นหลักรู้ หลักคิดและหลักปฏิบัติในการพัฒนาตนให้รู้ธรรม เห็นธรรม คือ เห็นสัจธรรม ปฏิบัติธรรม คือ ปฏิบัติตามธรรม และปฏิบัติธรรม คือ ได้ผลตามธรรมในการดูแลแก้ไขปัญหาของสิ่งแวดล้อมทางสังคมก็เกิดขึ้นได้ เพราะทุกคนมีความเข้าใจตนเองและสิ่งที่อยู่รอบตัวเราเป็นอย่างดี

บทที่ ๔ วิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ของพระสงฆ์ไทย

๔.๑ บทบาทของพระสงฆ์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

พระสงฆ์มีบทบาทในสังคมเกือบทุกด้าน เพราะวิถีชีวิตของสังคมไทยนั้นไม่เคยห่างไกลพระพุทธศาสนา การศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น งานด้านบทบาทของพระสงฆ์ ซึ่งพอจะสรุปได้ถึงบทบาทของพระสงฆ์ ซึ่งสอดคล้องกับกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้าน

๑) บทบาทด้านการปกครอง การปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ระบุให้สมเด็จพระสังฆราชในตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกเป็นพระประมุขสงฆ์ไทยและสงฆ์อื่น ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทางมหาเถรสมาคมตามอำนาจกฎหมายและพระธรรมวินัยและทรงตราพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช โดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมาย พระธรรมวินัย และกฎหมายมหาเถรสมาคม และสมเด็จพระสังฆราชทรงอยู่ในฐานะผู้ใดจะหมิ่นประมาท ดูหมิ่นหรือแสดงความอาฆาตมาดร้ายมิได้ โดยมีมหาเถรสมาคมเป็นองค์กรปกครองคณะสงฆ์สูงสุด คณะสงฆ์และสามเณรต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม ซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นประธานกรรมการ และมีกรรมการโดยตำแหน่ง และกรรมการโดยแต่งตั้ง ในการปกครองคณะสงฆ์ แบบแผนการปกครองคณะสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนหลักกำหนดหน่วยงาน เขตปกครอง ผู้ปกครองหรือผู้รับมอบงานหรือคณะผู้รับมอบงาน ในการปฏิบัติงานการปกครองคณะสงฆ์ และส่วนย่อย ได้แก่ แบบแผนกำหนดอำนาจหน้าที่ การควบคุมบังคับบัญชา การประสานงาน การตั้งผู้รักษาการแทน และการวางระเบียบวิธีปฏิบัติอื่นๆ

๒) บทบาทด้านการศาสนศึกษา การศึกษาในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การศึกษาพระปริยัติธรรมและการศึกษาอื่นๆ อันสมควรแก่สมณะ การศึกษาของสงฆ์แต่เดิมนั้นเริ่มต้นมาแต่สมัยพุทธกาลและบุคคลที่เข้ามาสู่สังฆมณฑลในครั้งพุทธกาลตามประวัติความเป็นมาส่วนมาก มักจะได้รับการศึกษาทั้งคดีทางโลกและคดีทางธรรมมาเป็นอย่างดี ตามลัทธิศาสนาในสมัยนั้น เป็นต้นว่า เรียนจบไตรเพทมาก่อนการศึกษาของสงฆ์ในสมัยพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่มี ๒ ประการ คือ

๒.๑) คันถะธูระ คือ ธูระฝ่ายคัมภีร์ กิจด้านการเรียน

๒.๒) วิปัสสนาธูระ คือ ธูระฝ่ายเจริญวิปัสสนา

กล่าวคือ บทบาทด้านการศาสนศึกษา คือ การสนับสนุนให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลี การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ตามหลักสูตรแบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท นักธรรมชั้นเอก ถ้าเป็นฆราวาส เรียกว่า ธรรมศึกษา แบ่งออกเป็นธรรมศึกษาชั้นตรี ธรรมศึกษาชั้นโท และธรรมศึกษาชั้นเอก ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ตามหลักสูตรแบ่งออกเป็น ๘ ชั้น คือ บาลีประโยค ๑-๒ และเปรียญธรรม ๓-๙

๓) บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ การศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษาหรือสถาบันการศึกษาอื่น นอกจากการสาธารณะศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาหรือกระบวนการสงเคราะห์ปวงชนทั้งก่อนวัยเรียนและในวัยเรียนให้ได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องในเรื่องต่างๆ ตามสมควร การศึกษาสงเคราะห์นั้นเป็นการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนทั่วไป ปัจจุบันดำเนินการ ดังนี้

๓.๑) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเผยแพร่พระพุทธศาสนานักเรียนส่วนใหญ่เป็นนักเรียนในโรงเรียนสามัญ แบ่งเป็นระดับชั้น คือ

ชั้นเตรียม รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๑-๓

ชั้นต้น รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๔-๖

ชั้นกลาง รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๑-๓

ชั้นสูง รับนักเรียนประถมศึกษาปีที่ ๔-๖

โดยหลักสูตรการสอนจะมี ๒ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ วิชาบังคับ ได้แก่ วิชาประวัติพระพุทธศาสนา วิชาธรรมะและวิชาศาสนพิธี

ประเภทที่ ๒ วิชาเลือกแต่ละโรงเรียนจะเลือกตามความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นและความพร้อมของโรงเรียน

๓.๒) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ภายในวัดเป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกอบรมปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม และประเพณีอันดีงาม ให้แก่เด็กตลอดจนเตรียมความพร้อมด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ส่งเสริมให้พระภิกษุได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมเพิ่มขึ้นและเป็นศูนย์ประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้าน

จึงกล่าวได้ว่า บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุน จุนเจือหรือการช่วยเหลือเกื้อกูลหรืออุดหนุนจุนเจือการศึกษาอื่น นอกการศึกษาหรือสถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาเล่าเรียนคณะสงฆ์ได้กำหนดการศึกษาสงเคราะห์เป็นกิจการอันหนึ่งของคณะสงฆ์ การศึกษาสงเคราะห์นั้นว่าโดยลักษณะ ควรแยกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑. การศึกษานอกเหนือจากการศาสนศึกษาที่พระสงฆ์ดำเนินการเพื่อการสงเคราะห์ประชาชน หรือพระภิกษุสามเณร ๒. การสงเคราะห์เกื้อกูลแก่การศึกษา สถาบันการศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษา

๔) บทบาทด้านการเผยแพร่ การเผยแพร่พุทธศาสนาเป็นบทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการจักต้องกระทำโดยการจัดการเทศนา อบรม สั่งสอน ประชาชน ให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ

ฉะนั้น จักเห็นได้ว่า การเผยแพร่ของพระสงฆ์ วัด และคณะสงฆ์ ในปัจจุบัน มีทั้งแบบประเพณีแบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน และแบบที่จัดเป็นคณะหรือหน่วยงานขึ้นดำเนินการ คือ

๑) การเผยแพร่ตามประเพณีคณะสงฆ์ และประเพณีไทย ได้แก่ การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนที่วัด ที่บ้าน ที่มีผู้อาราธนาและที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ ทั้งแบบเทศน์ธรรมดา คือ เทศน์รูปเดียว หรือเทศน์ปุจฉาวิสัชนา ๒ รูปขึ้นไป

๒) การเผยแพร่แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน ได้แก่ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรม ในที่ประชุมที่วัด หรือที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ หรือโดยทาง

วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ บันทึกลงแผ่นเสียง หรือแถบบันทึกเสียง ไปเผยแพร่ที่อื่นในโอกาสต่างๆ รวมทั้งการพิมพ์หนังสือเทศน์ หนังสือธรรมะ ออกเผยแพร่ หรือลงในหนังสือพิมพ์และเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ออกเผยแพร่

๓) การเผยแพร่แบบจัดเป็นคณะหรือหน่วยงานเผยแพร่หรือสถานศึกษาเป็นประจำหรือครั้งคราว หรือจัดเป็นกิจกรรมพิเศษ ในวัดหรือในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานอบรมประชาชนประจำตำบล หน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นต้น

การเผยแพร่ หมายถึง การทำให้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาขยายกว้างขวางออกไป ทำให้เป็นที่เผยแพร่หลายต่อสาธารณชนเป็นการสื่อสารเพื่อการพัฒนาบุคคลทางด้านจิตใจให้มีความเคารพเลื่อมใสยำเกรงต่อพระรัตนตรัยน้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่การปฏิบัติ นั้น สมดังพระดำริที่พระพุทธองค์ส่งพระอรหันต์สาวก ๖๐ รูป ออกไปเผยแผ่พุทธธรรมให้ชาวโลกรับรู้จึงได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จรณภิกขเว จาริก พุชชนหิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสสาน แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่อีกุล และความสุขแก่เหล่าทวยเทพและมนุษย์ และให้เกิดประโยชน์สูงสุด การที่พระองค์ประสงค์ว่า ๓ ประการ คือ

- ๑) ติภูฏธรรมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์โลกนี้ ประโยชน์ขั้นต้น
- ๒) สัมปรายิกกัตถะ คือ ประโยชน์เบื้องหน้าหรือภพหน้า หรือประโยชน์สูงขึ้นไป
- ๓) ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุด จุดหมายสูงสุด คือ นิพพาน

ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จะต้องจัดทำอันเป็นภารกิจประจำตลอดเวลาที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส หรือตำแหน่งที่สูงขึ้นไป แยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑) เป็นฐานะในการจัดการศึกษา อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิต
- ๒) เป็นฐานะในการอบรม และสั่งสอนธรรมะแก่คฤหัสถ์

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ทั้งวัด และพระสงฆ์ได้ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มากเป็นพิเศษ ทั้งนี้การเผยแผ่จะได้ผลก็ต่อเมื่อ

๑) พระสงฆ์จะต้องศึกษา ให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องพระธรรมวินัย และปฏิบัติตามอย่างจริงจัง สอนอย่างไร ปฏิบัติอย่างนั้น

- ๒) ไม่สอนให้คลาดเคลื่อนจากความจริง เพื่อประโยชน์ของตน
- ๓) ไม่ยึดติดในแง่ใดแง่หนึ่งของหลักธรรม

๔) ไม่เห็นแก่ความง่าย ตีความพระธรรมวินัยตามความชอบใจ หรือความต้องการของประชาชน

- ๕) ไม่สนองความต้องการของผู้มีอำนาจ
- ๖) ประสานความเข้าใจ ความเชื่อหรือลัทธิศาสนาอื่นๆ

บทบาทด้านการเผยแผ่ คือ การทำให้พระพุทธศาสนาขยายวงกว้างออกไป ให้แพร่หลาย ได้แก่ การดำเนินการเพื่อให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเผยแพร่ออกไป ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดแก่ผู้ปฏิบัติ

เหล่านั้น เพราะพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกหัวใจสำคัญของการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก โดยให้เกิดประโยชน์สุข ตามที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ ๓ ประการ คือ ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาตินี้) สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติหน้า) และปรมัตถประโยชน์ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน) พระภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส และเจ้าคณะทุกชั้น มีหน้าที่จะต้องรับผิดชอบ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๕) บทบาทด้านการสาธารณูปการ การสาธารณูปการ หมายถึง การช่วยเหลืออุดหนุนหรือเกื้อกูลคนส่วนมากหรือคนทั่วไปหรือกิจการเกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการวัดให้อยู่ในความเรียบร้อยเป็นงานเกี่ยวการพัฒนาอาคาร สถานที่ และสิ่งแวดล้อมของวัด ได้แก่ การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ ศาสนวัตถุและศาสนสถานให้อยู่เรียบร้อยดีงาม ซึ่งได้แก่ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนโดยมีพระภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำในการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ ผู้นำทางศาสนาของชุมชน เป็นผู้ดูแลและรักษา และจัดการวัดของประชาชนถือเป็นการช่วยเหลือประชาชนและกิจการอื่นๆ ของวัดล้วนเป็นกิจการที่ให้การช่วยเหลืออุดหนุนหรือเกื้อกูลประชาชนผู้เป็นเจ้าของวัด หรือประชาชนทั่วไป

สรุปได้ว่า บทบาทด้านการสาธารณูปการ การสาธารณูปการ หมายถึง การลงมือปฏิบัติงานสาธารณูปการ ซึ่งมีวิธีปฏิบัติแตกต่างกันตามลักษณะงานการก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ ได้แก่ การก่อสร้างศาสนวัตถุขึ้นมาใหม่ การซ่อมแซมของเก่า และการปรับปรุงตกแต่งศาสนวัตถุและศาสนสถานที่มียุคเดิม หรือที่เพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

๖) บทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์ การสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ การจัดกิจการอันเป็นประโยชน์ เป็นกิจกรรมที่วัดหรือพระภิกษุสงฆ์ดำเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณะประโยชน์ในด้านสังคมสงเคราะห์ทั้งการสงเคราะห์บุคคลและสาธารณะสงเคราะห์ โดยแยกลักษณะมี ๔ ประการ คือ

๖.๑) การดำเนินกิจเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล ได้แก่ การที่วัดและคณะสงฆ์ดำเนินการเองซึ่งกิจอย่างใดอย่างหนึ่งมีวัตถุประสงค์ให้เป็นสาธารณะประโยชน์ เช่น กิจการหน่วยอบรมประจำตำบล ห้องสมุดเพื่อประชาชน จัดอบรมวิชาชีพให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น เป็นต้น

๖.๒) การช่วยเหลือเกื้อกูลกิจการของผู้อื่นเพื่อสาธารณะประโยชน์ ได้แก่ การช่วยเหลือสนับสนุนส่งเสริมกิจการของรัฐหรือเอกชนให้ไปเพื่อสาธารณะประโยชน์ เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตำบลและการอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

๖.๓) การเกื้อกูลสาธารณะสมบัติ สถานที่อันเป็นสาธารณะสมบัติ ได้แก่ การสร้างถนน ขุดลอกคูคลอง ก่อสร้างโรงพยาบาลและปลูกต้นไม้ เป็นต้น

๖.๔) การเกื้อกูลแก่ประชาชนหรือสรรพสัตว์ ได้แก่ การช่วยเหลือประชาชน เช่น จัดตั้งหน่วยอาสาสมัครบรรเทาสาธารณภัย ช่วยเหลือประชาชนทางด้านไฟไหม้และน้ำท่วม มอบเครื่องอุปโภคบริโภคแก่ผู้ประสบภัย และสาธารณภัย ได้แก่ ความยากจน ความเจ็บไข้ เป็นต้น

สรุปได้ว่า บทบาทด้านการสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง พระสังฆาธิการ ดำเนินการช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ การจัดกิจการอันเป็นประโยชน์ เป็นกิจกรรมที่วัดหรือพระภิกษุสงฆ์ดำเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณะประโยชน์ในด้านสังคมสงเคราะห์ทั้งการสงเคราะห์บุคคลและสาธารณะสงเคราะห์ โดยแยกลักษณะมี ๔ ประการ คือ ๑. การดำเนินกิจเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล ๒. การช่วยเหลือเกื้อกูล

กิจการของผู้อื่นเพื่อสาธารณะประโยชน์ ๓. การก่อคุณสาธารณะสมบัติ แล้ว ๔. การก่อคุณแก่ประชาชนหรือสรรพสัตว์

๔.๒ บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ควบคู่ไปกับการรักษาทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน จากการศึกษาพบว่า มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์ไว้ใกล้เคียงกัน จึงได้รวบรวมความหมายของการอนุรักษ์มาโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย ฉะนั้น การอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ (Time and Space) อีกด้วย

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ นั้น เราจะพบว่าพระพุทธศาสนาเห็นความสำคัญของป่าไม้ดังนี้

๑) ป่าไม้มีความสำคัญต่อมนุษย์มาช้านานทั้งอำนวยความสะดวกประโยชน์ด้านปัจจัย ๔ และสร้างความอุดมสมบูรณ์แก่สภาพแวดล้อม คือ ความพอดีไม่มากหรือน้อยจนเกินไปของธาตุทั้ง ๔ ธาตุดินมีอินทรีย์วัตถุสมบูรณ์เหมาะแก่การเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้นานาชนิด ธาตุน้ำ มีเพียงพอแก่การอุปโภคบริโภคของสรรพชีวิตในบริเวณนั้นและใกล้เคียง ธาตุไฟ มีอุณหภูมิพอเหมาะแก่สัตว์นานาชนิดและพืชนานาชนิดในผืนป่าต่างๆ มีส่วนป้องกันไฟป่าได้ถ้ามีความชุ่มชื้นเพียงพอ ธาตุลมอากาศมีการหมุนเวียนตลอดเวลา มีส่วนช่วยบรรเทาความรุนแรงอันเกิดแต่เวทภัย

๒) ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้วนอกจากมองเห็นประโยชน์ดังกล่าวมา ยังให้ความสำคัญของป่าไม้ในด้านพัฒนามนุษย์ อำนวยความสะดวกสุขขั้นพื้นฐานแก่มวลมนุษย์ เป็นแหล่งการสร้างนันทนาการ สร้างความเพลิดเพลินผ่อนคลายความตึงเครียด

๓) ผืนป่าเป็นเสนาสนะอันสงบ เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ควรแก่การเจริญความเพียรทางจิตแก่ผู้ปรารถนาความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งมวลอันมีกิเลสเป็นต้นเหตุ ซึ่งสามารถนำไปสู่ความสุขขั้นสูงสุดคือการเข้าถึงความจริงตามธรรมชาติ

๔) ตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา มีวิธีปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ดำรงอยู่บนเกณฑ์ธรรมชาติเพื่อความคงอยู่ของสรรพสิ่งและสันติสุขของสรรพชีวิตบนพื้นโลก ตามหลักการนี้จึงเห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนามีส่วนช่วยรักษาดูแลป่าไม้ พันธุ์ไม้ โดยไม่เบียดเบียนรบกวนหรือทำความเสียหายแก่ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสรรพชีวิตในผืนป่า รวมทั้งส่งเสริมให้มีการปลูกป่าสร้างสวนป่าเพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้คงอยู่ต่อไป

นอกจากนั้นแล้วพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้เป็น ๒ ประการ คือ การอนุรักษ์โดยตรงและการอนุรักษ์โดยอ้อม

๑) การอนุรักษ์โดยตรง คือ การไม่ทำลายพันธุ์ไม้ทุกชนิด เพื่อต้องการรักษาไว้ซึ่งความสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้คงไว้ตามสภาพเดิม เพื่อป้องกันมิขุเบียดเบียนทำลาย ผัวถาง เผา ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสร้างความเดือดร้อนต่อประชาชนในท้องถิ่นหรือสร้างความเดือดร้อนแก่สรรพชีวิตในบริเวณที่อยู่อาศัยหรือสถานที่อื่นใด ทั้งป้องกันมิขุขาดจิตสำนึก

ในความเป็นสมณะ ผู้มีความประพฤติไม่เหมาะสมในการรักษาดูแลสิ่งแวดล้อม จึงมีการตั้งกฎกติกาควบคุมความประพฤติในหมู่พุทธสาวก มีการปรับโทษแก่ผู้ล่วงละเมิด ตามทัศนะนี้ทำให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทในด้านให้ความสำคัญของป่าไม้ พันธุ์ไม้ ตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อม อันเป็นแนวทางแห่งการอนุรักษ์ป่าไม้โดยตรงอย่างแท้จริง รวมทั้งมีพุทธาณุญาตไว้ว่า ให้ภิกษุจุดไฟเพื่อเป็นแนวป้องกันไฟป่าได้ อันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการรักษาที่อยู่อาศัยและผืนป่าในบริเวณนั้นให้ปลอดภัยจากไฟป่า

๒) การอนุรักษ์โดยอ้อม คือ การที่ภิกษุอาศัยอยู่ในผืนป่า แบบพึ่งพาอาศัยกันโดยไม่เบียดเบียนกัน อันเป็นการช่วยดูแลรักษาผืนป่าให้คงไว้ตามเดิม ท่านเหล่านั้นผู้เห็นความสำคัญของกฎเกณฑ์ธรรมชาติเข้าใจวัฏจักรของสิ่งแวดล้อมตามหลักแห่งปฏิจสมุปบาท สามารถเป็นแนวทางแห่งการนำไปสู่ความสุขอันสูงสุดทางศาสนา

ทั้งนำความสุขนั้นไปให้แก่ประชาชนผู้มีตบอดจากแสงแห่งปัญญาและสามารถสร้างจิตสำนึกให้เกิดความรัก ความหวงแหนทรัพยากรอันมีค่า ซึ่งนำไปสู่การดูแลผืนป่าและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งมวลมนุษยชาติให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ภิกษุพุทธบุตรนั้นมีจุดยืนของการดำเนินชีวิตอันเรียบง่าย สันโดษ อ่อนน้อมถ่อมตัวไปพร้อมๆ กับการอยู่ด้วยกันอย่างสันติสุขระหว่างมนุษย์ เทวดา สัตว์ป่า พันธุ์ไม้ และสิ่งแวดล้อมในผืนป่า พุทธศาสนิกชนทั่วไปจึงให้ความสำคัญต่อผืนป่านั้นๆ ด้วย แต่ถ้าผืนป่านั้นหรือสถานที่อื่นใดที่มีความสมบูรณ์ของพันธุ์ไม้ไม่เพียงพอแก่การรักษาสภาพแวดล้อมและอำนวยประโยชน์ด้านปัจจัย ๔ ก็จะมีการส่งเสริมปลูกป่าสร้างสวนป่า ตามความเหมาะสมแก่พื้นที่ รวมทั้งสร้างสาธารณประโยชน์อื่นโดยถือว่าเป็นการบำเพ็ญบุญอีกวิธีหนึ่งที่ประชาชนทั่วไปไม่ควรละเว้น เมื่อมีการอาศัยอยู่ในผืนป่าหรือสถานที่อื่นใดเป็นการถาวรเพื่อสร้างเป็นวัดได้มีการกำหนดเขตสีมา โดยกำหนดสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นภูเขา ก้อนหิน ป่าไม้ ต้นไม้ หนทาง จอมปลวก แม่น้ำ แอ่งน้ำ เป็นเขตกำหนดนิมิต ทำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติรอบตัวเป็นกรณีพิเศษ โดยไม่ต้องแสวงหาสิ่งอื่นนอกสถานที่มาเป็นนิมิตแต่ประการใด เป็นการไม่ทำความเสียหายต่อธรรมชาติที่มีอยู่เดิม เหล่านี้ล้วนเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อความสมบูรณ์ของผืนป่าเพื่อให้ภิกษุอยู่เป็นหลักแหล่งตลอดฤดูฝนจึงมีพุทธบัญญัติ การจำพรรษา ห้ามภิกษุเที่ยวจาริก ตลอด ๓ เดือน อันเป็นการป้องกันภิกษุเที่ยวจาริกไปเพื่อกิจอื่นใดอาจเหยียบย่ำพืชพันธุ์ธัญชาติและพันธุ์ไม้อื่นๆ ที่กำลังเจริญเติบโตงอกงามได้

นอกจากนี้แล้วยังมีพุทธบัญญัติ ห้ามทำความสกปรกแก่สิ่งแวดล้อมอีก เพื่อป้องกันภิกษุผู้ไม่มีอาจารย์สร้างความสะดวกแก่บริเวณอันเป็นที่รังเกียจแก่ผู้สัญจรไปมาและเกิดภาวะพิษต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามทิ้งขยะออกหน้าต่าง ห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนขะพะลงบนของสดเขียวหรือลงในน้ำ ห้ามขุดดินอันเป็นการเบียดเบียนสัตว์ในดิน ซึ่งบางชนิดเป็นผู้ทำหน้าที่พรวนดินตามธรรมชาติ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นแนวทางแห่งการอนุรักษ์ป่าไม้ พันธุ์ไม้ พืชพันธุ์ธัญชาติ และสร้างกฎระเบียบให้เกิดขึ้นในหมู่ภิกษุพุทธบุตรรวมทั้งเป็นตัวอย่งในการปลูกจิตสำนึกให้แก่พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้เป็นอย่างดี

พระวินัยปิฎกว่าด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับข้อห้ามสำหรับประภิกษุที่เป็นทั้งข้อห้ามและข้อที่ให้กระทำการที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติระเบียบต่างๆ ไว้ก็เพื่อทรงให้สาวกของพระองค์ได้อยู่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้แก่ พืชพันธุ์ป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร และสิ่งมีชีวิตสัตว์ป่า ทั้งนี้เพื่อให้พระสงฆ์สาวกของพระพุทธองค์ดำรงตนอยู่ด้วยความอย่างมีความสุขไม่เบียดเบียน และเอื้อเพื่อต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

พุทธบัญญัติที่เป็นข้อห้ามเกี่ยวกับระบบนิเวศ พระพุทธองค์ทรงมีข้อห้ามแก่ภิกษุสาวก และให้ถือว่า เป็นการละเมิดสิกขาบท หรือทำผิดศีลของพระพุทธองค์ ทรงบัญญัติห้ามภิกษุไว้ว่า ห้ามภิกษุพราก (ตัดหรือเด็ด) ภูตคาม ภิกษุไต่ฝ่าฝืนทำต้องอาบัติปาจิตตีย์^๑ ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพรากภูตคาม หมายถึง ของเขียวหรือพืชพรรณอันเป็นอยู่กับที่มี ๕ ชนิด คือ ๑) พืชจากเง้า เช่น ขิง ขมิ้น ๒) พืชเกิดจากต้น เช่น ต้นไทร ต้นมะเดื่อ ๓) พืชเกิดจากข้อหรือตา เช่น อ้อย ไม้ไผ่ ๔) พืชเกิดจากยอด เช่น ผักบุง แมงลัก ๕) พืชเกิดจากเมล็ด เช่น ถั่ว ข้าว

ซึ่งเป็นหมวดบัญญัติห้ามในการที่จะพรากพืชของเขียว อันเป็นเหตุแห่งการทำลายธรรมชาติระบบนิเวศ และความไม่เหมาะสมต่อสมณะสารูปของตนเอง แม้แต่ต้นไม้ที่พระภิกษุสาวกของพระองค์ได้ตัด แม้สั่งให้ตัด หรือวานให้คนอื่นตัด พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสห้าม และตรัสตำหนิโทษแก่ภิกษุที่ทำว่าเป็นโมฆบุรุษและทรงห้ามภิกษุใช้น้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่รดหญ้าหรือดิน ภิกษุไต่ฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดังข้อความในสัปตปาณสิกขาบทที่ ๑๐ ว่า

ภิกษุใดรู้อยู่ว่า น้ำมีสิ่งมีชีวิต รดหรือใช้ให้รดหญ้าหรือดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์^๒

ความสัมพันธ์ในระบบนิเวศที่เอื้อเพื่อต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยห้ามภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว และน้ำ ภิกษุไต่ฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติทุกกฏ ดังข้อความในสิกขาบทเหล่านี้ คือ ในหมวด เสดียวัตถว่า

พึงทำความสำเหนียกว่า เราไม่เป็นไข้

จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว

พึงทำความสำเหนียกว่า

จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ

พึงทำความสำเหนียกว่า

เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ^๓

จากที่ได้กล่าวมา เป็นการแสดงให้เห็นถึงบทบัญญัติของพระวินัยที่มีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นระบบนิเวศที่เป็นข้อห้ามไม่ให้พระภิกษุทั้งหลายได้ดำเนินชีวิตที่เป็นแหล่งทำลายธรรมชาติที่ตนเองอาศัย ถือปฏิบัติ และปรับอาบัติโทษแห่งการล่วงละเมิดไว้อย่างชัดเจนในการกระทำความผิดของพระภิกษุที่กระทำ

นอกจากนั้น เราจะพบว่า ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธศาสนานั้น หากจะอนุรักษ์เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือ การสร้างจิตสำนึก พระพุทธศาสนาได้ช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชนให้มีจิตระลึกถึงบุญคุณของสิ่งแวดล้อม อาทิเช่น ป่าไม้ พันธุ์ไม้ หลายแห่ง เป็นต้นว่า ในนิทานชาดก อังกรเปตวัตถุ ซึ่งกล่าวถึงคนตัดต้นไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ที่ตนเคยอาศัยร่มเงาเปรียบเหมือนผู้ทำลายมิตรสหาย นอกจากนี้แล้ว ยังมีในนิทานชาดกอีกกว่า ๕๔๐ เรื่อง ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกสร้างส่งเสริมความรัก ความเข้าใจ ความห่วงใย ให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนทั่วไปโดยเฉพาะเยาวชน ที่มีต่อป่าไม้ พันธุ์ไม้ และสรรพชีวิต ดังที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก ปลายชาดก ขุททกนิกายชาดก เหล่านี้ล้วนเพื่อ

^๑วิ.มहा. ๒/๙๐/๒๗๘.

^๒วิ.มहा. ๒/๑๔๐/๓๑๔.

^๓วิ.มहा. ๒/๖๕๒/๗๓๒.

ต้องการให้เห็นคุณค่าของสรรพสิ่งในธรรมชาติ อันเป็นการปลูกจิตสำนึกที่ดีต่อป่าไม้ พันธ์ไม้และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ได้ทั้งสิ้น เมื่อมนุษย์เห็นความสำคัญของป่าไม้ พันธ์ไม้ ย่อมเกิดการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นขึ้นได้ง่าย อย่างไม่มีขีดจำกัด ฉะนั้นการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้ตามแนวพุทธธรรมนั้น ก็เป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ พันธ์ไม้ สำคัญยิ่งประการหนึ่งเพราะเมื่อมีจิตสำนึกที่ดีต่อป่าไม้ พันธ์ไม้แล้วพฤติกรรมก็คล้อยตามไปด้วย

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทและแนวทางให้คงไว้ซึ่งการอนุรักษ์ป่าไม้ และสิ่งแวดล้อม มีปรากฏตลอดมาทุกยุคทุกสมัย ตามหลักปฏิจจสมุปบาทอันเป็นวัฏจักรตามธรรมชาติได้เป็นอย่างดีที่แสดงออกมาในด้านพฤติกรรม วิถีชีวิต ทั้งการสร้างกฎกติกาควบคุมความประพฤติของหมู่คณะเพื่อความคงอยู่ของป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ มีจิตสำนึกรักความสงบ มีความรับผิดชอบในการอนุรักษ์ป่าไม้ พันธ์ไม้และสิ่งแวดล้อมของประชาชนในท้องถิ่น ด้านปัญญา ความเข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีป่าไม้เป็นองค์ประกอบใหญ่ อันเป็นเหตุและผลที่ทำให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติ แวดล้อม อันเป็นหนทางนำมาซึ่งสันติสุขแก่สรรพชีวิต ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งการเสริมสร้างปัญญาอย่างแท้จริงอีกทางหนึ่ง

๔.๒.๑ บทบาทในการส่งเสริมจิตสำนึกเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การหลงตัวเองว่าเป็นสัตว์ประเสริฐนี้ จึงทำให้เกิดการทำร้ายสัตว์ที่ไม่ใช่เผ่าพันธุ์ของตนเองอย่างทารุณ หากไม่มีการยับยั้งชั่งใจ มนุษย์ก็จะกลายเป็นผู้ล่าที่ยิ่งใหญ่ที่รุกรานอิสรภาพของเผ่าพันธุ์อื่น เพราะการเอามนุษย์เป็นสำคัญ ซึ่งจะต้องเปลี่ยนทัศนคติความคิดใหม่ โดยการกำหนดเอาระบบนิเวศธรรมชาติเป็นตัวการสำคัญ ซึ่งก็จะทำให้มนุษย์ลดการเบียดเบียนต่อสัตว์ลงได้อย่างมากทีเดียว การดำเนินการในหลายวิธีการ และหลายๆ ขั้นตอนเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่หายไป และจะต้องแก้ปัญหาเหล่านั้นจะต้องปฏิบัติเป็นองค์รวม หรือแบบบูรณาการ กล่าวคือ ต้องนำหลักธรรมไปแก้ไขปัญหาที่มนุษย์เป็นหลักในฐานะที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคพร้อมๆ กัน

จากความเข้าใจที่ว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลางเหนือธรรมชาติ จนทำให้มนุษย์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยและไร้จิตสำนึก จนเกิดขอบเขต ฟุ่มเฟือยไม่เป็นไปตามหลัก และแนวทางของพระพุทธศาสนา อันเป็นทางสายกลาง มีความพอดีความพอประมาณจนเป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ขาดหาย แท้ที่จริงพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในส่วนต่างๆ ของพระไตรปิฎก^๕ ย่อมมีเนื้อหาเรื่องราวความใกล้ชิดกับธรรมชาติอย่างโดดเด่นชัดเจนทั้งจากมนุษย์และสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตที่เล็กแคไหนหรือมีความสำคัญแคไหนก็ตาม ย่อมที่จะมีความสัมพันธ์กันเป็นระบบ ดังนั้น จึงจะต้องประยุกต์หลักพุทธศาสตร์แก้ไขมนุษย์และพัฒนามนุษย์

๔.๒.๒ บทบาทในการพัฒนาจิตใจเพื่อไปพร้อมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

จากคากล่าวที่ว่า การมีพฤติกรรมที่ดีย่อมาจากฐานของจิตใจที่ดี กล่าวคือ การมีจิตใจที่ดีต่อธรรมชาติมีความสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้มีพฤติกรรมที่ดี เมื่อพฤติกรรมที่ดีทางกายได้

^๕สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑๔.

ทาบ่อยเข้า ก็ส่งผลดีเข้าไปสู่จิตใจให้ตั้งงามขึ้นไปเรื่อยๆ เช่นกัน การนำหลักพรหมวิหาร ๔^๕ มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาจิตใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คือ

อัปมัญญา หมายถึง การภาวนาอันมีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ เป็นการแผ่ส่วนบุญกุศลหรือความปรารถนาดีที่ไม่เจาะจงตัวผู้รับ ไม่มีกำหนดเขตแดน แต่แผ่ให้กับสรรพสัตว์ทุกทั่วหน้าทั่วไป มี ๔ อย่าง คือ

๑) เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ที่ไม่มีความกำหนดเจือปน มีแต่ความปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นที่ตั้ง เป็นความรู้สึกที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความลำเอียงหรือความคิดร้าย มีแต่ความรู้สึกมุ่งหวังความสุขความเจริญต่อผู้อื่นอย่างเสมอภาคกัน เมตตา จึงมีลักษณะคิดนำความสุขไปให้เขาส่วนเดียว มีคุณสมบัติละความคิดร้ายจองเวรผู้อื่น

๒) กรุณา หมายถึง ความสงสารคิดจะช่วยผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ มีความรู้สึกห่วงใยไม่สบายใจ เมื่อได้พบผู้อื่นได้รับความลำบาก รู้สึกเห็นอกเห็นใจ พลอยวิตกกังวลไปกับเขาด้วย ไม่มีความรู้สึกเหยียบย่ำซ้ำเติม เป็นเหตุให้คิดหาหนทางยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือทางใดทางหนึ่งเพื่อให้เขาหลุดพ้นจากสภาพนั้น กรุณา จึงมีลักษณะคิดขจัดทุกข์บำรุงสุขให้เขาอย่างเดียว มีคุณสมบัติละความคิดที่จะเบียดเบียนผู้อื่น

๓) มุทิตา หมายถึง ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี มีความรู้สึกชื่นชมยินดี พลอยดีใจไปกับเขาด้วยเมื่อผู้อื่นได้ดี ได้รับผลสำเร็จเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นความรู้สึกที่ปราศจากความอิจฉาริษยาในความสำเร็จ หรือคุณความดีของผู้อื่น มุทิตา มีลักษณะพลอยอนุโมทนาต่อเขาโดยส่วนเดียว มีคุณสมบัติละความอิจฉาริษยาต่อผู้อื่น

๔) อุเบกขา หมายถึง ความวางเฉย ความรู้สึกที่เป็นกลาง ไม่เอนเอียงเข้าข้าง มีความยุติธรรม เป็นความรู้สึกที่ปราศจากความคิดอคติ คือ ไม่เสียใจเมื่อคนรักพบความวิบัติ หรือไม่ดีใจเมื่อคนที่ตนไม่ชอบพบความพินาศ รวมถึงการวางตัววางใจให้เป็นกลางได้ด้วยความรู้สึกที่ว่า สัตว์ทั้งปวงย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมที่ทำมาแล้ว อุเบกขามีลักษณะวางเฉย ทำใจให้เป็นกลางในสัตว์ทุกหมู่เหล่า มีคุณสมบัติละความดีใจ เสียใจ หรือ ความกระทบกระทั่งแห่งใจต่อผู้อื่น

จากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นการพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้มีความเมตตา กรุณา และความรู้สึกพอใจและเป็นสุข มีจิตสำนึกในความรับผิดชอบที่ดี เพื่อเป็นรากฐานพฤติกรรมที่ดีทางกาย เมื่อแก้ไขและพัฒนาปรับทัศนคติไปพร้อมกับระดับจิตใจแล้วต่อไปก็จะเป็นการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

๔.๒.๓ วัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไทย

๑) เพื่อธำรงไว้ซึ่งปัจจัยสำคัญของระบบสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์และสัตว์และระบบสนับสนุนการดำรงชีวิต การปรับปรุงป้องกันพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก การหมุนเวียนแร่ธาตุ อาหารพืช ตลอดจนการปรับปรุงสภาพแหล่งน้ำธรรมชาติให้ใสสะอาดอยู่เสมอ

๒) เพื่อสงวนรักษาการกระจายของชาติพันธุ์ ซึ่งขึ้นกับโครงสร้างการขยายพันธุ์ต่างๆ ที่จำเป็นต่อการปรับปรุง การป้องกันธัญพืช สัตว์เลี้ยง จุลินทรีย์ต่างๆ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ตลอดจนการคุ้มครองอุตสาหกรรมนานาชาติที่ใช้ทรัพยากรที่มีชีวิตเป็นวัตถุดิบ

^๕ ม.ม. ๑๓/๔๑/๖๑.

๓) เพื่อเป็นหลักประกันในการใช้พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และระบบนิเวศน์เพื่อประโยชน์ในการยังชีพตามความเหมาะสม และอุตสาหกรรมหลักต่างๆ

๔) เพื่อสงวนรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปกรรม ซึ่งเป็นมรดกล้ำค่าไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้สืบสานต่อไป รวมทั้งระบบสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น

๔.๒.๔ หลักในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไทย

หลักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แบ่งออกเป็นหลักใหญ่ๆ ๒ ประเภท คือ การอนุรักษ์ทางตรง และการอนุรักษ์ทางอ้อม

๑) การอนุรักษ์ทางตรง มีอยู่หลายวิธีด้วยกัน เช่น

๑.๑) การปกป้องรักษา ค้ำครอง (Preservation) การปกป้องรักษา หมายถึง การรักษาทรัพยากรนั้นให้คงสภาพเดิมตาม ธรรมชาติการอนุรักษ์แบบนี้มักใช้กับทรัพยากรที่หายาก เช่น สัตว์ที่หายาก วิถีชีวิตที่สวยงาม วิธีการนี้จำเป็นมาก เนื่องจากเป็นวิธีที่จะรักษาทรัพยากรให้คงอยู่ทั้งปริมาณ และคุณภาพ เช่น การจัดอุทยานแห่งชาติ ในบริเวณที่มีการจัดอุทยานแห่งชาติจะมีการรักษาพันธุ์สัตว์ พันธุ์ไม้ ตลอดจนธรรมชาติทั่วไปในบริเวณนั้น จึงนับได้ว่าการจัดการอุทยานแห่งชาติเป็นวิธีการอนุรักษ์ธรรมชาติที่ดีวิธีหนึ่ง

๑.๒) การบูรณะ การปฏิสังขรณ์ การซ่อมแซม หรือการสร้างขึ้นใหม่ (Restoration) วิธีการอนุรักษ์แบบนี้ใช้กับทรัพยากรธรรมชาติได้หลายชนิด เช่น ป่าไม้ถูกทำลายไป ก็อาจปลูกขึ้นมาทดแทน หรือสัตว์ป่าสงวนที่ถูกล่าจนเกือบสูญพันธุ์ ก็อาจช่วยขยายพันธุ์เพิ่มขึ้น หรือการบูรณะวัตถุโบราณให้อยู่ในสภาพที่ดี

การอนุรักษ์วิธีนี้ จะต้องคำนึงถึงสมดุลธรรมชาติด้วย ให้มีในปริมาณที่พอเหมาะการบูรณะคล้ายกับการปกป้องรักษา เพื่อให้ทรัพยากรยังคงมีอยู่ตลอดไป ได้แก่

๑) การปรับปรุงของเดิมให้มีประสิทธิภาพหรือมีประโยชน์มากกว่าเก่าวิธีการอนุรักษ์แบบนี้ ถือหลักปรับปรุงทรัพยากรธรรมชาติให้ได้ผลผลิตสูงกว่าระดับ ธรรมชาติ เช่น การปรับปรุงบริเวณทะเลทราย ซึ่งเดิมไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ให้ทำการเพาะปลูกได้ และมีผลผลิตเพิ่มขึ้น หรือการสร้างเขื่อนกั้นน้ำ เพื่อให้สามารถใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกได้มากขึ้นและมีประสิทธิภาพขึ้นการผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างเมื่อใช้หมดไปแล้วไม่สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ จึงควรใช้ทรัพยากรประเภทนี้อย่างมีประสิทธิภาพให้เกิดประโยชน์สูงสุดหรือทรัพยากรบางอย่าง เช่น ต้นไม้ เมื่อตัดมาแล้วควรจะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทุกส่วนใช้ให้ได้มากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นราก ใบ ดอก ผล หรือส่วนต่างๆ

๒) การนำสิ่งอื่นมาใช้ทดแทน วิธีการนี้ใช้กับทรัพยากรที่มีมากมาทดแทนทรัพยากรที่มีน้อย ใช้ทรัพยากรที่หาได้ง่ายแทนทรัพยากรที่หาได้ยาก วิธีนี้อาจประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ขึ้นมาทดแทนก็ได้

๓) การนำกลับมาใช้ใหม่ การอนุรักษ์ทรัพยากรแบบนี้ ทำให้ลดการใช้ทรัพยากรลงแทนที่จะใช้ทรัพยากรใหม่อยู่ตลอดเวลา ก็เอาของเก่ากลับมาใช้ใหม่ เช่น ทรัพยากรประเภทโลหะต่างๆ หรือประเภทกระดาษ และแก้ว เป็นต้น

๔) การประดิษฐ์ของเทียมขึ้นมาใช้ การอนุรักษ์แบบนี้จะช่วยลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติลง เช่น การใช้ยางเทียมแทนทรัพยากรธรรมชาติบางอย่าง

๕) การหาประโยชน์จากสิ่งของที่เราได้เปล่า หรือลงทุนน้อย การอนุรักษ์แบบนี้ตัวอย่าง เช่น การผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังงานน้ำตกจะช่วยประหยัดน้ำมันในการผลิตไฟฟ้าการใช้ความร้อนจากดวงอาทิตย์ตากแห้งผลิตผลทางการเกษตร ก็มีช่วยประหยัดน้ำมันหรือพลังงานอื่นๆ ได้ เช่นกัน การตรวจสอบปริมาณ และคุณภาพของทรัพยากร การศึกษาถึงปริมาณและคุณภาพของทรัพยากร ทำให้เรารู้จักใช้ทรัพยากรต่างๆ ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดรู้จักใช้ทรัพยากรทดแทนกันและรู้จักบำรุงรักษาทรัพยากรนั้นให้มีคุณภาพดีขึ้น

๖) การอนุรักษ์ทางอ้อม สิ่งแวดล้อมเป็นสมบัติส่วนรวม ดังนั้น ทุกคนควรร่วมมืออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยวิธีการต่างๆ เช่น

๖.๑) เอกชนควรให้ความร่วมมือในรูปของสมาคมต่างๆ เช่น สมาคมสงวนพันธุ์สัตว์ป่า หรือโดยการให้ทุนสนับสนุนผู้ทำงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

๖.๒) รัฐบาลออกกฎหมายควบคุม กฎหมายเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเกิดผลดี กฎหมายที่ดีจะต้องไม่เปิดโอกาสให้ผู้เห็นแก่ตัวเข้าไปทำลายประโยชน์ส่วนรวมได้ เจ้าหน้าที่รักษากฎหมายจะต้องปฏิบัติหน้าที่อย่างเคร่งครัดจึงจะเกิดผลดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๖.๓) ให้การศึกษา การทำให้คนในสังคมมีความรู้ ความรับผิดชอบรู้ถึงประโยชน์และโทษของการทำลายสิ่งแวดล้อม เพื่อจะได้ช่วยรักษาสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ หรือใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวม

๔.๓ วิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของ

พระสงฆ์ไทย

พระพุทธศาสนาได้อุบัติในโลกเมื่อประมาณ ๒๕๐๐ ปีเศษมาแล้วนั้น ได้ตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก “พระพุทธเจ้าทรงเป็น “โลกวิทู หมายถึง ผู้รู้แจ้งในโลกทั้ง ๓ ได้แก่ สังขารโลก คือ โลกของการประกอบแห่งเหตุปัจจัย สัตว์โลก คือ โลกแห่งสรรพสัตว์สิ่งมีชีวิต และอากาศโลก คือ โลกจักรวาลทั้งหลาย”

บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นั่นคือ ท่านได้นำเอาหลักธรรมของพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรโลก ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ หลักไตรสิกขา ๓ กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

๑) ศีล (Social Development) เป็นข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนา เพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจา ไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น มีวินัยในตนเอง และประกอบอาชีพที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์และส่งเสริมสันติสุข (เสวนาคบหาเป็น สังคมเป็น พุดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น) โดยสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ บุคคลต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา การนำหลักศีลมาใช้กับแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ใน ศีลข้อที่ ๑ คือ ไม่ทำร้าย ไม่ฆ่า ไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็พืชหรือสัตว์ ไม่ว่าจะขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ ทุกสิ่งคือสิ่งมีชีวิตมีลมหายใจ มีความรู้สึกรับรู้เจ็บปวดเวลาถูกมนุษย์ทำร้าย ในศีลข้อที่ ๑ นี้เป็นข้อที่สังคมในระดับครอบครัวและบุคคลควรระลึกและสร้างจิตสำนึก

อบรมให้มีไว้กำกับตนอยู่เสมอต่อการไม่เบียดเบียนทำลายกันทำให้เกิดสันติภาพที่มั่นคงในสังคม ทำเรา
ได้ใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมอย่างถาวรตลอดไปและในการแก้ปัญหาในด้านสิ่งแวดล้อม

พระพุทธองค์ทรงตระหนักในการรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทรงกำหนดพระวินัยสำหรับ
พระภิกษุและภิกษุณีสงฆ์ เช่น บทบัญญัติที่ทรงห้ามทิ้งของสกปรกลงในแม่น้ำหรือที่สาธารณะ ห้าม
พระภิกษุตัดต้นไม้ ทำลายป่า ห้ามฆ่าสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ให้มีเมตตา กรุณา เป็นต้น บนพื้นฐาน
หลักธรรมเพื่ออนุรักษ์ต่อธรรมชาติ^๖ ในด้านจริยวัตรพระพุทธเจ้านอกจากทรงเป็นตัวอย่างในการ
เกี่ยวข้องกับป่าไม้ ต้นไม้ แล้วยังตรัสให้พระภิกษุสงฆ์ที่ถือธุดงค์ ปฏิบัติธรรมในป่าหรืออยู่ใต้โคนต้นไม้
เพื่อบำเพ็ญสมณธรรม และได้ตรัสยกย่องภิกษุเป็นตัวอย่าง คือ พระมหากัสสปเถระว่า ทรงคุณธรรม
เครื่องดำเนินชีวิตเสมอด้วยพระพุทธเจ้า คือ การปฏิบัติธุดงค์อยู่ป่าเป็นวัตร ต่อมาในประเทศไทยสมัย
สุโขทัย ก็ได้เกิดมีคติการสร้างวัดขึ้นในพระพุทธศาสนา ๒ ประเภท คือ ๑) อรัญญวาสี ประเภทวัดป่า
พระสงฆ์ที่จำพรรษาในวัดประเภทนี้ เรียกว่า พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสี หรือพระธุดงค์พระวัดป่า
เป็นธรรมเนียมมาจากครั้งพุทธกาล และ ๒) คามวาสีประเภทวัดบ้านที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านหรือในเมือง
เรียกพระสงฆ์ที่อยู่อาศัยในวัดประเภทนี้ว่า พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี บางครั้งเรียกพระบ้าน เพราะอยู่ใน
บ้านในเมือง

ดังนั้น ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คือ ป่าไม้ เป็นต้น พระภิกษุสงฆ์ทั้งสองฝ่ายควรทำ
หน้าที่ โดยปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างและสั่งสอนศีลธรรมให้ประชาชนมีจิตสำนึกในคุณค่าและความ
จำเป็นของสิ่งแวดล้อม จากการวิจัยทราบได้ว่า หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่แทรกไว้ในความเชื่อ
ที่ปรากฏอยู่ในชาดกต่างๆ นั้น ได้สอนให้มนุษย์มีความเอื้อเฟื้อต่อทรัพยากรธรรมชาติ โดยการ
บำรุงรักษาแหล่งน้ำ อากาศ และป่าไม้ ให้สะอาด เป็นต้น พระพุทธองค์จึงทรงพระบัญญัติพระวินัยหรือ
ศีลเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ได้ปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมกับการรักษาสิ่งแวดล้อม

๒) สมานธิ (Emotional Development) เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจ ให้สมบูรณ์ด้วย
คุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี (ตั้งจิตเป็น วางใจเป็น ทำใจเป็น) ได้แก่ การมีจิตใจที่มี
คุณธรรม เมตตาต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ บุคคลต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา เอื้ออาทร มีความเคารพ
ความอ่อนน้อม มีความกตัญญูรู้คุณ ด้านสมรรถภาพจิต ได้แก่ การมีจิตใจที่เข้มแข็ง มั่นคง เพียร
พยายาม อุตสาหะ มีความรับผิดชอบ มีสติและสมานธิ ส่วนด้านสุขภาพจิตที่ดี ได้แก่ การมีจิตใจร่าเริง
แจ่มใส เบิกบานสดชื่น อิ่มเอิบ ผ่องใส และยังสอนให้พุทธศาสนิกชนตระหนักในคุณค่าของการพัฒนา
จิตใจ โดยอาศัยธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม ด้วยการปฏิบัติธรรม คือ การบำเพ็ญสมาธิภาวนา เดิน
จงกรม (เดินแบบเจริญสติ) ไตรัมไม้ เพราะในวัดป่าจะมีต้นไม้มาก บรรยากาศสงบร่มรื่น ทำให้ผู้เข้าไป
สัมผัส เกิดความรู้สึกร่มเย็นสบาย มีความสงบสงัดระงับ ความฟุ้งซ่าน ความวิตกกังวลได้อย่างรวดเร็ว
ทำให้จิตสงบและร่างกายสดชื่น เพราะสัมผัสกับความสมดุลของธรรมชาติ

๓) ปัญญา (Wisdom Development) การฝึกอบรมด้านปัญญา ได้แก่ รู้จักคิด รู้จัก
พิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหาด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุผล มองเห็นสิ่งทั้งหลาย
ตามความเป็นจริง ไม่มีอคติเคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทัน
ธรรมดาของโลกและสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ (คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น) โดยใช้ปัญญาในการ

^๖ วิ.มหา. ๒/๔๒๕/๓๖๑.

กระทำการที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยและสังคมโลก เช่น การปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธารเป็น บุญกุศลเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยและสังคมโลก พระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้เอาไว้ในวินโยสุตตว่า “ชนเหล่าใดปลูกป่า ปลูกสวน สร้างสะพาน สร้างโรงน้ำ ขุดบ่อน้ำ บริจาคอาคารที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นได้บุญกุศลตลอดเวลา ทั้งกลางวันและกลางคืน”^๗

การปลูกป่าถ้าจะให้ราษฎรมีประโยชน์ให้เขาได้ให้ใช้วิธีปลูกไม้ ๓ อย่าง แต่มีประโยชน์ ๔ อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ โดยปลูกกรองรับการชลประทาน ปลูกรับซับน้ำ และปลูกอุดช่วงไหล่ตามร่องห้วยโดยรับน้ำฝนอย่างเดียว ประโยชน์อย่างที่ ๔ คือ สามารถช่วยอนุรักษ์ดิน” แปลความสรุปอย่างเข้าใจง่าย ปลูกไม้ให้พออยู่ พอกิน พอใช้ และระบบนิเวศน์

“พออยู่ หมายถึง ไม้เศรษฐกิจปลูกไว้ทำที่อยู่อาศัย และจำหน่ายพอกิน หมายถึง ปลูกพืชเกษตรเพื่อการกินและสมนไพรพอใช้ หมายถึง ปลูกไม้ไว้ใช้สอยโดยตรงและพลังงาน เช่น ไม้ฟืน, และ ไม้ไผ่ เป็นต้น ประโยชน์ต่อระบบนิเวศน์ สร้างความสมบูรณ์และก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ป่า”^๘

ดังตัวอย่างข้างต้น ถือว่า ใช้ปัญญาในการบริหารในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัญญาในทางพุดจาให้ผู้คนได้ใช้สอยประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม เช่น การปลูกป่า เป็นต้น จึงเป็นอุบายให้สังคมช่วยกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ

ดังนั้น หลักไตรสิกขามาแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมทางสังคม หมายถึง กระบวนการปฏิบัติ หรือกระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถนอมธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ หรือสัตว์ป่า จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการที่จะเน้นบทบาทของผู้ปฏิบัติธรรม เพื่อการบรรลุพระนิพพาน โดยการอาศัยอยู่ตามราวป่าตามเขา ชีวิตของพวกเขาดำเนินไปด้วยปัญญา และศีลสิกขา อันน่าจะมีคุณค่าในแง่มุมการผลิต มากกว่าแรงงานที่ใช้ในการผลิตโลกทางวัตถุ ตัวอย่างเช่น การที่พระภิกษุบำเพ็ญสมาธิในราวป่า ก็เป็นผลโดยตรงในการรักษาป่าโดยไม่ต้องลงทุนลงแรงใดๆ เจ้าพนักงานป่าไม้ม่อมจะบอกได้ว่าในการที่พระเข้าไปบำเพ็ญสมาธิในป่านั้น มีผลในการอนุรักษ์ดีกว่าวิธีอื่นๆ

๔.๓.๒ หลักอริยสัจ ๔ กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

อริยสัจ ๔ เป็นหลักคำสอนหนึ่งของพระพุทธเจ้า แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ มี ๔ ประการ^๙ คือ

๑) ทุกข์ เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา แปลว่า ทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก โดยทั่วไปหมายถึง สังขารธรรม อันได้แก่ ชั้น ๕ คือ สังขารทั้งปวงล้วนเป็นที่ตั้งของกองทุกข์

^๗ ส.ส. ๑๕/๔๗/๖๑.

^๘ เรวัต โพธิพันธ์, “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาพระสงฆ์ ในโครงการพุทธอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่ น้ำภาชี จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๘, หน้า ๕๘.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๕.

๒) สมุทัย คือ เป็นหลักธรรมข้อหนึ่งในหมวดอริยสัจ หรือ อริยสัจ ๔ หมายถึง เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ ซึ่งเกิดจากตัณหา

๓) นิโรธ ความดับ (ทุกข์) คือ ความสำรอกออก, สลัดทิ้ง, ปลดปล่อย, ไม่มีเยื่อใยสมุทัย อันเป็นบ่อเกิดทุกข์ได้สิ้นเชิง หมายถึง การทำลายสมุทัยและดับสมุทัย คือ ตัณหาให้สิ้นไปจนไม่เกิดขึ้นได้อีกเหมือนไฟที่สิ้นเชื้อ ด้วยอำนาจการดำเนินตามมรรคจนได้บรรลุมรรคนั้นๆ

๔) มรรคมืองค์แปด คือ หนทางถึงความดับทุกข์ ประกอบด้วยกรอบการปฏิบัติ ๘ ประการด้วยกัน เรียกว่า “มรรคมืองค์แปด” หรือ “มรรคแปด” (อัฐังคิกมรรค)

อุตสาหกรรมที่เข้าสู่ประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นการประกอบขึ้นส่วนที่เน้นการใช้แรงงานมากกว่าการผลิตที่เน้นการเพิ่มมูลค่าเพิ่มจากการออกแบบและใช้เทคโนโลยีกำลังนำสังคมไทยไปเผชิญปัญหามากมาย ดังนั้น หากต้องการแก้ปัญหาเหล่านี้ ควรนำอริยสัจ ๔ มาใช้เพื่อลดปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ตามมาจากการลงทุนด้านอุตสาหกรรมระหว่างประเทศที่มีอยู่มากมายในประเทศไทยตอนนี้อย่างยิ่ง อันเนื่องมาจากการกระตุ้นการลงทุนจากต่างประเทศ

ทางเลือกสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมโดยไม่ละทิ้งสิ่งแวดล้อม สามารถนำอริยสัจ ๔ มาช่วยวิเคราะห์ได้ ซึ่งประกอบด้วย

๑) ทุกข์ หมายถึง ปัญหา ได้แก่ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม สุขภาพ สังคม และเศรษฐกิจ และภาวะบีบคั้นที่มนุษย์ได้รับในปัจจุบัน และจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นในอนาคต

๒) สมุทัย คือ สาเหตุของทุกข์ ได้แก่ ความอยากที่ไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ ที่ผ่านมามนุษย์นำเอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาสนองความต้องการ เพื่อให้บรรลุมาตรฐานการเป็นอยู่คือมีคุณภาพชีวิตที่ดี หากแต่การนำสิ่งดังกล่าวมาใช้ ไม่สามารถสนองความต้องการมนุษย์ทุกคนได้มีเพียงประชากร ๒๐% ของโลกเท่านั้นที่ได้รับการตอบสนอง แต่อีก ๘๐% แค่งบ่งชี้พื้นฐาน ยังไม่สามารถมีให้ครบได้ จึงเกิดความเหลื่อมล้ำเป็นอย่างมาก

๓) นิโรธ คือ การสิ้นสุดของปัญหา เป็นที่ยอมรับว่า ปัญหาโลกร้อนนั้นแก้ได้ยาก และปัจเจกชนไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้ แต่ในระดับท้องถิ่น ยังพอแก้ไขได้ และยังมีความหวังว่า เมื่อมีการแก้ไขในระดับท้องถิ่น จนเกิดจิตสำนึกร่วมกัน อาจขยายวงไปสู่ระดับชาติ ระดับนานาชาติได้

๔) มรรค หมายถึง แนวทางแก้ปัญหา ซึ่งแบ่งเป็นส่วนการจัดการสิ่งแวดล้อม อุตสาหกรรมเพื่อลดผลกระทบ และส่วนของการยกระดับการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศเพื่อสร้างเศรษฐกิจและสังคมเข้มแข็งสงบสุข ถ้าจะแก้ปัญหานี้อย่างยั่งยืน เมื่อมนุษย์เป็นผู้ก่อ ก็ต้องแก้ที่มนุษย์ นั่นคือลดกิเลส ลดความต้องการอย่างฟุ่มเฟือยลง มาเป็นความต้องการที่พอเพียงต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น

๔.๓.๓ อริยมรรคมืองค์แปดกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

๑) สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ กล่าวคือ มนุษย์ต้องมีทัศนคติต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรโลก การใช้ทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร สาเหตุของปัญหา และการแก้ไขอย่างถูกต้อง

๒) สัมมาสังกัปปะ แปลว่า คำริชอบ กล่าวคือ มีความคิดอันถูกต้องในการที่จะแก้ปัญหา และไม่เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างปัญหา เช่น มีความคิดที่จะลดการใช้พลังงาน มีความคิดที่จะใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า

๓) สัมมาวาจา แปลว่า เจรจาชอบ กล่าวคือ สื่อสารในอันที่เผยแพร่ข้อมูลอันเป็นความจริงในอันที่จะช่วยลด หรือแก้ปัญหา เช่น บอกแม่ค้าว่าไม่ขอรับถุงพลาสติกใส่สินค้า บอกสมาชิกในบ้านให้ช่วยประหยัดพลังงาน เป็นต้น

๔) สัมมากัมมันตะ แปลว่า การงานชอบ หรือการกระทำชอบ มีการกระทำที่ช่วยในการแก้ปัญหา และไม่เป็นส่วนหนึ่งของปัญหา เช่น ตีน้ำเปล่าแทนน้ำอัดลม เพราะการผลิตน้ำเปล่าใช้กระแสไฟฟ้าน้อยกว่า พยายามเลือกอาหารสดมาปรุงรับประทานแทนอาหารแช่แข็งให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะอาหารแช่แข็งใช้พลังงานในการรักษาคุณภาพอาหารมากกว่าอาหารสดถึง ๑๐ เท่า นำสิ่งของที่ไม่ว่าจำเป็นออกจากหลังรถเพื่อลดน้ำหนักบรรทุก อันเป็นการช่วยประหยัดน้ำมัน นำปิ่นโตไปใส่อาหารเมื่อจะซื้ออาหารสำเร็จรูป เพื่อช่วยลดการใช้ถุงพลาสติก หรือมีการกระทำที่ช่วยให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนักถึงความสำคัญของปัญหานี้ในวงกว้าง ชักชวนผู้เผาะกระดาชเงินกระดาชทองสำหรับบรรพบุรุษให้ลดจำนวนกระดาชลง เพื่อลดการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์สู่ชั้นบรรยากาศ (งานนี้เสี่ยงถูกดู) ชักชวนลูกออกไปเดินเล่นในสวนสาธารณะเพื่อแยกเด็กจากการเล่นเกมในคอมพิวเตอร์อันช่วยประหยัดพลังงาน ชักชวนเด็กๆ ส่งเกษตรธรรมชาติรอบตัว เช่น ลักษณะของใบไม้ ดอกไม้ เพื่อบ่มเพาะความรัก และห่วงใยในธรรมชาติเหล่านี้ เป็นต้น

๕) สัมมาอาชีวะ แปลว่า ประกอบอาชีพชอบ ไม่ประกอบอาชีพที่มีผลต่อการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น เผาป่าเพื่อทำไร่ คนบางกลุ่ม อาจต้องลดความต้องการในการหารายได้โดยมิชอบ เช่น การตัดไม้ทำลายป่า

๖) สัมมาวายามะ แปลว่า พยายามชอบ กล่าวคือ พยายามละ ลด พฤติกรรมที่ทำร้ายโลก และพยายามเพิ่ม และรักษา พฤติกรรมในการเยียวยาโลกที่ได้รับเริ่มทำขึ้นแล้ว

๗) สัมมาสติ แปลว่า ระลึกชอบ กล่าวคือ มีสติระลึกอยู่เสมอว่า การกระทำใดๆ ที่กำลังจะกระทำ หรือกระทำอยู่จะมีผลต่อโลกอย่างไร เช่น เมื่อจะออกจากห้อง ให้ระลึกว่าควรทำอะไรก่อนเดินออกจากห้องไป นั่นคือ ปิดไฟ ปิดแอร์ ถอดปลั๊กเครื่องใช้ไฟฟ้า เป็นต้น

๘) สัมมาสมาธิ แปลว่า มีสมาธิชอบ หรือตั้งมั่นชอบ กล่าวคือ มั่นใจว่าทำในสิ่งที่ถูกต้อง ไม่หวาดเสียวต่อคำนิทาจากสังคมที่ยังไม่เห็นความสำคัญอันเนื่องเพราะการกระทำที่ผิดแผกจากผู้อื่น อีกทั้งการมีสมาธิ จะช่วยให้จิตมีพลังเพียงพอที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น นำไปใช้คิดหาหนทางแก้ไขปัญหา ต่อไป

ดังนั้น การนำหลักอริยสัจ ๔ มาแก้ไขปัญหาล้อมทางสังคม เพียงแค่เปลี่ยนทุกข์เป็นปัญหา เปลี่ยนสมุทัย-เหตุแห่งทุกข์ เป็นเหตุแห่งปัญหา เปลี่ยนนิโรธ-การดับทุกข์ เป็นการแก้ปัญหา เปลี่ยนมรรค-หนทางดับทุกข์ เป็นวิธีแก้ปัญหา จากนั้นดำเนินการตามกระบวนการของอริยสัจก็สามารถจัดการกับปัญหาทางสิ่งแวดล้อมทางสังคมทั้งหลายได้

การพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คือ การปฏิบัติงานพัฒนาเพื่อสร้างสรรค์ความเจริญในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด โดยใช้ให้น้อย เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพื่อขจัดปัญหาทางด้านปัญหาเกี่ยวกับดินเสื่อมโทรม ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ และปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ ของสิ่งแวดล้อมให้หมดไป เพราะหากสิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาวะปกติบริสุทธิ์ สดใสตามธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดก็จะพบกับความสุขสดชื่นไปด้วย โดยใช้หลักธรรมเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อม เช่น หลักไตรสิกขา อริยสัจ ๔ และ มรรคมืองค์ ๘ เป็นต้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ บทบาทของพระสงฆ์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

พระสงฆ์ถือว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน ชีวิตของพุทธศาสนิกชนผูกพันกับพระสงฆ์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เพราะฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนิกชนในสังคมกับพระสงฆ์จึงไม่สามารถแยกจากกันได้ ทั้งนี้เพราะต่างต้องอาศัยซึ่งกันและกันตลอดเวลา ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีบทบาทด้านต่างๆ เพื่อเกื้อกูลต่อชุมชน ดังนี้

๑) บทบาทพระสงฆ์ด้านการศึกษา จากความสำคัญของวัดและพุทธศาสนาในอดีต ทำให้เกิดประเพณีที่สำคัญที่พระพุทธรูปศาสนาไปเกี่ยวข้องกับศึกษามาจนถึงปัจจุบัน

๑.๑ ประเพณีวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาเล่าเรียนของชุมชน และพระสงฆ์เป็นครูผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอน ชาวกรุงและชาวเมืองในปัจจุบันอาจมองไม่ค่อยเห็น แต่สำหรับชาวบ้านในชนบทห่างไกลยังพอมองเห็น แม้ไม่เป็นศูนย์กลางเหมือนแต่ก่อน ก็พอเป็นช่องทางหรือที่พึ่งแหล่งสุดท้าย

๑.๒ ประเพณีบวชเรียน ซึ่งมีความหมายว่าบวชคู่กับเรียน เมื่อบวชแล้วต้องเรียนหรือบวชก็เพื่อเรียน

๒) บทบาทพระสงฆ์ด้านการเผยแผ่ พระสงฆ์สามารถดำเนินการเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาได้อย่างกว้างขวาง และเข้าถึงประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้มากขึ้น ซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ในการเผยแผ่ธรรมสามารถแบ่งได้ ๓ ประการใหญ่ๆ คือ

๒.๑ พระธรรมจาริก พระสงฆ์ไทยที่เสียสละเวลาและสมัครใจเดินทางไปปฏิบัติงานเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาแก่ชาวเขาในท้องที่จังหวัดต่างๆ ที่มีชาวเขาอาศัยอยู่ ทำให้ชาวเขาแต่ละเผ่าหันมาเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา แสดงตนเป็นพุทธมามกะ และส่งบุตรหลานเข้าบรรพชาอุปสมบทเป็นจำนวนมาก และได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ทั้งฝ่ายปริยัติธรรมและสามัญศึกษาและได้เดินทางเข้าไปเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาตามภูมิลำเนาเดิมอันเป็นเผ่าเดิมของตนต่อไป

๒.๒ พระธรรมทูต พระธรรมทูตคือพระภิกษุ สามเณรที่มีความรู้ในทางพระพุทธรูปศาสนาพอสมควรที่จะดำเนินการเผยแผ่ได้ แล้วเสียสละไปพบกับประชาชนในถิ่นต่างๆ เพื่อหาทางโน้มน้าวประชาชนให้เกิดความสนใจเลื่อมใสในคุณค่าแห่งศีลธรรมและพระพุทธรูปศาสนา

๓) บทบาทพระสงฆ์ด้านสังคมสงเคราะห์ หน้าที่ทางสังคมสงเคราะห์ของพระสงฆ์เกิดจากองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

๓.๑ การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ต้องเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ในเรื่องปัจจัย ๔

๓.๒ สภาวะและเหตุการณ์ในสังคมเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทาง

ที่ดีขึ้น

๓.๓ คุณธรรม เมตตาธรรม กรุณาธรรมของพระสงฆ์ที่ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นให้
 พันทุกซ์

๔) บทบาทพระสงฆ์ด้านการพัฒนาจิตใจ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาชี้ชัดว่า ธรรม
 ทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จได้เพราะใจ เพราะฉะนั้นจึงต้องพัฒนาจิตใจที่ผิด
 แล้วจะทำให้มีการพัฒนาภายนอกด้วย การพัฒนาจิตใจตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเรียกว่า
 ภาวนา หรือ กรรมฐาน มี ๒ ประการคือ สมถภาวนา คือ ทำจิตใจให้สงบและวิปัสสนาภาวนา คือ ทำ
 ให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง

๕) บทบาทพระสงฆ์ด้านสืบสานวัฒนธรรม วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้นมา
 เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิต และถ่ายทอดกันมาจากบรรพชน สู่อนุชนรุ่นหลัง วัฒนธรรมแบ่ง
 ออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๕.๑ ศิลปวัฒนธรรมที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เช่น
 ปราสาท ราชวัง วัด ป้อม ค่าย กำแพง และลักษณะที่เห็นรูปทรงไม่ชัดเจน เช่น คูน้ำ คันดิน ถนน
 โบราณ เนินดินที่ปกคลุมเจดีย์ โบสถ์ วิหาร เป็นต้น

๕.๒ ศิลปวัฒนธรรมประเภทงานจิตรกรรม ส่วนใหญ่จะมีอยู่ในวัด

๕.๓ ศิลปวัฒนธรรมประเภทงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

๕.๔ ศิลปวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม เช่น ความคิด อุดมการณ์ ประเพณี ความ
 เชื้อขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ

๖) บทบาทพระสงฆ์ด้านส่งเสริมและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ด้วยหลักธรรมใน
 พระพุทธศาสนา ว่าด้วยเรื่องธรรมชาติ กฎของธรรมชาติการปฏิบัติตามกฎระเบียบของธรรมชาติ และ
 ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เพราะฉะนั้นจึง
 ปรากฏหลักธรรมมากมายที่แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ธรรมชาติแวดล้อมที่มนุษย์ต้องอาศัยในการดำรงชีวิต

๕.๑.๒ บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย

พบว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของพระสงฆ์ไทย คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรให้เกิด
 ประโยชน์ควบคู่ไปกับการรักษาทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน รู้จักใช้ทรัพยากร
 อย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้
 สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดย
 ทั่วถึงกันด้วย การเก็บรักษาสงวนซ่อมแซมปรับปรุง และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 เพื่อจะได้เอื้ออำนวยให้คุณภาพสูงในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไปหรืออีกนัยหนึ่ง คือ
 เป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต

๕.๑.๓ วิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของ พระสงฆ์ไทย

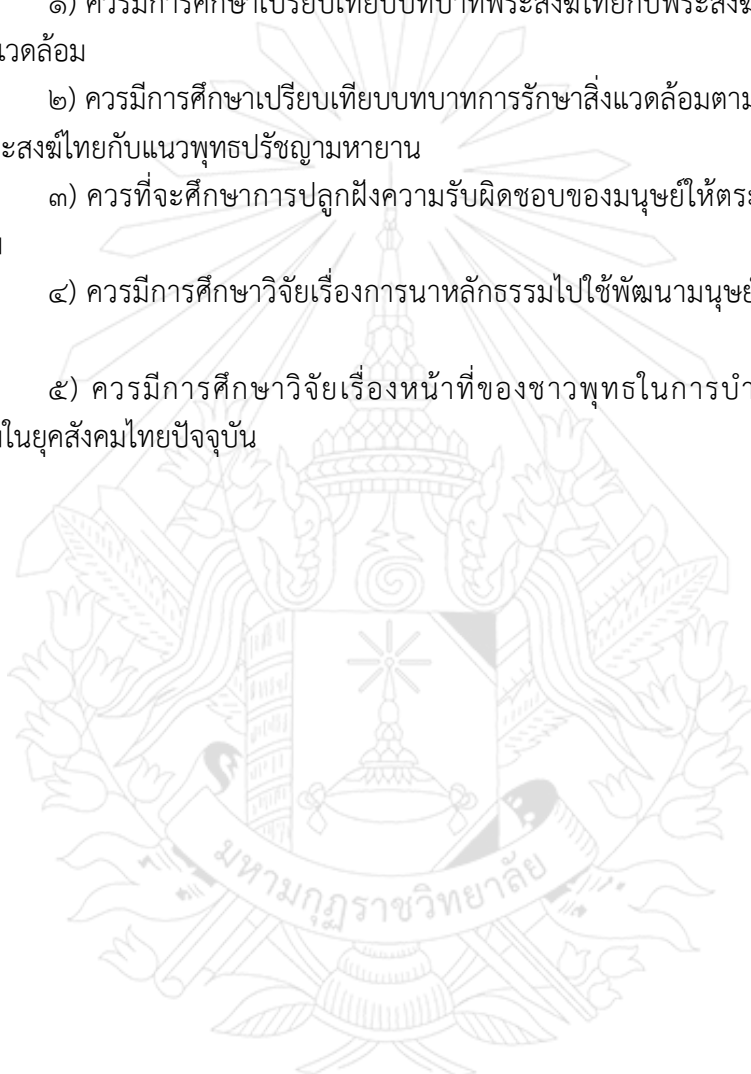
พบว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไทยนั้น ยึดหลักการใช้อย่างประหยัดไม่
 ฟุ่มเฟือย โดยเน้นการทำลายน้อยที่สุด แต่ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพื่อขจัดปัญหาเกี่ยวกับน้ำ
 เน่าเสีย ปัญหามลพิษทางอากาศและปัญหาเกี่ยวกับการทำลายทรัพยากรป่าไม้ของสิ่งแวดล้อม

ให้หมดไป ถ้าสิ่งแวดล้อมอยู่ในความสมดุล ความบริสุทธิ์สดใสตามธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดก็จะเกื้อกูลและก่อประโยชน์ร่วมกัน

๕.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ผู้วิจัยเห็นว่า การวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทยในครั้งนี้ ควรที่จะต้องมีการวิจัยต่อยอดเพิ่มเติมต่อไปอีก ดังนี้

- ๑) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบบทบาทพระสงฆ์ไทยกับพระสงฆ์ประเทศอื่นๆ ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
- ๒) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการรักษาสิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทของพระสงฆ์ไทยกับแนวพุทธปรัชญามหายาน
- ๓) ควรที่จะศึกษาการปลูกฝังความรับผิดชอบของมนุษย์ให้ตระหนักเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อม
- ๔) ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องการนำหลักการไปใช้พัฒนามนุษย์และสิ่งแวดล้อมของสังคมไทย
- ๕) ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องหน้าที่ของชาวพุทธในการบำรุงรักษาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในยุคสังคมไทยปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑) เอกสารปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่อง
ในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

๒) เอกสารทุติยภูมิ

๑. หนังสือทั่วไป

การศาสนา, กรม กระทรวงศึกษาธิการ. **คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการพระ-
ศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐.

เกษม จันทร์แก้ว. **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐.

โกศล จิ่งเสถียรทรัพย์ และโกเมธ นาควรรณกิจ. **Healing Environment.** นนทบุรี : สถาบันรับรอง
คุณภาพสถานพยาบาล (องค์การมหาชน), ๒๕๕๔.

ชนิษฐา วิเศษสาร. **จิตวิทยาสังคมและมนุษย์สัมพันธ์.** กรุงเทพมหานคร : สถาบันเทคโนโลยี
พระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๒๖.

คณินนิตย์ จันทบุตร. **บทบาทพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน.** กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒.

งามพิศ สัตย์สงวน. **หลักมานุษยวิทยา.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทรามารการพิมพ์, ๒๕๔๓.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุตรไพศาล,
๒๕๕๐.

จำลอง โพธิ์บุญ. **การบริหารโครงการสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร : ทิพนตรการพิมพ์, ๒๕๕๒.

จิรากรณ์ เดชเสณี. **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๔.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์และคณะ. **พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ.** กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์. **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ทวี ทองสว่าง และทัศนีย์ ทองสว่าง. **การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.**
กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓.

ทิตยา สุวรรณชัย. **พัฒนาการ : ความคาดหวังบทบาทของพัฒนากร คณะกรรมการหมู่บ้านและ
เจ้าหน้าที่ระดับตำบล : ส่วนท้องถิ่น สังคมวิทยา.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๒๒.

ทินพันธ์ นาคะตะ. **บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ในสังคม.** กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๙.

- นิวัติ เรื่องพานิช. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : รั้วเขียว, ๒๕๓๗.
- ประภาพิศ สัญชาติเจตน์. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๒๔.
- ประเวศ วัชสี. พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอบัวบ้าน, ๒๕๔๐.
- ประสพสุข พันธุ์ประยูร. บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย. เชียงใหม่ : ศูนย์วิชาการมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕.
- ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง. สถานภาพและบทบาท. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.
- ปราชญา กล้าผจญ. พฤติกรรมผู้นำทางการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๐.
- พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ). การปกครองคณะสงฆ์และการพระศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต). การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๔.
- _____. พระกับป่ามีปัญหาอะไร. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ในโครงการนาพิทักษ์, ๒๕๓๕.
- _____. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.
- _____. คนไทยกับป่า. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๗.
- _____. คนไทยกับสัตว์ป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.
- _____. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- _____. ธรรมญูชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____. พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘.
- พระมหาจรรยา สุทธิญาณ. พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- พระมหาสมทรง สิริธโร. บทบาทของพระสงฆ์ไทยในอนาคต. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๒๕.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.

พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต). **บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดคีมทอง, ๒๕๒๗.

_____. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พจน์ วรกวิน. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๖.

พุทธทาสภิกขุ. **พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดคีมทอง, ๒๕๓๓.

_____. **บทบาทพระสงฆ์ในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดคีมทอง, ๒๕๑๗.

ไพบูลย์ ช่างเรียน. **สารานุกรมศัพท์ทางสังคม**. กรุงเทพมหานคร : แพร่วิทยา, ๒๕๑๖.

เมธาวิ อุดมธรรมานุภาพ. **พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๙.

ยศวดี บุญเกียรติ. **เมืองกับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พี.เพรส, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

ราตรี ภารา. **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทยวิสุทธิ์, ๒๕๓๘.

เรณู หอมหวล. **การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๗.

ฤทธิ์ วัฒนชัยยิ่งเจริญ. **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อมสิ่งมีชีวิตกับกระบวนการดำรงชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๔.

วราคม ทีสุกะ. **สังคมวิทยาสำหรับผู้เริ่มเรียน**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๓๔.

สงวนศรี สุทธิเลิศอรุณ. **จิตวิทยาสังคมเพื่อการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : เกียรติศักดิ์การพิมพ์, ๒๕๒๕.

ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, กรม. **การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, ๒๕๔๒.

สง่า หล่อสำราญ. **ตำนานพระพุทธรูปสาวก**. กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๑.

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. **พุทธศาสตร์กับการเฝ้ายากับธรรมชาติ**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.

สนิท ศรีสำแดง. **บทบาทพระสงฆ์ในอดีต**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

สมพร อิศวิลานนท์. **เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : หลักและทฤษฎี**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๘.

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.

สุชา จันท์เอม. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : แพร่วิทยา, ๒๕๒๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุรีย์ มีผลกิจ-วิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : คอมฟอร์ม, ๒๕๔๔.

โสภา ชูพิกุลชัย. **จิตวิทยาสังคมประยุกต์**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

๒. วิทยานิพนธ์

จิรศักดิ์ สีหวัฒน์. “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าของจังหวัดนครราชสีมา : ศึกษาเฉพาะกรณี พระเทพสีมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา.” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

นภดล เมธาวิทย์. “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านยามโทน ตำบลนครสวรรค์ อำเภอมะเข่ จังหวัดนครสวรรค์.” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๑.

พระกำไร แก้วเฮียง. “การสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้.” **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

พระครูใบฎีกาถาวร สุรปญโญ (เสนสอน). “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกล้วย อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์.” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาสุภา อุทโท. “บทบาทพระสงฆ์ในทศวรรษหน้า (๒๕๔๑-๒๕๖๐).” **วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.

พระสงเสริม แสงทอง. “แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักทางพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

พระอธิการสุวิทย์ จกฤทธิโม (ปล้องไม้). “การศึกษาหลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม.” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระอุปกรณ์ ชูเชื้อ. “บทบาทของพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.” **วิทยานิพนธ์พัฒนาชนบทศึกษาศาสนาบัณฑิตวิทยาลัยและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘.

เรวัตร์ โพธิ์พันธ์. “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาพระสงฆ์ในโครงการพุทธอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่น้ำภาชี จังหวัดราชบุรี.” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

ศิลป์ สีกวด. “การศึกษาการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน จังหวัดราชบุรี.” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, ๒๕๕๐.

ศุภาพร ผิวงาม. “การจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี.” **สารนิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙.

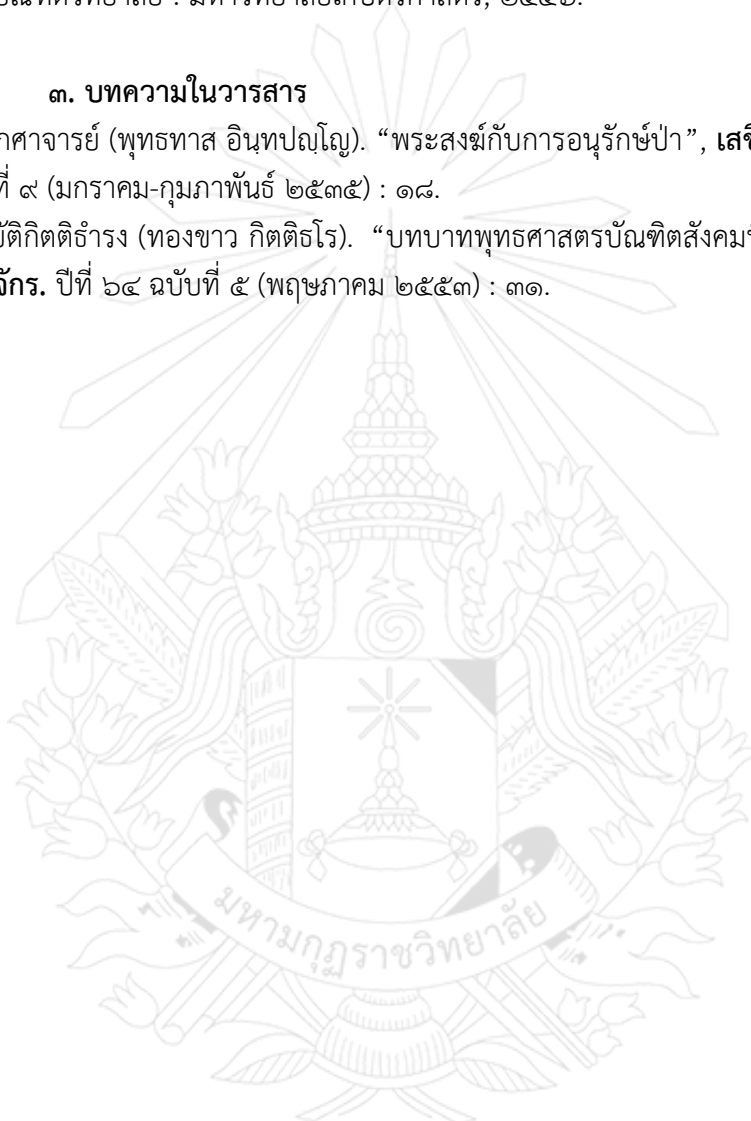
ศุภาพร ผิวงาม. “การจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี.” **สารนิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙.

สายใจ ปิ่นแก้ว. “สิ่งแวดล้อมศึกษาเรื่องขยะและน้ำเสียสำหรับนักศึกษาการศึกษานอกโรงเรียนสายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดเพชรบุรี.” **วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖.

๓. บทความในวารสาร

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปญโญ). “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า”, **เสขิยธรรม**, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๙ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕) : ๑๘.

พระครูปริยัติกิตติธำรง (ทองขาว กิตติธโร). “บทบาทพุทธศาสนบัณฑิตสังคมพึงประสงค์”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๖๔ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๕๓) : ๓๑.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ ฉายา สกุล : พระชัย ชุตินฺธโร (พลเยี่ยม)
วัน เดือน ปีเกิด : ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒
ภูมิลำเนา : ๓๑๙ หมู่ที่ ๒ ต. แวง อ. โพนทอง จ. ร้อยเอ็ด

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๕๔ : ศาสนศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

